

ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔
A STUDY OF FAITH IN INSIGHT MEDITATION PRACTICE
ACCORDING TO THE FOUR FOUNDATIONS
OF MINDFULNESS

พระชัยพร จันทวิโส (จันทวงษ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔

พระชัยพร จนฺทวโส (จันทวงษ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

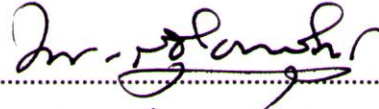
**A STUDY OF FAITH IN INSIGHT MEDITATION PRACTICE
ACCORDING TO THE FOUR FOUNDATIONS
OF MINDFULNESS**

Phra Chaiyaporn Jantawangso (Jantawongse)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassanā Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2012

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา วิปัสสนาภาวนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร)

กรรมการ

(พระศรีสุธรรมมุนี)

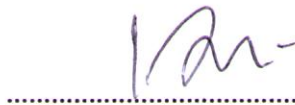
กรรมการ

(พระศรีธีรวงศ์)

กรรมการ

(พระมหาสุรชัย วราสโก)

กรรมการ

(ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุรชัย วราสโก

ประธานกรรมการ

พระศรีสุธรรมมุนี

กรรมการ

ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ตามแนวสติปัฏฐาน ๔

ผู้วิจัย : พระชัยพร จนทวโโส (จันทวงษ์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนากาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุรชัย วราสโภ ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A., Ph.D.

: พระศรีสุธรรมมุนี ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.

: ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล ป.ธ.๕, พธ.บ., ศษ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ตามแนวสติปัฏฐาน ๔” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการคือ เพื่อศึกษาศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาศรัทธาในการเจริญวิปัสสนากาวนาโดยวิธีศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และตำราวิปัสสนาที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ สรุปเขียนบรรยายในเชิงพรรณนา และตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

ผลการวิจัยพบว่า ศรัทธาตามรูปศัพท์ หมายถึง ความเชื่อ ในทางพระพุทธศาสนาเป็น ศรัทธาที่แตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดง ศรัทธาไว้ ๒ ประการ คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา กับ ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา

ในการเจริญวิปัสสนากาวนา ศรัทธาหมายถึง อธิโมกข์ ที่เป็นทางผ่านของผู้ได้เริ่มเข้าสู่ วิปัสสนาญาณ เมื่อเกิดปัญญาหยั่งรู้ในรูปนามที่มีความแปลกประหลาดอัศจรรย์ เช่น แสงสว่าง ญาณรู้ มีสติคมชัด มีปิติ มีความเพียรเป็นพิเศษ มีความตั้งมั่น ความสุข ความวางเฉย ความยินดี ใน สภาวะธรรมต่างๆ ก็ปักใจเชื่ออย่างแรงกล้า เพราะไม่เคยพบเจอในสภาวะต่างๆ ดังกล่าว ความจริง ศรัทธา กับ อธิโมกข์ความแตกต่างกันโดยองค์ธรรมคือ ตัวหนึ่งเป็นสัทธาเจตสิก อีกตัวหนึ่งเป็น อธิโมกข์ หมายความว่า ศรัทธา มีลักษณะพ้องใสดังกล่าว เป็นสภาวะที่เชื่อมั่นในคุณงามความดีทุก อย่าง เพราะเป็นศรัทธาที่อยู่ในกลุ่มของเจตสิกที่ดีงาม คือ มีความเชื่อในศีล สมาธิ และปัญญา ความสำคัญของศรัทธาคือการพัฒนาไปสู่ความพ้นทุกข์ ได้แก่ เป็นพระอริยะบุคคลระดับพระ โสดาบัน ตัวอย่างเช่น ศรัทธาอนุสาวรีบุคคล ผู้เดินทางไปตามศรัทธา และศรัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วย ศรัทธา เพราะเข้าใจอริยสัจได้ถูกต้อง จึงเห็นว่าศรัทธาทั้งหมดล้วน มีปัญญาคอยประคับประคอง เอาไว้เพื่อไม่ให้หลุดออกไปนอกรอบของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะศรัทธาในพระรัตนตรัย

Thesis Title : A Study of Faith in Insight Meditation Practice
According to the Four Foundations of Mindfulness

Researcher : Phra Chaiyaporn Jantawangso (Jantawongse)

Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Pramaha Surachai Varasabho Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.

: Phra Srisuthammuni Pali VIII, B.A., M.A.

: Ass.Prof. Wet Bannagronkul Pali IX, B.A., M.A.

Date of Graduation : April 1, 2012.

Abstract

The Thesis of “A Study on Saddhā in the Practice of Vipassanā Bhāvanā in accordance with the Four Foundations of Mindfulness” has two objectives. It is to study Saddhā as appears in the Theravada Buddhist Scriptures and to study Saddhā in the Practicing of Vipassanā Bhāvanā by researching on the Tipitaka, Commentaries, Tika, the Visuddhimakka and related Vipassanā Textbooks. It is analyzed, descriptively written and finally certified by Specialists.

The finds out that “Saddhā”, vocabularily means “Faith”. Buddhism holds “Saddhā” in two categories. Saddhā comprising of Pannā and Saddhā without Pannā.

In the Process of Vipassanā Bhāvanā, Saddhā means the “Adhimokkha” which is the Passage of Wisdom for Practitioner who begins to enter Vipassananā. When the Practitioner acknowledges the Peculiarities of Nama – Rupa such as the luminous aura of Obhasa, the mindful Nanā, the Piti, the Exertiveness, the firm Mindfulness, the Resolution, the Tranquility as well as the Pleasure or Equanimity, he may strongly get attached into those phenomena never before experienced. In fact, Saddhā and Adhimokkha are fundamentally different. One is Saddhā cetasikka while the other is Adhimokkha cetasikka. Saddhā is to honestly believe with confidence and is among those wholesome cetasikkas on Sila, Samadhi, and Panya. The importance of Saddhā is in the potentiality to Salvation like those Saddhānusari who are Faith Devotee whose Saddhā has already been perfected and being backup by Wisdom. Saddhā, especially in the belief of the Triple Gems, is therefore a safeguard that keep people in the virtuous Frame.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาเถระคือพระเดชพระคุณ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (สมเด็จพระสังฆราช) อุปสมมหาเถระ, ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ช.ธ., M.A., Ph.D.) ผู้ก่อตั้งสถาบันบาฬีศึกษาพุทธโฆส จ.นครปฐม และหลักสูตรวิปัสสนาภาวนา ที่ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าศึกษาปริญญาโทสาขานี้ อันเป็นการเผยแผ่ความรู้ด้านวิชาการและปฏิบัติวิปัสสนาธุระทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังได้สนับสนุนทุนการศึกษาอย่างต่อเนื่องด้วยดีเสมอมา

ความสำเร็จในงานวิจัยนี้ ด้วยอาศัยความเมตตาช่วยเหลือจากคณะอาจารย์ที่ปรึกษาอันประกอบด้วย ดร. พระมหาสุรชัย วราสโก พระศรีสุธรรมมุนี และผศ.เวทย์ บรรณกรกุล ที่ท่านได้สละเวลาอันมีค่าให้คำปรึกษาและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เพื่อเพิ่มคุณค่าต่องานวิจัยนี้จนมีความสมบูรณ์ในทางวิชาการ

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระราชาสมุทรมณี (วิสุทธิ์ มหาวิโร, ป.ช.ธ., B.A.) เจ้าอาวาสวัดพิชัยสงคราม จ.สมุทรปราการ ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ที่อยู่อาศัยและการสนับสนุนด้านต่างๆ ด้วยดีตลอด ๕ ปีที่ผู้วิจัยได้พักอาศัยอยู่ในวัดแห่งนั้น

ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตบัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๓ /๒๕๕๐ ที่เป็นกำลังใจให้กันในระหว่างปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๑ เดือนด้วยกันที่ประเทศสหภาพเมียนมาร์ พระอาจารย์สีสด เวลุปุโล ผู้ช่วยเหลือในการค้นคว้าตำราวิชาการ พระมหาเด่น กลุยาณวิโช ผู้เอื้อเพื่อช่วยเหลือตลอดมา และขอแสดงความชื่นชมยินดีในความรักและปรารถนาดีทุกอย่างที่ได้รับจากคณะศรัทธาญาติโยมวัดพิชัยสงคราม จ.สมุทรปราการ สำนักปฏิบัติธรรมฯป่าแก้ว จ.บุรีรัมย์ น.อ.เกษม – คุณกำไลทอง ภูทัดโตและครอบครัว คุณจิร โชติ สงวนปิยพันธ์ ตลอดจนผู้มีพระคุณอุปการคุณทุกท่าน ที่สนับสนุนให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสทำงานวิจัยฉบับนี้

บุญกุศลทั้งหมดที่เกิดขึ้นข้าพเจ้าขอน้อมถวายบูชาแด่พระรัตนตรัย พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ทุกท่าน คุณพ่อประเสริฐ คุณแม่วรรณา จันทวงษ์ ผู้ก่อเกิดกำเนิดกายา ถ้าหากมีความผิดพลาดในการรวบรวมและเรียบเรียงทั้งหมดล้วนแต่เกิดจากโทษในวิญญูะทั้งสิ้น มิได้มีผู้ใดควรรับโทษแม้แต่น้อย ขอความ เจริญรุ่งเรืองในธรรม จงมีแต่ผู้มีพระคุณทั้งหลาย กราบเท่าเข้าสู่พระนิพพานแล

พระชัยพร จันทวโโส (จันทวงษ์)

๑ เมษายน ๒๕๕๕

สารบัญ	
เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ ศรัทธาที่มีปรากฏในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา	๗
๒.๑ ความหมายของศรัทธาโดยทั่วไป	๗
๒.๒ ศรัทธาที่มีปรากฏในหลักธรรมใน พระพุทธศาสนา	๑๑
๒.๓ ประเภทของศรัทธา	๒๕
๒.๔ บ่อเกิดศรัทธา	๓๐
๒.๕ หน้าที่ของศรัทธา	๓๖
๒.๖ ความสำคัญของศรัทธา	๔๑
๒.๗ ทัศนะบุคคลเกี่ยวกับศรัทธา	๕๒
บทที่ ๓ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๕๗
๓.๑ ความหมายวิปัสสนาภาวนา	๕๗
๓.๒ ประเภทของวิปัสสนา	๖๐
๓.๓ วิธีปฏิบัติวิปัสสนา	๖๑

บทที่ ๔ ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๖๓
๔.๑ องค์ธรรมของศรัทธา	๖๓
๔.๒ ปทัฏฐานสัทธาพละ	๖๖
๔.๓ พิจารณาสัทธินทรีย์ให้เป็นศรัทธาพละ	๖๘
๔.๔ ศรัทธาในโพชฌงค์	๖๙
บทที่ ๕ สรูปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๓
๕.๑ สรูปผลการวิจัย	๗๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๗๔
บรรณานุกรม	๗๖
ประวัติผู้วิจัย	๗๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๘/๓/๓๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขุททกคฺค พระไตรปิฎก ภาษาบาลี เล่มที่ ๘ ข้อที่ ๓ หน้า ๓๖, ที.สี. (ไทย) ๘/๑๓๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีล-ขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๘ ข้อที่ ๑๓๐ หน้า ๕๖

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภจฺกปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขุททกคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มฺ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย มูลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาไทย)
ม.มฺ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย มูลปณฺณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย มชฺฉิมปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย มชฺฉิมปณฺณาสก์	(ภาษาไทย)
สํ.ส. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคถวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.นิ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวคฺคปาติ	(ภาษาไทย)
สํ.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรคคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)

ลั.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	องคุตตรนิกาย เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	องคุตตรนิกาย ทุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	องคุตตรนิกาย ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย จุฬนิเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฏิสมภิทามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย สุตตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย ติกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ติก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ติกนิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ฉก.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย ฉกนิปาติ ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ฉก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ฉกนิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.นวก.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย นวกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.นวก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย นวกนิบาต ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุดตุนตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิเทศปาติ	(ภาษาบาลี)

ช.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณีปาติ (ภาษาบาลี)

อภิ.สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)

อภิ.วิ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)

อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ (ภาษาไทย)

อภิ.ปุ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ปุคฺคตปญฺญตฺติปาติ (ภาษาบาลี)

อภิ.ปุ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคฺคตบัญญัติ (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

เนตฺติ. (บาลี) = เนตฺติปกรณ์ (ภาษาบาลี)

เนตฺติ. (ไทย) = เนตติปกรณ์ (ภาษาไทย)

มิลินฺท. (บาลี) = มิลินฺทปญฺหปกรณ์ (ภาษาบาลี)

มิลินฺท. (ไทย) = มิลินทปัญหปกรณ์ (ภาษาไทย)

วิสุทฺธิ. (บาลี) = วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์ (ภาษาบาลี)

วิสุทฺธิ. (ไทย) = วิสุทธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคตวิลาสิณี มหาวคฺคอกฺกุจฺจถา อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ชื่อที่ ๔๑๔ หน้า ๓๐๘

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา (ภาษาไทย)

วิ.ป.อ. (บาลี) = วินัยปิฎก สมฺมุตปาสาทิกา ปรีวารวคฺคอกฺกุจฺจถา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคตวิลาสิณี สีดกฺขนฺทวคฺคอกฺกุจฺจถา (ภาษาบาลี)

ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคตวิลาสิณี มหาวคฺคอกฺกุจฺจถา (ภาษาบาลี)

ที.ปา.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคตวิลาสิณี ปาฎิกวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลงฺสุทฺถี มุลปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลงฺสุทฺถี มชฺฉิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อ.อ. (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลงฺสุทฺถี อูปริปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.อ. (บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	สารตฺตปฺปกาสนี สคาถวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จกฺก. (บาลี)	=	องฺคฺคตฺตรนิกาย	มโนรตฺตปฺปกาสนี จกฺกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.สตฺตก.(บาลี)	=	องฺคฺคตฺตรนิกาย	มโนรตฺตปฺปกาสนี สตฺตกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ. (บาลี)	=	ขุทฺตกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺตกนิกาย สัทธมฺมปกาสนี ปฏิสัมภิตามรรคอรธกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณิ อภฺภูสาลีนีอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธมฺมสังคณี อภฺภูสาลีนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	วจฺจก สมฺโมหวิโนทนีอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิมตฺติฎฺฎีกา (บาลี) ๒ / ๒๔๑ / ๑๑๐ หมายถึง วิมตฺติวิโนทนีฎฺฎีกา เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๒๔๑ หน้า ๑๑๐

วชิร.ฎฺฎีกา (บาลี)	=	วชิรพฺพุทฺธิฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตฺตฎฺฎีกา (บาลี)	=	สารตฺตทฺธิปนีฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตฺตฎฺฎีกา (ไทย)	=	สารตฺตทฺธิปนีฎฺฎีกา	(ภาษาไทย)
วิมตฺติฎฺฎีกา (บาลี)	=	วิมตฺติวิโนทนีฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงฺขาฎฺฎีกา. (บาลี)	=	กงฺขาวิตฺตธมฺมปฺปกาสนี	(ภาษาบาลี)
มฺมุฎฺฎีกา (บาลี)	=	มฺมุสฺสีกงฺขาฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
ทฺธิ.สฺส.ฎฺฎีกา (บาลี)	=	ทฺธิมฺมกถา สฺส.ตฺตปฺปกาสนี สฺส.กงฺขนฺนทฺธิคฺคฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
ทฺธิ.ม.ฎฺฎีกา (บาลี)	=	ทฺธิมฺมกถา สฺส.ตฺตปฺปกาสนี มหาวคฺคฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
ทฺธิ.สฺส.อภิ.น.ว.ฎฺฎีกา (บาลี)	=	ทฺธิมฺมกถา สทฺธวิลาสนี สฺส.กงฺขนฺนทฺธิคฺคอภิ.น.ว.ฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ท.ฎฺฎีกา (บาลี)	=	ธมฺมปทฺทมาฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ.มฺมุฎฺฎีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณิมฺมุฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.มฺมุฎฺฎีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก วิจฺจกมฺมุฎฺฎีกา	(ภาษาบาลี)

ง. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ปกรณ์วิเสส วิชาธรรมรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิชาสุตฺต (บาลี) ๒/๕๗๘/๑๗๐. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒ ชื่อที่ ๕๗๘ หน้าที่ ๑๗๐

สงฺคห. (บาลี) = อภิธมฺมตฺถสงฺคห (ภาษาบาลี)

วิชาสุตฺต. (บาลี) = วิชาสุตฺตคฺคปกรณ (ภาษาบาลี)

จ. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา การอ้างอิงคัมภีร์ฎีกาให้ใช้ระบบอักษรย่อ ตามที่ทางบัณฑิตวิทยาลัยกำหนดไว้ โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วยเล่ม (ถ้ามี) ชื่อ/หน้า เช่น ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓. หมายถึง ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสิณี สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ชื่อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำหรับคัมภีร์ฎีกานั้น ภาษาบาลีครบสมบูรณ์เฉพาะฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมีฉบับแปลเป็นภาษาไทยที่พิมพ์เผยแพร่อยู่บางคัมภีร์

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วิชาวิน.ฎีกา (บาลี) = วิชาพฺพทฺธิฎีกา (ภาษาบาลี)

วิชาวิน.ฎีกา (ไทย) = วิชาพฺพทฺธิฎีกา (ภาษาไทย)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสิณี ปาฎีกวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)

ม.ม.ฎีกา (บาลี) = มชฺฌนิมฺนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสิณี มชฺฌนิมฺปณฺณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)

ช.ธ.ฎีกา (บาลี) = ฌมฺมปทฺมหาฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.มฺลฎีกา (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ฌมฺมสงฺคณฺนิมฺลฎีกา (ภาษาบาลี)

อภิ.วิ.มฺลฎีกา (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก วิภงฺกมฺลฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิชาสุตฺต.ฎีกา (บาลี) = ปรมตฺถมณฺธุสา วิชาสุตฺตคฺคคฺมหาฎีกา (ภาษาบาลี)

วิชาสุตฺต.ฎีกา (ไทย) = ปรมตฺถมณฺธุสา วิชาสุตฺตคฺคคฺมหาฎีกา (ภาษาไทย)

เนตฺตวิ. (บาลี) = เนตฺตวิภาวินี (ภาษาบาลี)

อภิ.วตฺตารฎีกา (บาลี) = อภิธมฺมตฺถวิภาวินี อภิธมฺมวตฺตารฎีกา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลักคำสอนพระพุทธศาสนามีพุทธภาษิตปรากฏในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับเรื่องของทุกข์มีจำนวนมากมาย ทำให้รู้ได้ว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ล้วนแต่จมอยู่ในห้วงทุกข์ ซึ่งแปลว่าเป็นสภาพที่ทนไต่ยากของเหล่าสรรพสัตว์และในการปฏิบัติธรรมเพื่อล่องพ้นจากความทุกข์มีอยู่ ๒ ระดับ คือกายิกทุกข์ คือทุกข์ทางกายหรือทุกข์ประจำสังขารทั่วไปและเจตสิกทุกข์ คือทุกข์ทางใจหรือทุกข์ในวิภูสงสารซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทุกข์จากขันธ ๕^๑

การกำจัดทุกข์นั้น พระพุทธศาสนามีคำสอนในการกำจัดทุกข์ในหลายระดับเช่นคำสอนเรื่องศีล”สี่เลนนะ นิพพุตัง ยันติ” แปลว่า ศีลทำให้ไปสู่นิพพาน ฯลฯแต่พระพุทธองค์ทรงเน้นสอนในการดับทุกข์จากวิภูสงสารเป็นสำคัญซึ่งก็คือขันธ ๕ อันประกอบด้วย รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ซึ่งย่อลงได้อีกเป็น รูปและนาม ฉะนั้นผู้ปรารถนาที่จะพ้นทุกข์ จึงต้องดำเนินตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ คือ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

พระพุทธองค์ ทรงชี้ให้เห็นถึงแนวทางในการดับทุกข์ ทรงชี้ให้เห็นถึงความสิ้นชาติดับทุกข์ ทรงอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย และวิธีการต่างๆ ที่จะให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ทรงใช้เวลาค้นหาความจริงอันประเสริฐ จนกระทั่งพบทางแห่งความหลุดพ้นอันแท้จริงถึง ๖ ปี นั่นก็คือ การเดินทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ด้วยการเจริญให้ถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ และปัญญานั้นก็คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔

การเจริญวิปัสสนากรรมฐานต้องอาศัยสติปัฏฐาน ๔ เป็นอารมณ์กรรมฐานที่ผู้ปฏิบัติจะพึงกำหนดรู้ จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณขึ้นมา อุปมาเหมือนกับต้นข้าวยอมยังเมล็ดข้าวให้เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น สติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็ยอมยังวิปัสสนาให้เกิดได้ฉนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้ฝึกเจริญสติปัฏฐานเป็นไปอย่างต่อเนื่องยอมทำให้สติสัมปชัญญะดีขึ้น เมื่อสติสัมปชัญญะดีขึ้นจะเกิดอาการหนึ่งที่สติตามรู้กายและจิต เมื่อสติตามรู้กาย จูจิตไปเรื่อย ๆ ก็จะเห็นอาการความไม่เที่ยงแท้ของกายของจิต เมื่อเห็นความไม่เที่ยงแท้ของกายของจิตได้ นี่คือการเกิดขึ้นของวิปัสสนา ดังนั้นวิปัสสนาคือการเห็นกายในกาย การเห็นจิตในจิต ตามความเป็นจริงด้วยสติ ว่ากาย

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๕.

และจิตนี้ เป็นธรรมชาติไม่เที่ยงแท้ ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เมื่อเห็นดังนี้ได้ก็เป็นปัญญาทางพระพุทธศาสนา ฉะนั้นแล้ว การปฏิบัติวิปัสสนาจึงจำเป็นที่ผู้ปฏิบัติจะต้องมีสติตามรู้ตามค้อยู่กับสติปัญญาทั้ง ๔ คือกาย เวทนา จิต และธรรม จนสามารถรู้เห็นพระไตรลักษณ์ปรากฏขึ้น ดังที่พระบรมศาสดาทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่บ้าง ย่อมเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่บ้าง ย่อมเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่บ้าง ย่อมเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาในกายอยู่บ้าง ย่อมเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นความดับไปเป็นธรรมดาในกายอยู่บ้าง ย่อมเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นทั้งความเกิดขึ้นทั้งความดับไปเป็นธรรมดาในกายอยู่บ้างอีกอย่างหนึ่ง สติของเธอที่ ตั้งมั่นอยู่กว่ากาย เวทนา จิต ธรรมมีอยู่ ก็เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้นเธอเป็นผู้ค้นหาและทิวี่ไม่อาศัยอยู่แล้วและไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก”^๒

พระพุทธศาสนาเห็นว่าศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก และแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น และเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงควรศึกษาศรัทธาในด้านต่างๆ ให้ครบถ้วน โดยเริ่มต้นจากประเภทของศรัทธา บ่อเกิดศรัทธา หน้าที่และความสำคัญของศรัทธาอันเป็นบริบทที่จะช่วยให้ทราบความหมายศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้นตามลำดับ

พระบรมศาสดา ทรงแสดงผลของการเจริญสติปัญญาว่า ทำให้บรรลุนาคามีผล ที่ส่งผลให้ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส หรือทำให้บรรลอรหัตผล ที่ขจัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง โดยมีได้ตรัสถึงวิปัสสนาญาณและผลญาณสองประการแรก การที่พระองค์ตรัสอย่างนี้มีประโยชน์ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติธรรมเกิดศรัทธาปสาทะในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างจริงจัง ว่าเป็นทางหลุดพ้นอย่างแท้จริง เพราะเข้าใจว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอาจส่งผลให้บรรลุนาคามีผลหรืออรหัตผลภายใน ๗ วันเป็นอย่างเร็วจึงทำให้เกิดศรัทธาอันเป็นเหตุให้พากเพียรปฏิบัติธรรมตามแนวทางแห่งสติปัญญา ๔ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีหลักธรรมอยู่ข้อหนึ่งซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้ผลอย่างรวดเร็ว คือ ศรัทธา ซึ่งอยู่ในธรรมหมวดปธานียะหรือองค์ของผู้มีความเพียร ^๓ คือ

ประการแรกเป็นผู้มีความศรัทธา เชื่อมมั่นในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่าทรงแนะนำให้เหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ยังจมอยู่ในห้วงทุกข์พ้นจากทุกข์ได้

ประการที่สองเป็นผู้มีความสุขแข็งแรงไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ไฟธาตุในท้องทำหน้าที่ย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นเกิน ไม่ร้อนเกิน อยู่ระดับปานกลาง เหมาะแก่การทำสมาธิเพียร

^๒ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๓ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๑๗.

ประการที่สามเป็นคนไม่โอ้อวด มีความจริงใจ เปิดเผยตนเองตามเป็นจริงต่อพระ -
วิปัสณาจารย์และเพื่อนสหธรรมิก

ประการที่สี่มีความพยายามมุ่งมั่นทำความเพียรในการละอกุศลธรรมทั้งหลายและ
เจริญกุศลธรรมด้วยการปฏิบัติวิปัสณาภาวนา

ประการสุดท้ายเป็นผู้มีปัญญา รู้เห็นความเกิดและดับ รู้ความสิ้นทุกข์อย่างถูกต้อง

พระพุทธองค์ทรงตรัสรับรองไว้ว่าหากผู้ใดประกอบไปด้วยปรานียังคงหรือองค์ของผู้
มีความเพียร โดยระบุนถึงผู้ที่มีปัญญาแก่กล้าว่า ผู้ที่ได้รับการสั่งสอน(จากพระพุทธองค์)ในยามเช้า
จักบรรลุธรรมพิเศษ คือมรรคผล ในยามเย็น และผู้ที่ได้รับสั่งสอน(จากพระพุทธองค์)ในยามเย็นจัก
บรรลุธรรมพิเศษในยามเช้า^๔

จากหลักการและเหตุผลดังกล่าวมา ผู้วิจัยมีความมั่นใจอย่างยิ่งว่าการปฏิบัติธรรมตาม
หลักของสติปัญญา๔จะสามารถทำให้ทุกข์หมดไปหรือเบาบางลงไปได้ และในที่สุดก็สามารถทำ
มรรคผลนิพพานให้แจ้งได้ แต่ในการปฏิบัติวิปัสณาภาวนาก็มีอุปสรรคอยู่บ้างเหมือนกันที่ทำให้
การปฏิบัติวิปัสณาภาวนาไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจในปัญหาที่เป็นอุปสรรคแก่การ
ปฏิบัติวิปัสณาภาวนา เพราะในปัจจุบันมีคนเป็นจำนวนมากสนใจในการปฏิบัติวิปัสณาภาวนา
เพื่อพ้นจากทุกข์ แต่เมื่อปฏิบัติไปแล้วจะพบว่าไม่มีความก้าวหน้าในการปฏิบัติ จึงสรุปว่าตนเองไม่มี
ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสณาภาวนา ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่าความมีศรัทธาในการปฏิบัติกับความไม่
มีศรัทธาในการปฏิบัติต่างกันอย่างไรเพื่อจะได้เป็นข้อมูลศึกษาและปฏิบัติในวงวิชาการต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาศรัทธาในการเจริญวิปัสณาภาวนา

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยด้านเอกสาร โดยอาศัยข้อมูลในพระไตรปิฎก
๒ ฉบับ คือพระไตรปิฎกเถรวาทฉบับภาษาไทยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเนื่อง
ในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระชนมายุ
๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ และพระไตรปิฎก
พร้อม อรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี

^๔ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๗.

ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๕ ฎีกาปกรณ์วิเสสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น วิชาธรรมวิธีเกี่ยวกับศรัทธา

๑.๑.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาเนื้อหาของศรัทธาที่กล่าวไว้ในหมวดธรรมต่างๆ ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาปกรณ์วิเสสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น วิชาธรรมวิธีเกี่ยวกับศรัทธา

๑.๑.๒ ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาเฉพาะความศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ ศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวไว้ว่าอย่างไร

๑.๔.๒ ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นอย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ศรัทธา หมายถึงความเชื่อที่มีเหตุมีผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ^๕

วิปัสสนาภาวนา หมายถึง ปัญญา^๖ ที่เห็นสภาวะธรรมรูป สภาวะธรรมนามหรือ รูปนาม^๗

สติปัญญา หมายถึงฐานที่ตั้งของสติ หรือฐานที่รองรับการกำหนด การระลึก การตามรู้สภาวะธรรม อารมณ์ ณ ปัจจุบัน

สัมปชัญญะ คือ ความรู้ทั่วพร้อม รู้อบรอบ รู้ตัวเสมอ รู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ จึงมีส่วนที่เป็นการเคลื่อนไหว และ นาม คือ จิต ที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในอริยาบถต่างๆ^๘

อินทรีย์ แปลว่า เป็นผู้ปกครอง หมายถึงความสามารถทำให้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตนนั้น ต้องเป็นไปตามอำนาจของตน^๙ ความเป็นใหญ่ หรือเป็นผู้ปกครองในสภาวะธรรมที่เกิดร่วมกันกับตน หรือเป็นใหญ่ในกิจการนั้น^{๑๐}

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๔.

^๖ คุรุรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑ - ๕๕/๑ - ๖.

^๗ คุรุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๕/๓๕.

^๘ คุรุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕.

^๙ พระสังฆมณฑลชัชวาลย์, ธรรมจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : มุลินธิสังฆมณฑลชัชวาลย์, หน้า ๑๑๔.

^{๑๐} พระสังฆมณฑลชัชวาลย์, ธรรมจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๕๓.

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารที่จะนำมาประกอบการวิจัยมีดังนี้

๑.๖.๑ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย(ภาษาไทย)พระพุทธรองค์ทรงตรัสรับรองไว้ว่าหากผู้ใดประกอบไปด้วยปธานียังคะหรือองค์ของผู้มีความเพียรโดยพระบารมีถึงผู้ที่มีปัญญาแก่กล้าว่า ผู้ใดได้รับการสั่งสอน(จากพระพุทธรองค์)ในยามเช้าจักบรรลุธรรมพิเศษ คือมรรคผลในยามเย็น ผู้ใดได้รับการสั่งสอน(จากพระพุทธรองค์)ในยามเย็นจักบรรลุธรรมพิเศษในยามเช้า^{๑๑}

๑.๖.๒ พระพุทธโฆสเถระ ได้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงไว้ว่าศรัทธาคือเจตสิกธรรม(มีสัทธาเป็นต้น) นั้น พึงบำเพ็ญขึ้นเพื่อความดับแห่งความเสวยอารมณ์นั้น^{๑๒}

๑.๖.๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงถึงศรัทธาในพุทธธรรมว่า ศรัทธาหรือ สัทธินทรีย์ คือความน้อมใจตั้งหรือเด็ดเดี่ยว^{๑๓}

๑.๖.๔ พระคันธสาราภิวังศ์ได้แสดงถึงศรัทธาในโพธิปักขิยธรรมซึ่งอยู่ในอุเบกขาสัมโพชฌงค์ไว้ว่า องค์แห่งการรู้แจ้งคือความวางเฉยความวางเฉยนี้มีอุเบกขาเวทนาที่วางเฉยไม่สุขไม่ทุกข์ แต่เป็นความวางเฉยในการกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันได้อย่างสม่ำเสมอ ไม่ต้องปรับศรัทธากับปัญญา และปรับวิริยะกับสมาธิให้สม่ำเสมอกัน เพราะอินทรีย์เหล่านั้น มีสภาวะสมดุลไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันด้วยอำนาจของโพชฌงค์ทั้ง ๖ ที่ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ต้น จึงทำให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์โดยความเป็นผลของโพชฌงค์ทั้ง ๖^{๑๔} ในงานวิจัยนี้หมายเอาธรรมวิจัยสัมโพชฌงค์ เพราะเป็นธรรมที่พัฒนาศรัทธาไปสู่ความพ้นทุกข์

๑.๖.๕ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โฆดก ป.ธ. ๕) ได้กล่าวถึงศรัทธาในหลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐานไว้ว่าคำว่า อธิคมสทฺธา แปลว่า ความเชื่อความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นเพราะการปฏิบัติธรรม^{๑๕}

๑.๖.๖ พระกัมมัญฐานาจารย์ พระปณฺฑิตาภิวังศ์ ได้กล่าวถึงศรัทธาในรู้แจ้งในชาตินี้ไว้ว่า หากอินทรีย์เสมอกันผู้ปฏิบัติสามารถประจักษ์สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๑๗.

^{๑๒}พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๘๒๓.

^{๑๓}พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๗๕.

^{๑๔}พระคันธสาราภิวังศ์, โพธิปักขิยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๑.

^{๑๕}พระธรรมธีรราชมหามุนี, หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๗๓.

ความพอดีของวิริยะและสมาธิ ศรัทธาและปัญญาได้รับการแก้ไขแล้ว ณ จุดนี้อาจกล่าวได้ว่าผู้ปฏิบัติได้บรรลุถึงอุเบกขา(ในอุเบกขาสัมโพชฌงค์)^{๖๖}

๑.๖.๓ พรรณราย รัตนไพฑูรย์ (๒๕๔๔ : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน:ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมุนี(โชดก ญาณสิริ) ^{๖๗} การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนาเพื่อศึกษาแนวการสอนและวิธีการปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔ โดยสืบค้นเนื้อหาของสติปัฏฐานสูตร และพระสูตรที่เกี่ยวข้องพร้อม กับวิธีปฏิบัติธรรมตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาผลจากการศึกษาพอสรุปได้ดังนี้คือสติปัฏฐาน ๔ เป็นหนทางสายเอกที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งสัจธรรม บรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะหมดกิเลส อันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

๑.๖.๔ พระประชิด ฑมฺมวโร (ผาดากแดด) (๒๕๔๘ : บทคัดย่อ)^{๖๘} เรื่องมโนทัศน์เรื่องญาณในคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” พบว่า มโนทัศน์เรื่องญาณนี้เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่สามารถทำให้มนุษย์ ผู้ประพฤติปฏิบัติตามอย่างจริงจังดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง ทำให้มนุษย์ได้สัมผัสและพิสูจน์ได้ ถ้าบุคคลใดได้ประพฤติปฏิบัติ ด้วยความมีศรัทธามีศีลบริสุทธิ์มีวิริยะอุตสาหอย่างแรงกล้าแล้ว จะทำให้เกิดญาณทั้ง ๑๖ อันเป็นผลจากการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งมีเป้าหมายเดียวคือความดับทุกข์ เมื่อเข้าใจหลักการสำคัญนี้เป็นแล้วย่อมเกิดความศรัทธา ๓ ระดับ คือ ระดับสุดมยปัญญา ระดับจินตามยปัญญา และ ภาวนามย-ปัญญา ซึ่งสำหรับงานวิจัยนี้กล่าวถึงตัวภาวนามยปัญญาโดยเฉพาะเรื่องอินทรีย์ ๕ และพละ ๕

๑.๖.๕ อนุชา สมจิตร ได้ทำการวิจัยเรื่องผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ผลการวิจัยพบว่าบุคคลเจริญสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการนั่งสมาธิและเจริญสติในทุกอิริยาบถแล้วจะสามารถลดละหรือบางเบาจากกิเลส คือ โภคะ โทสะ และโมหะทั้งปวงจนสามารถรู้แจ้งตามสภาพแห่งความเป็นจริงได้^{๖๙}

^{๖๖} พระกัมมัฏฐานจารย์ พระปิ่นจิตดาภิวงศ์, โพชฌงค์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๑.

^{๖๗} อ่างใน พรรณราย รัตนไพฑูรย์, “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ : ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมุนี (โชดก ญาณสิริ)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), (หน้า ก).

^{๖๘} อ่างใน พระประชิด ฑมฺมวโร, “มโนทัศน์เรื่องญาณในคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท : การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาสาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), (หน้า ก).

^{๖๙} อ่างใน อนุชา สมจิตร, “ผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔”, วิทยานิพนธ์อักษร-

๑.๖.๑๐ วัชรา ทองมอญ ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการให้การปรึกษาเพื่อลดความเครียดของผู้ติดเชื้อเอชไอวีในโครงการของโรงพยาบาลบาราศนราคร ดังความตอนหนึ่งว่า ในเบื้องต้น การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อประโยชน์ของตนเอง และช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นที่ประสบความทุกข์ให้พ้นทุกข์ และที่มีความสุขแล้วให้สุขยิ่งขึ้นไป ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า สติปัฏฐาน ๔ คือ การปฏิบัติเพื่อให้สามารถเฝ้าดูปรากฏการณ์ในธรรมชาติของตนเอง ซึ่งก่อให้เกิดวิธีการคิดที่ไม่ก่อความทุกข์กับตนเองเพิ่มขึ้น โดยในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่สำคัญซึ่งเน้นเรื่องสติที่จะนำไปสู่สมาธิและปัญญา เมื่อใดก็ตาม ที่แลเห็นสภาพความเป็นจริงของชีวิต ไม่ตกอยู่ในอิทธิพลของความกลัว และกิเลส อิศราภาพทางจิตก็จะเกิดขึ้น และจะสามารถช่วยผู้อื่นได้มากขึ้นด้วยสติปัฏฐาน ๔ เป็นวิธีการปฏิบัติโดยใช้สติเป็นที่ตั้ง และนำเทคนิคการมีสติในปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่ส่งผลต่อการลดความเครียด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อไม่ให้เกิดความกังวลคร่ำครวญถึงอดีตที่ผ่านมา และกังวลถึงอนาคตที่ยังไม่มาถึง^{๒๐}

๑.๖.๑๑ ศิริกาญจน์ ทศนีย์ไทรเทพ (๒๕๕๐) ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องฆาตกรกับการบรรลุเป็นพระอรหันต์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระองค์สิริมาลเถระ พบว่าโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมแต่ละหมวดเกื้อกูลสนับสนุนกัน เป็นกระบวนการให้เกิดการรู้แจ้งโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกย่องปัญญาว่าเป็นยอดกว่าธรรมข้ออื่นๆ เมื่อสอนเรื่องศรัทธาก็ต้องมีปัญญากำกับด้วย ทั้งนี้เพราะปัญญาจะทำให้ศรัทธาถูกต้อง ไม่ผิดพลาดหรือไม่หลงมกมาย ปัญญาคือตัวทำให้รู้แจ้งสภาวะธรรม และปัญญานั้นมีอยู่ในธรรมทุกหมวด แต่เรียกชื่อต่างกัน ในสติปัฏฐาน ๔ เรียกว่าอนุปัสสนา ในอิทธิบาท ๔ เรียกว่าวิมังสา ในอินทริย์ ๕ เรียกว่าปัญญา ในพละ ๕ เรียกว่าปัญญา ในโพชฌงค์ ๗ เรียกว่าสัมมวิจยะ และในอริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่า สัมมาทิฐิ^{๒๑}

จากเอกสารและงานวิจัยดังกล่าว เป็นการศึกษาศรัทธาทั้งด้านปรัชญาและปฏิบัติ

ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕).

^{๒๐} อ่างใน วัชรา ทองมอญ, “การศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการให้การปรึกษาเพื่อลดความเครียดของผู้ติดเชื้อเอชไอวีในโครงการของโรงพยาบาลบาราศนราคร”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), (หน้า ก).

^{๒๑} อ่างใน ศิริกาญจน์ ทศนีย์ไทรเทพ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องฆาตกรกับการบรรลุเป็นพระอรหันต์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระองค์สิริมาลเถระ, วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), (หน้า ก).

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องศรัทธา นี้ เป็นการศึกษาโดยวิเคราะห์เอกสาร มีลำดับการศึกษาดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษารวบรวมข้อมูลเรื่องศรัทธาจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๕ พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่นคัมภีร์อรรถกถา ฎีกาวิสุทธิมรรค คัมภีร์ปกรณ์วิเสสและตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ วิเคราะห์ข้อมูล โดยการแปล เรียบเรียง วิเคราะห์ เขียนบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่เรียบเรียงไว้นั้น ตรวจสอบความถูกต้องด้านเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญทางวิชาการ

๑.๗.๔ นำข้อมูลที่ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบแล้วนั้น มาปรับปรุงแก้ไข และเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบศรัทธาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบศรัทธาที่ต้องเจริญในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

บทที่ ๒

ศรัทธาที่มีปรากฏในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ศรัทธา (Saddhā) เป็นคำภาษาบาลีเขียนรูปศัพท์ว่า “สทฺธา” ภาษาสันสกฤต เขียนรูปศัพท์ว่า “ศรัทธา” นำมาใช้ในภาษาไทย ได้ทั้งสองแบบ คือ สัทธา กับ ศรัทธา แต่ที่นิยมใช้กันมากคือเขียนแบบสันสกฤต เป็นศรัทธา ในที่นี้จะใช้ทั้ง ๒ ศัพท์และในความหมายเดียวกัน

ศรัทธา ตามหลักพระพุทธศาสนา มีความหมายแตกต่างจากศรัทธาที่ใช้กันโดยทั่วไป มีความหมายที่เฉพาะไม่ทั่วไปกับความหมายของศรัทธาที่ใช้กันดาษดื่นในสังคม ในบทนี้จึงได้นำเอา บริบทในด้านต่างๆ ของศรัทธามาศึกษา คือ ประเภท บ่อเกิด หน้าที่ และความสำคัญของศรัทธา เป็นบริบทที่จะแสดงให้เห็นความหมายของศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาได้ชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้นำบริบทของศรัทธาดังกล่าวมาขยายรายละเอียดตามลำดับเพื่อให้ทราบความหมายของศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาต่อไป

ด้วยเหตุนี้งานวิจัยนี้ได้กำหนดประเด็นในการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของศรัทธาโดยทั่วไป

๒.๒ ศรัทธาที่มีปรากฏในหลักธรรมใน พระพุทธศาสนา

๒.๓ ประเภทของศรัทธา

๒.๔ บ่อเกิดศรัทธา

๒.๕ หน้าที่ของศรัทธา

๒.๖ ความสำคัญของศรัทธา

๒.๗ ทศณะบุคคลเกี่ยวกับศรัทธา

จากประเด็นดังกล่าว มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของศรัทธาโดยทั่วไป

ศรัทธา (Saddhā) หมายถึง ความเชื่อ ตามความหมายที่ให้ไว้ดังนี้ พจนานุกรม บาลีไทย ฉบับนักศึกษาให้ความหมายศรัทธาไว้คือ ความเชื่อ^๑ หนังสือบรรณานุกรม สัททวิเสสวิคคหะ วิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า “สทฺธา สทฺทหนฺ สทฺธา. (ความเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา)” และว่า “สทฺทหนฺติ

^๑พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, รศ., พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๘๖๖.

เอตยสยวาสททหติ สททหนมตตตเมว วา เอสาติ สทฐา”^๒ “ความเชื่อ” เป็นความรู้สึกรู้สึกของมนุษย์ที่เห็นจริง เห็นตาม^๓

ความหมายของ “เชื่อ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายไว้ดังนี้

เชื่อ คือ เห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้ใจ ซื่อหรือขายโดยคิดค้างไว้ไม่ต้องชำระเงินทันที

ฉะนั้น “ความเชื่อ” คือ ความเห็นตามด้วยความมั่นใจ ความไว้วางใจในบุคคลในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำ ความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไหร่ ความคิดที่จะกระทำจะเกิดขึ้นเสมอ เช่น เชื่อทำดีต้องได้ดี คนนั้นจะ ทำดี เชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข คนนั้นจะ ทำบุญ

จากข้อมูลที่ได้ให้ไว้ตามลำดับ พอจะประมวลความหมายของศรัทธาได้ว่า ศรัทธา (Saddhā) โดยทั่วไปมีความหมายที่กว้าง เป็นกลางๆ มิได้มีความหมายแคบเพียง “ความเชื่อ” อย่างเดียว เพราะยังมีความหมายอื่นๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ การยอมปักใจเชื่อ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ ความซื่อสัตย์ การยอมรับ การยอมตาม ลัทธิความเชื่อศาสนา ความจงรักภักดี เป็นต้น

หากพิจารณาในเรื่องของน้ำหนักทางอารมณ์ของศรัทธาเป็นหลัก จะได้ลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้

๑) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับต่ำ หมายถึงความเชื่อ ความเลื่อมใสโดยทั่วไป

๒) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับปานกลาง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเทปานกลาง คือศรัทธาที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความเชื่อใจ ความปลงใจเชื่อ ความเชื่อมั่น การยอมรับ

๓) การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับสูง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับความทุ่มเทสูง คือศรัทธาที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความมั่นใจแน่นแน่ว ความไว้วางใจ ความจงรักภักดี

ศรัทธาโดยทั่วไปนี้ เป็นศรัทธาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเรื่องอารมณ์ ในลักษณะที่เร้าอารมณ์ เร้าความรู้สึก หรือเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งอื่นด้วยอารมณ์เป็นสำคัญ เหตุผลมักไม่จำเป็นสำหรับศรัทธาประเภทนี้ โดยเฉพาะเรื่องของลัทธิศาสนามักจะดึงศาสนิกชนของตนด้วยศรัทธา

^๒ ธรรมชาติเป็นเครื่องเชื่อ หรือธรรมชาติที่เชื่อเอง หรือเป็นเพียงความเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา.

^๓ พระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิมุข โส), บรรณานุกรม ลัทธิทวิสถวิคคหะ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๗.

^๔ ภาสกุ มุททมธรา, รศ., คติชาวบ้าน กับการพัฒนาคุณภาพชีวิต (ฉบับปรับปรุง), (กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔.

ประเภทนี้มากเพราะศรัทธาจะทำให้เกิดความจงรักภักดีต่อลัทธิศาสนาของตนๆ ศรัทธาโดยทั่วไป จึงมีความหมายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์^๕ไม่เกี่ยวกับปัญญาและเหตุผล

๒.๒ ศรัทธาที่มีปรากฏตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

หลักศรัทธาที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในหมวดธรรม ๕ หมวดดังต่อไปนี้ เพื่อให้เป็นการสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ คือ

ก ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนามี ๔ ประการ^๕ คือ

๑. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่า เมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัย ก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ใฝ่ใจจะสำเร็จได้ด้วย การกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรืออนาคยโชค เป็นต้น

๒. วิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่า กรรมที่ทำแล้วย่อมมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓. กัมมัตสกตาสัทธา^๖ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบาก เป็นไปตามกรรมของตน

๔. ตถาคตโพธิสัทธา^๗ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๕ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้

ในศรัทธา ๔ ในอรรถกถามี ๒ ชนิด คือ กัมมผลสัทธา นี้เป็น โลกีย์สัทธา และ ตถาคตโพธิสัทธา (รัตนัตถสัทธา) นี้เป็น โลกุตตรสัทธาตามมติของท่านพระพรหมคุณาภรณ์^๘

^๕พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๐ – ๔๑.

^๖ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓.

^๗ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตค. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

^๘พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๐ – ๔๑.

ข พุทธวิธีสร้างอนาคตหรือ พุทธวิธีในการสร้างฐานะในชาติหน้า คือ หลักธรรมที่เรียกว่าสัมปรายกัตถประโยชน์ ๔ ประการ ซึ่งเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่ภพหน้าเพื่อความสุขในชาติหน้า ประกอบด้วย ๑. ศรัทธาสัมปทา ๒. ศีลสัมปทา ๓. จาคสัมปทา และ ๔. ปัญญาสัมปทา

มีอธิบายดังต่อไปนี้

๑. ศรัทธาสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยความเชื่อในพุทธคุณ ๕ ประการ และคุณ ๓ ประการของพระพุทธองค์ ได้แก่ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ ผู้ที่ตั้งมั่นในพระพุทธองค์อย่างไม่หวั่นไหวชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา

๒. ศีลสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยศีล ข้อนี้เนื่องมาจากความเชื่อในองค์แห่งพุทธคุณนั่นเอง เมื่อบุคคลมองเห็นคุณสมบัติของพระพุทธองค์ดังกล่าวจึง ได้เจริญรอยตามด้วยการรักษาศีลเป็นอันดับแรกเพราะทำได้ง่ายที่สุด สำหรับพระอริยะเพราะเป็นการลงทุนด้วยการปฏิบัติบูชาด้วยกายกรรม และวจีกรรม จนเข้าถึงความเป็นปกติทางกายวาจา ความเป็นปกติทางกายวาจานี้ชื่อว่า ศีลสัมปทา เพราะประกอบด้วยศรัทธาที่ตั้งมั่นในพระพุทธองค์นั่นเอง

ในทางปฏิบัตินั้น ยังมีธรรมประกอบกับศีลนี้อีก ๕ ประการ^๕ ซึ่งเป็นธรรมสนับสนุน ทำให้ศีลดังกล่าวมีความมั่นคง คือ

ก) เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาที่ดีต่อการรักษาศีล

ข) สัมมาชีพ คือ ความเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้องโดยไม่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน

ค) กามสังวร คือ ความสำรวมในการกิน ดื่ม ทำ พูด คิด ไม่ควรวิตกกังวลในการเสพให้รู้ประมาณในการดื่ม กิน พูด คิด เสพกามารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

ฅ) สัจจวาจา คือ ความพูดแต่คำที่เป็นจริงถูกต้อง ไม่โกหก หลอกลวง ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดต่อเสียด ไม่พูดเพื่อเจ้อ และไม่พูดคำหยาบคายกระด้างที่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน

ง) สติ คือ ความระลึกไปในกาย เวทนา จิต และสภาวธรรมตามความเป็นจริง ให้รู้เท่าทันปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้นและดับไป ด้วยความเพียร รู้ และระลึกอยู่ในรูปนาม เท่านั้น

๓. จาคสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ สิ่งที่เป็นอกุศลทางกาย วาจา และใจ พึงยินดีในการเสียสละด้วยกาย วาจา และใจที่เป็นกุศล

๔. ปัญญาสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยปัญญา ที่เกิดจากการภาวนาในสติปัญญา อันเกิดจากการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรม จนรู้แจ้งในกาย เวทนา จิต และธรรม โดย

^๕พระเทพศิลา (ระแบบ จตฺตาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๐.

ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่สามารถบังคับบัญชาได้ ปัญญาในที่นี้หมายถึงปัญญา ๓ ระดับ ตั้งแต่ สุตมยปัญญา จินตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา

เมื่อพิจารณาโดยความเกี่ยวเนื่องขององค์ธรรมในหมวดนี้ จะเห็นว่า มีความเกี่ยวโยงกันทุกข้อจะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้เลย เพราะผู้ที่มีความถึงพร้อมด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมรักษาศีล เมื่อรักษาศีล ย่อมต้องยินดีในศีล เมื่อยินดีในศีลแล้ว ย่อมเกิดสมาธิและปัญญา เมื่อพิจารณาความสำคัญแล้วปัญญาสำคัญที่สุดเพราะปัญญาทำให้เกิดศรัทธา ศีล จาคะได้ไม่ยาก

ในเรื่องนี้มีอุทาหรณ์ในปิตตกรรมวรรคที่ ๒ ปิตตกรรมสูตร ดังต่อไปนี้

ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรคฤหบดี ธรรม ๔ ประการนี้ นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก ธรรม ๔ ประการคือ

ขอโภคะจงเกิดขึ้นแก่เราโดยทางธรรม นี่เป็นธรรมประการที่ ๑ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจหาได้ยากในโลก เราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว

ขอยศจงเฟื่องฟูแก่เราพร้อมด้วยญาติและมิตรสหาย นี่เป็นธรรมประการที่ ๒ อันนำปรารธนา นำใคร่นำพอใจ หาได้ยากในโลก เราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว ได้ยศพร้อมด้วยญาติและมิตรสหายแล้ว

ขอเราจงเป็นอยู่ยาวนานจงรักษาอายุให้ยั่งยืน นี่เป็นธรรมประการที่ ๓ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลกเราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว ได้ยศพร้อมด้วยญาติและมิตรสหายแล้วเป็นอยู่ยาวนาน รักษาอายุให้ยั่งยืนแล้ว เมื่อตายแล้ว

ขอเราจงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นธรรมประการที่ ๔ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลกดูกรคฤหบดี ธรรม ๔ ประการนี้แล นำปรารธนานำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก

พระพุทธองค์ตรัสกะคฤหบดีถึงธรรม ๔ ประการว่าเป็นไปเพื่อให้ได้ธรรม ๔ ประการนี้ อันนำปรารธนานำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก ธรรม ๔ ประการ คือ สัทธาสัมปทา สีลสัมปทา จาคสัมปทา ปัญญาสัมปทา

จากนั้นก็ทรงอธิบายเป็นข้อๆ ไป ดังนี้

สัทธาสัมปทา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยยอมเป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ... เป็นผู้จำแนกธรรมนี้เรียกว่าสัทธาสัมปทา

ศีลสัมปทา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ศวนจากปาณาติบาตเป็นต้น เป็นผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทนี้เรียกว่า ศีลสัมปทา

จากสัมปทา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ มีใจปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ มีจาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ เป็นผู้ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน อยู่ครอบครองเรือนนี้เรียกว่าจากสัมปทา

ปัญญาสัมปทา คือ บุคคลมีใจอันความโลภไม่สม่ำเสมอ คืออกิษณาครอบงำแล้ว ย่อมทำกิจที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีกิจที่ควรทำเมื่อทำกิจที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีกิจที่ควรทำอยู่ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุขบุคคลมีใจอันพยาบาทครอบงำ ... อันถีนมิทระครอบงำ ... อันอุทัจจกุกุจะครอบงำ ... อันวิจิจฉนาครอบงำแล้ว ย่อมทำกิจที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีกิจที่ควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุขรู้ว่า อภิขมาวิสมโลภะเป็นอุปกิเลสของจิต แล้วละอภิขมาวิสมโลภะอันเป็นอุปกิเลสของจิตเสียได้รู้ว่า พยาบาท ... ถีนมิทระ ... อุทัจจกุกุจะ ... วิจิจฉนา เป็นอุปกิเลสของจิต ย่อมละวิจิจฉนาอันเป็นอุปกิเลสของจิต

เมื่อรู้ว่าอภิขมาวิสมโลภะเป็นอุปกิเลสของจิตแล้ว ย่อมละเสียได้

เมื่อรู้ว่าพยาบาท ... ถีนมิทระ ... อุทัจจกุกุจะ ... วิจิจฉนา เป็นอุปกิเลสของจิตแล้ว ย่อมละเสียได้ นี้เรียกว่า เป็นผู้มปัญญาสมาบัติ มีปัญญาหนาแน่นเป็นผู้เห็นทาง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา นี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา

ธรรม ๔ ประการดังกล่าวมานี้ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ธรรม ๔ ประการนี้ อันนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก

พระอริยสาวก ย่อมเป็นผู้กระทำความอันสมควร ๔ ประการ ด้วยโภคทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร สั่งสมขึ้นด้วยกำลังแขน มีเหงื่อโทรมตัว ประกอบในธรรมได้มาแล้ว โดยธรรม กรรม ๔ ประการ คือ

ข้อที่ ๑ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมเลี้ยงคนให้เป็นสุข เอิบอímบริหารให้เป็นสุขโดยชอบ เลี้ยงมารดา บิดา ให้เป็นสุข เอิบอímบริหารให้เป็นสุขได้โดยชอบ เลี้ยงบุตร ภรรยา คนใช้ คนงาน และบริวารให้เป็นสุขเอิบอím บริหารให้เป็นสุขได้โดยชอบ เลี้ยงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข เอิบอímบริหารให้เป็นสุขได้โดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร ฯลฯ

ข้อที่ ๒ อริยสาวกนั้นได้ถึงแล้ว คือ ถึงโดยควรแก่เหตุ ได้บริโภคแล้วโดยควร อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายทั้งหลายที่เกิดแต่ไฟ แต่น้ำ แต่พระราชา แต่โจร หรือแต่ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักเห็นปานนั้น ด้วยโภคทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร สั่งสมขึ้นด้วยกำลังแขน มีเหงื่อโทรมตัว ประกอบในธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม กระทำตนให้สวัสดิ์

ข้อที่ ๓ อริยสาวกนั้นได้ถึงแล้วคือ ถึงโดยควรแก่เหตุ ได้บริโภคแล้วโดยควร อีกประการหนึ่ง อริยสาวกเป็นผู้ทำพลี ๕ ประการคือ ญาติพลี อดิถิปลิ ปุพพเปตพลี ราชพลี เทวตาทลิ

ด้วยโทษที่ตนหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร สั่งสมขึ้นด้วยกำลังแขน มีเหงื่อโทรมตัว ประกอบในธรรม ได้มาโดยธรรม

ข้อที่ ๔ อริยสาวกนั้นได้ถึงแล้วคือ ถึงแล้วโดยควรแก่เหตุ ได้บริโภคแล้วโดยควรอีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมยังทักษิณาน้อมมีผลในเบื้องบน ให้อารมณ์อันเลิศ มีสุขเป็นวิบากเป็นไป เพื่อเกิดในสวรรค์ ให้ตั้งไว้เฉพาะในสมณพราหมณ์ผู้งดเว้นจากความประมาทมัวเมาผู้ตั้งอยู่ในขันติ และโสรจจะ ฝึกฝนตนผู้เดียว ยังตนผู้เดียวให้สงบ ยังตนผู้เดียวให้ดับกิเลส เห็นปานนั้นด้วยโทษที่ตนหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรสั่งสมด้วยกำลังแขน มีเหงื่อโทรมตัว ประกอบในธรรม ได้มาโดยธรรม

ในฐานะทั้ง ๔ พระอริยสาวกได้ถึงแล้ว คือ ถึงโดยควรแก่เหตุได้บริโภคแล้วโดยควร อริยสาวกนั้นชื่อว่าเป็นผู้กระทำความอันสมควร ๔ ประการนี้ ด้วยโทษที่ตนหามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร สั่งสมขึ้นด้วยกำลังแขนมีเหงื่อโทรมตัวประกอบในธรรม ได้มาโดยธรรม ดูกรคฤหบดี โภคทรัพย์ ของใครๆ ถึงความสิ้นไป นอกจากกรรมอันสมควร ๔ ประการนี้ เรียกว่า สิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ สิ้นเปลืองไปโดยไม่สมควรใช้สอยโดยไม่สมควรแก่เหตุส่วน โภคทรัพย์ของใครๆ ถึงความสิ้นไปด้วยกรรมอันสมควร ๔ ประการนี้ เราเรียกว่า สิ้นเปลืองไปโดยเหตุอันควร สิ้นเปลืองไปโดยสถานที่ควร ใช้สอยโดยสมควรแก่เหตุ โภคทรัพย์ทั้งหลายเราได้บริโภคแล้ว คนที่ควรเลี้ยง เราได้ เลี้ยงแล้ว เราได้ข้ามพ้นอันตรายทั้งหลายไปแล้วทักษิณาน้อมอันเลิศ เราได้ให้แล้ว อนึ่ง พลิกกรรม ๕ ประการ เรา ได้กระทำแล้ว ท่านผู้มีจิต สำรวมอินทรีย์ประพฤติพรหมจรรย์ เราได้ บำรุงแล้ว บัณฑิตอยู่ครอบครองเรือน พึงปรารถนาโทษที่ตนหามาเพื่อประโยชน์ใดประโยชน์นั้นเราได้ บรรลุแล้ว โดยลำดับ กรรมที่ไม่เดือดร้อนในภายหลังเราได้กระทำแล้วชนผู้มีอันจะตายเป็นสภาพ เมื่อคำนึงถึงเหตุนี้ จึงควรเป็นผู้ตั้ง อยู่ในศรัทธาธรรมเป็นต้นของพระอริยะ บัณฑิตทั้งหลายย่อม สรรเสริญ เขาในโลกนี้ที่เดียว ครั้นเขาละไปแล้ว ย่อมบันเทิงใน โลกสวรรค์

ค พละ ๕ คือ กำลัง ๕ ประการ^{๑๑} ได้แก่

๑. ศรัทธาพละ ความเชื่อ กำลังการควบคุมความสงสัย
๒. วิริยะพละ ความเพียร กำลังการควบคุมความเกียจคร้าน
๓. สติพละ ความระลึกได้ การควบคุมความประมาท การไม่ใส่ใจ ใจลอย ไร้สติ
๔. สมาธิพละ ความตั้งใจมั่น กำลังการควบคุมการวอกแวก ฟุ้งซ่าน
๕. ปัญญาพละ ความรอบรู้ กำลังการควบคุมเพิกเฉยไม่สนใจ หลงมมาย

^{๑๑}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐).

พละทั้ง ๕ นี้ เป็นหลักธรรมที่ผู้เจริญวิปัสสนาพึงรู้ หมายความว่า ศรัทธาต้องปรับให้สมดุลกับปัญญา วิริยะต้องปรับให้สมดุลกับสมาธิ ส่วนสติพึงเจริญให้มากเพราะช่วยในการเจริญธรรมทั้ง ๔ ประการดังกล่าว สำหรับพลธรรมนี้ จะพบว่ามาคู่กับอินทรีย์ ๕ (คือศรัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ และ ปัญญินทรีย์)ซึ่งมีความเหมือนและความแตกต่างกันดังนี้

แตกต่างโดยรูปศัพท์ (พยัญชนะ) พละ และ อินทรีย์

แตกต่างโดยอรรถะ (ความหมาย) พละหมายถึงกำลัง และ อินทรีย์หมายถึงความใหญ่ ส่วนที่เหมือนนั้นคือ ๕ เหมือนกัน คือ มีจำนวนเท่ากัน แต่คนละรูปละความหมาย

ในงานวิจัยนี้เน้นศรัทธาพละเป็นหลัก เพราะเป็นต้นเหตุในการตั้งมั่นและทำจริง แต่จะขาดประการสุดท้ายมิได้ เพราะเป็นตัวควบคุมความเชื่อหรือศรัทธาดังกล่าวไม่ให้เชื่ออย่างงมงาย

ข อินทรีย์ ๕ คือ ธรรมที่ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในอภรณ์มี ๕ ประการ ได้แก่

๑. ศรัทธินทรีย์ คือ ความศรัทธาเป็นใหญ่

๒. วิริยินทรีย์ คือ ความเพียรเป็นใหญ่

๓. สตินทรีย์ คือ สติที่ระลึกรู้ในอภรณ์ปัจจุบันเป็นใหญ่

๔. สมาธิินทรีย์ คือ การทำจิตให้เป็นสมาธิตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในอภรณ์กรรมฐาน

๕. ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญาทำหน้าที่เป็นใหญ่ด้วยความรู้แจ้ง

ในงานวิจัยนี้เน้นศรัทธินทรีย์ คือ ความเชื่อเป็นใหญ่ ถึงจริงแต่จะขาดปัญญินทรีย์ไม่ได้เช่นกัน เพราะปัญญินทรีย์จะป้องกันความศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญานั้นเอง

ง เวสัชชธรรม แปลว่า ความแก้แค้นมี ๒ ความหมาย คือ

๑. เวสัชชธรรม หรือ เวสัชชญาณอันเป็นญาณ หรือธรรมของพระตถาคต สัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทำให้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าปฏิญาณฐานะของผู้องอาจ บันลือสีหนาทในบริษัทยังพรหมจักรให้เป็นไป

๒. เวสัชชกรณธรรมคือ ธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้แก้แค้นแห่งภิกษุผู้เสาะ (ผู้ที่จะต้องศึกษาในไตรสิกขา) ๕ ประการจึงนำมาแสดง ดังนี้

ในเวสัชชสูตรพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า พระองค์ประกอบด้วยเวสัชชญาณเหล่าใด ย่อมปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็นโจกบันลือสีหนาทในบริษัท ประกาศพรหมจักร เวสัชชญาณของตถาคตมี ๔ ประการ คือ

๑. สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกจักหักท้วงเราโดยคำมีเหตุผลในธรรมเหล่านี้ว่า ท่านปฏิญาณว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะธรรมเหล่านี้ยังไม่ตรัสรู้แล้วเมื่อเราไม่เห็นนิมิตเมื่อนี้ย่อมเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่มีภัย ถึงความแก้แค้น

๒. สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆในโลก จักหักท้วงเราโดยคำมี เหตุผลในธรรมเหล่านี้ว่า ท่านปฏิบัติว่าเป็นพระจีณาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้นแล้วเมื่อ เราไม่เห็นนิมิตเมื่อนี้ย่อมเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่มีภัย ถึงความแก่ล้าอยู่

๓. สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆในโลก จักหักท้วงเราด้วยคำมี เหตุผลในธรรมเหล่านี้ว่า ท่านกล่าวธรรมเหล่านี้ว่าทำอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่อาจทำอันตรายแก่ ผู้ชองเสพอได้จริงเมื่อเราไม่เห็นนิมิตเมื่อนี้ ย่อมเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่มีภัยถึงความแก่ล้า

๔. สมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกจักหักท้วงเราด้วยคำมี เหตุผลในธรรมเหล่านี้ว่า ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใดประโยชน์อย่างนั้นไม่เป็นทางสิ้น ทุกข์โดยชอบแก่บุคคลผู้ทำตามเมื่อเราไม่เห็นนิมิตเมื่อนี้ ย่อมเป็นผู้ถึงความเกษม ถึงความไม่มีภัยถึงความแก่ล้าอยู่

พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่าเวสาร์ชชญาณเหล่านี้ใด ปฏิญาณฐานะแห่งผู้เป็น โжок บันลือสีหนาทในบริษัทประกาศพรหมจักร เวสาร์ชชญาณของตถาคตมี ๔ ประการนี้เท่านั้น วาตะเหล่านี้ใดเหล่านี้หนึ่ง ที่เขาเตรียมไว้มาก และสมณพราหมณ์ทั้งหลายอาศัยวาตะใด วาตะ เหล่านี้มาถึงพระตถาคตผู้แก่ล้า ผู้ล่วงวาตะเสียได้ ย่อมหายไปผู้ใดครอบงำธรรมจักรอันเป็น โลกุตตรประกาศแล้ว มีปกคตินุเคราะห์สัตว์ทั่วหน้า สัตว์ทั้งหลายย่อมนมัสการผู้เช่นนั้นผู้ประเสริฐ กว่าเทวดาและมนุษย์ ผู้ถึงฝั่งแห่งภพ

เนื้อความบางส่วน ในมหาสีหนาทสูตรว่าด้วยเหตุแห่งการบันลือสีหนาท

พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระสารีบุตรว่าตถาคตประกอบด้วยเวสาร์ชชธรรม [ความ แก่ล้า] เหล่าใด จึงปฏิญาณฐานะของผู้จงอาจบันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็น ไป เวสาร์ชชธรรมของตถาคตเหล่านี้มี ๔ ประการคือ

๑. สารีบุตรเราไม่เห็นเหตุนี้ว่า สมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ใน โลกที่หักท้วงเราโดยสธรรมในข้อว่า ท่านปฏิบัติตนว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะธรรมเหล่านี้ ท่านยังไม่ได้ตรัสรู้แล้ว

๒. สารีบุตรเมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็เป็นผู้ถึงความปลอดภัย ถึงความไม่มีภัยถึงความ เป็นผู้แก่ล้าอยู่

๓. สารีบุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่าสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ใน โลกที่หักท้วงเราโดยสธรรมในข้อว่าท่านปฏิบัติตนว่าเป็นพระจีณาสพ อาสวะเหล่านี้ของ ท่านยังไม่สิ้นไปแล้ว

๔. สารีบุตร เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็เป็นผู้ถึงความปลอดภัยถึงความไม่มีภัย ถึงความ เป็นผู้แก่ล้าอยู่ครุสารีบุตรเราไม่เห็นเหตุนี้ว่า สมณะ พราหมณ์เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ

ในโลกที่จกั๊กทักท้วงเราโดยสหธรรมในชื่อว่า ท่านกล่าวธรรมเหล่าใดว่าทำอันตรายธรรมเหล่านั้นไม่ อาจทำอันตรายแก่ผู้ช่งงเสพได้จริง

สาริบุตรเมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็เป็นผู้ถึงความปลอดภัย ถึงความไม่มีภัยถึงความเป็นผู้ แก่ล้าวกล้าอยู่ครุสาริบุตร เราไม่เห็นเหตุนี้ว่าสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ที่จกั๊กทักท้วงเราโดยสหธรรมในชื่อว่าท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใดประโยชน์อย่างนั้นไม่ เป็นทางสันทุกข์โดยชอบแห่งคนผู้ทำตาม

พระพุทธองค์ทรงสรุปในตอนท้ายว่า สาริบุตร เมื่อไม่เห็นเหตุนี้ เราก็เป็นผู้ถึงความ ปลอดภัย ถึงความไม่มีภัยถึงความเป็นผู้แก่ล้าวกล้าอยู่เวสาริบุตรธรรม ๕^{๑๑} คือ

๑. ศรัทธา คือ ความเชื่อที่มีเหตุผล
๒. ศีล คือ ความประพฤติถูกต้องดีงามในศีลธรรม
๓. พหุสัจจะ คือ ความเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนมามาก
๔. วิริยารัมภะ คือ ปรารถนาความเพียร ทำความเพียรอย่างจริงจัง
๕. ปัญญา คือ รู้เข้าใจในเหตุผลตามความเป็นจริง

ในงานวิจัยนี้ก็เน้นหลักศรัทธาเป็นอันดับแรก เมื่อศรัทธาตั้งมั่นแล้วย่อมเกิด องค์ประกอบอื่นๆ ตามมา

จ ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ ๗ ประการ^{๑๒}ได้แก่

๑. ศรัทธา คือ ความเชื่อในเหตุผล
๒. ศีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย
๓. หิริ คือ ความละอายใจต่อบาป
๔. โอตตัปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อบาป
๕. พหุสัจจะ คือ ความเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนมาก
๖. จาคะ คือ ความเสียสละเพื่อแม่
๗. ปัญญา คือ ความรู้ในเหตุผลของธรรมชาติ

ธรรมเหล่านี้ เป็นคุณธรรมอันประเสริฐอยู่ภายในใจ ที่ประเสริฐกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิงเอาไปได้ ท่านเรียกอีกชื่อว่า พุทฺธการธรรม หรือ ธรรมมีอุปการมาก เพราะเป็น ป่อเกิดของธรรมอีกจำนวนมาก ผู้มีธรรม ๗ ประการนี้ อุปมาเหมือนผู้มีทรัพย์มากมายนมหาศาล

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๑/๑๔๔.

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔., อัง.สตุตคก. (ไทย) ๒๓/๖/๕.

ฉ. ธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตนมี ๒๒ ประการ คือ

๑. จักขุนทรีย์	๒. โสตินทรีย์	๓. ฆานินทรีย์
๔. ชิวหินทรีย์	๕. กายินทรีย์	๖. มนินทรีย์
๗. อิตถินทรีย์	๘. ปุริสินทรีย์	๙. ชิวิตินทรีย์
๑๐. สุชินทรีย์	๑๑. ทุกจินทรีย์	๑๒. โสมนัสสินทรีย์
๑๓. โทมนัสสินทรีย์	๑๔. อุเปกจินทรีย์	๑๕. สัทชินทรีย์
๑๖. วิริยินทรีย์	๑๗. สตินทรีย์	๑๘. สมาชินทรีย์
๑๙. ปัญญินทรีย์	๒๐. อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์	
๒๑. อัญญินทรีย์	๒๒. อัญญาตาวินทรีย์.	

ในอินทริยวิภังค์นี้ วรรณนาชื่อว่า สุตตันตภาชนีย์ พระองค์มิได้ทรงถือเอา เพราะว่าเป็นอินทริย ๒๒ โดยลำดับนี้มิได้มาในพระสูตรเพราะในพระสูตรบางแห่งทรงตรัสอินทริยไว้ ๒ บางแห่งตรัสไว้ ๓ บางแห่งตรัสไว้ ๕ ด้วยเหตุนี้ อินทริย ๒๒ ติดต่อกันเช่นนี้มิได้มี นี่เป็นนัยแห่งอรรถกถาในอินทริยวิภังค์^{๑๑}

มีอรรถาธิบายในอินทริยเหล่านี้ ดังนี้

อตุลโต ลกขณาทีหิ กมโต จ วิชานิยาเกทาเกทา ตถา กิจจาภูมิโต จ วินิจจย

พึงทราบการวินิจฉัย โดยอรรถโดยลักษณะเป็นต้น โดยลำดับ โดยความต่างกันและไม่ต่างกัน โดยกิจ และโดยภูมิ

ก) ว่าโดยอรรถ

บรรดาคำวินิจฉัยเหล่านั้น อรรถแห่งอินทริยมีจักขุเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ก่อนแล้ว โดยนัยมีว่า ที่ชื่อว่า จักขุ เพราะอรรถว่า ย่อมเห็น แต่ในอินทริย (ที่เป็นโลกุตระ) ๓ หลัง โลกุตตรอินทริยข้อแรกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ เพราะความเกิดขึ้น และเพราะความเกิดพร้อมแห่งอรรถของอินทริยแก่พระอริยะผู้ถึงแล้วในส่วนเบื้องต้น อย่างนี้ว่า “เราจักรู้มตบทหรือสังจธรรม ๔ ที่ยังไม่รู้” โลกุตตรอินทริยที่ ๒ เรียกว่า อัญญินทรีย์ เพราะความรู้ทั่ว และเพราะความเกิดพร้อมแห่งอรรถของอินทริย โลกุตตรอินทริยที่ ๓ เรียกว่าอัญญาตาวินทรีย์ เพราะความเกิดขึ้น และเพราะความเกิดพร้อมแห่งอรรถของอินทริย แก่เฉพาะพระชินาสพ ผู้รู้แจ้ง ผู้มีกิจแห่งญาณในสังจะ ๔ สำเร็จแล้ว

อินทริยมีอรรถว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นใหญ่ (จอม) อรรถแห่งอินทริย มีอรรถว่าอันผู้เป็นใหญ่แสดงแล้ว อรรถแห่งอินทริยมีอรรถว่าผู้เป็นใหญ่เห็นแล้วอรรถแห่งอินทริยมี

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๖/๑๖๑., วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๗๒., สงคห. (บาลี) ๔๑.

อรรถว่าอันผู้เป็นใหญ่ประกาศแล้ว อรรถแห่งอินทรีมีอรรถว่าบุคคลผู้เป็นใหญ่เสพแล้ว อรรถแห่งอินทรีแม่ทั้งหมดนั้น ย่อมสมควรตามความเหมาะสมในที่นี้ ความจริงอยู่ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า เป็นจอม(เป็นใหญ่) เพราะความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด กรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ชื่อว่าเป็นใหญ่ เพราะในกรรมทั้งหลายไม่มีกรรมอะไรที่มีความเป็นใหญ่กว่า ด้วยเหตุนี้แหละ ในอริการนี้ อินทรีทั้งหลายที่เกิดพร้อมด้วยกรรมย่อมแสดงซึ่งกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลก่อน และอินทรีเหล่านั้นพระสัมมาสัมพุทธะทรงสอน เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า อินทรีด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องหมายความเป็นใหญ่ และด้วยอรรถว่า เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นใหญ่แสดงแล้ว

อนึ่ง อินทรีทั้งหมดนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศไว้และตรัสรู้ยังตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า อินทรี เพราะว่าผู้เป็นใหญ่แสดงแล้ว และเพราะว่าผู้เป็นใหญ่เห็นแล้ว อินทรีบางอย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสพแล้ว ด้วยการเสพแห่งอารมณ์ และบางอย่างทรงเสพแล้วด้วยการเสพแห่งการเจริญเพราะฉะนั้น ชื่อว่า อินทรี ด้วยอรรถว่า บุคคลผู้เป็นจอมเสพแล้วบ้าง อีกอย่างหนึ่ง อินทรีเหล่านี้ ชื่อว่า อินทรี ด้วยอรรถว่าเป็นอิสระกล่าวคือ ความเป็นอธิปไตยบ้าง ด้วยว่าความเป็นอธิปไตยแห่งจักขุเป็นต้นสำเร็จแล้วในความเป็นไปแห่งจักขุวิญญาณเป็นต้น เพราะเมื่ออินทรีนั้นแก่กล้า จักขุวิญญาณเป็นต้นนั้นแก่กล้า และเมื่ออินทรีนั้นอ่อน จักขุวิญญาณเป็นต้นนั้นก็อ่อนนี้วินิจฉัยโดยอรรถในอินทรี ต่อไปจะวินิจฉัยโดยลักษณะ

ข) ว่าโดยลักษณะ

อธิบายว่า อินทรีมีจักขุเป็นต้นแม้ด้วยลักษณะ (สภาวะ) ด้วยรส (กิจ คือ หน้าที่) ด้วยปัจจุภูมิต่างที่ปรากฏ และด้วยปทัฏฐาน (เหตุใกล้ให้เกิดขึ้น)

ลักษณะเป็นต้นเหล่านั้น แห่งธรรมมีจักขุเป็นต้นเหล่านั้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในหนหลัง(อรรถกถาอัฐสาลินี)ทั้งหมดแล้ว อินทรี ๔ (คือ ตั้งแต่ข้อ ๑๕ ถึง ๒๒) มีปัญญินทรีเป็นต้นโดยอรรถ ได้แก่ อโมहनันเอง อินทรีที่เหลือในพระบาลีนั้นมาแล้วโดยย่อ

ค) ว่าโดยลำดับ

เป็นลำดับของเทศนานั้นเอง ในลำดับนั้นการได้เฉพาะซึ่งอริยมีย่อมมีด้วยการกำหนดรู้ธรรมอันเป็นภายใน เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงทรงแสดงจักขุนทรีเป็นต้นซึ่งนับเนื่องด้วยอรรถาก่อนอรรถาพนั้นอาศัยธรรมใด ย่อมถึงการนับว่า เป็นหญิง หรือ เป็นชายเพื่อทรงชี้แจงแสดงว่า ธรรมนั้นคืออรรถาพนี้ ถัดจากนั้นจึงทรงแสดงอินทรี และ ปุริสินทรี เพื่อให้ทราบว่าเป็นอรรถาพแม่ทั้ง ๒ นั้นมีความเป็นไปเนื่องด้วยชีวิตินทรี ถัดจากนั้น จึงทรงแสดงชีวิตินทรี ๓ ทรานใดที่ชีวิตินทรีนั้นยังเป็นไปอยู่ ทรานนั้นความไม่หยุดยั้งแห่งอารมณ์ที่เสวยแล้ว (เวทนา) เหล่านี้ก็มี

อยู่ เพื่อให้ทราบว่า สุขและทุกข์ทั้งหมดนั้นอย่างไรอย่างหนึ่งที่เสียแล้ว ถัดจากนั้น จึงทรงแสดง
 สัจฉินทรีย์ เป็นต้น

อนึ่ง เพื่อทรงแสดงข้อปฏิบัติว่า ธรรมเหล่านี้พึงเจริญเพื่อความดับสัจฉินทรีย์ เป็นต้น ถัด
 จากนั้น จึงทรงแสดงคำว่า สัทธา เป็นต้น เพื่อทรงแสดงความไม่เป็นโมฆะแห่งข้อปฏิบัติว่าด้วยข้อ
 ปฏิบัตินี้ เอกกรรมย่อมปรากฏในคนก่อน ถัดจากนั้น จึงทรงแสดงอนัญญัตถุญญัสสามิฉินทรีย์
 พระองค์ทรงแสดงอัญญินทรีย์ไว้ต่อจากอนัญญัตถุญญัสสามิฉินทรีย์นั้นเพราะความที่อัญญินทรีย์นั้น
 เป็นผลของอนัญญัตถุญญัสสามิฉินทรีย์นั้นนั่นเองและเป็นอินทรีย์ที่พึงเจริญในลำดับต่อจากอนัญญ-
 ตถุญญัสสามิฉินทรีย์นั้นเบื้องหน้าแต่นี้ เพื่อให้รู้ว่าการบรรลุอินทรีย์นี้ได้ด้วยภาวนา (การเจริญ) เมื่อ
 บรรลุอินทรีย์นี้แล้ว อินทรีย์อะไร ๆ ที่พึงกระทำให้อย่างขึ้นไปอีกย่อมไม่มี จึงตรัสอัญญาตาวินทรีย์
 อันเป็นความโล่งใจอย่างยิ่งไว้ในข้อสุดท้ายนี้เป็นลำดับในอินทรีย์เหล่านี้

ง) ว่าโดยความต่างกันและไม่ต่างกัน

ในอินทรีย์ ๒๒ นี้ ความต่างกันย่อมมีแก่ฉวิฉินทรีย์อย่างเดียว เพราะฉวิฉินทรีย์นั้น
 มี ๒ อย่าง คือ รูปฉวิฉินทรีย์ และอรุปรฉวิฉินทรีย์ อินทรีย์ที่เหลือไม่ต่างกันพึงทราบวินิจฉัยโดย
 ความต่างกันและไม่ต่างกันในอินทรีย์เหล่านี้ดังนี้

(๑) ว่าโดยกิจ

โดยกิจนั้น หากถามว่า กิจของอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างไร ตอบว่า พึงทราบกิจของ
 จักขุนทรีย์ก่อน เพราะพระบาลีว่า จกขุวยตนจกขุวิญญาณชาตยา ตสมฺปยุตฺตทานญจ ชมฺมานิ
 อินฺทฺริยปฺจฺเจเน ปฺจฺจโย (ในอภิธรรม ฎีกานาน ๔๐ ข้อ ๑๗ หน้า ๑๐ ใช้คำว่า จกขุนฺทฺริย) (จัก
 ขวยตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณชาต และแก่ธรรมที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณชาตนั้น ด้วย
 อำนาจอินทรีย์ปัจจัย) จักขุนทรีย์นั้นใด พึงให้สำเร็จโดยความเป็นอินทรีย์ปัจจัยแก่ธรรมมีจักขุ
 วิญญาณ เป็นต้น ด้วยความเป็นอินทรีย์กล้าและอ่อน เป็นต้นของตน เป็นการคล้อยตามอาการของ
 ตนกล่าวคือเป็นสภาพแก่กล้าและอ่อน เป็นต้นนี้ เป็นกิจ (ของจักขุนทรีย์นั้น)

กิจของโสต ฆาน ชิวหาและกายินทรีย์ก็อย่างนั้น

แต่การให้สหชาตธรรมทั้งหลายเป็นไปในอำนาจของตน เป็นกิจของมนินทรีย์ การ
 ตามรักษาสหชาตธรรมเป็นกิจของฉวิฉินทรีย์ การทรงไว้ซึ่งอาการแห่งนิमित (เครื่องหมาย) กิริยา
 อาการ และท่าทางของหญิงและชาย เป็นกิจของอดฉินทรีย์ และ ปุริฉินทรีย์การครอบงำสหชาต
 ธรรมแล้วให้ถึงลำดับตามอาการอันหยาบ (โอฬาร) ตามไม่ใช่คำว่า จกขุวยตน นอกนั้นเหมือนกัน
 ภาวะของตน เป็นกิจของสุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัสฉินทรีย์ การให้ถึงอาการมัจฉัตตา (อุเบกขา)
 อันสงบและประณีต เป็นกิจของอุเปฉินทรีย์

การครอบงำธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสัทธาเป็นต้น และการให้สัมปยุตธรรม ถึงความเป็นภาวะมีอาการฟ่องใสเป็นต้น เป็นกิจของสัทธินทรีย์เป็นต้น

การละสังโยชน์ ๓ (มีทิฏฐิสังโยชน์เป็นต้น) และการทำให้สัมปยุตธรรมมุ่งหน้าต่อการละสังโยชน์ ๓ นั้น เป็นกิจของอนัญญัตถัญญูสสามินทรีย์

การละทำให้เบาบาง (ตณฺหกรปหาน) ซึ่งกามราคะ พยาบาทเป็นต้น และการให้สัมปยุตธรรมให้เป็นไปตามอำนาจของตนเป็นกิจของัญญินทรีย์

การละความขวนขวายในกิจทั้งหมด และความเป็นปัจจัยให้สัมปยุตธรรมมุ่งไปสู่อมตะ เป็นกิจของัญญาตาวิณทรีย์

ช โภชปิกขัยธรรม คือ ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ มี ๓๗ ประการ พบว่า สัทธามีปรากฏอยู่ใน ๒ หมวด คือ อินทรีย์ ๕ และ พละ ๕^{๔๔} ดังมีรายละเอียด ดังนี้

อินทรีย์ ๕ คือ ธรรมที่ทำหน้าที่เป็นใหญ่ในอารมณ (๑. สัทธินทรีย์ คือ ความศรัทธาเป็นใหญ่ ๒. วิริยินทรีย์ คือ ความเพียรเป็นใหญ่ ๓. สตินทรีย์ คือ สติที่ระลึกไว้ในอารมณปัจจุบันเป็นใหญ่ ๔. สมาธินทรีย์ คือ การทำจิตให้เป็นสมาธิตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในอารมณกรรมฐาน ๕. ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญาทำหน้าที่เป็นใหญ่ด้วยการรู้แจ้ง)^{๔๕}

พละ ๕ คือ ธรรมอันเป็นกำลังที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค (๑. สัทธาพละ คือ ความเชื่อเลื่อมใส ศรัทธาที่เป็นกำลังให้อวดทน และเอาชนะธรรมอันเป็นข้าศึก เช่น ตัณหา ๒. วิริยะพละ คือ ความเพียรพยายาม เป็นกำลังให้ต่อสู้กับความขี้เกียจ ๓. สติพละ คือ ความระลึกได้ในอารมณสติปัญญา อันจะเป็นกำลังให้ด้านทานความประมาทพลั้งเผลอ ๔. สมาธิพละ คือ ความตั้งมั่นจดจ่ออยู่ในอารมณกรรมฐาน ทำให้เกิดกำลังต่อสู้เอาชนะความฟุ้งซ่าน ๕. ปัญญาพละ คือ เป็นกำลังปัญญาที่เข้มแข็ง ซึ่งทำให้เอาชนะโมหะ คือความโง่ ความหลง^{๔๖}

ช กาลามสูตร คือ พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ หมู่บ้านเกสปุตติยนิกม แคว้นโกศล (เรียกอีกอย่างว่า เกสปุตติยสูตร หรือเกสปุตตสูตร ก็มี) กาลามสูตรเป็นหลักแห่ง

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๓๒๘.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๘๔๓ - ๕๐๐., ช.ป. (ไทย) ๓๑/๔๒๓ - ๔๖๓/๓๐๐ - ๓๔๔.

^{๔๖}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒., อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๔/๔๖๒.

ความเชื่อที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้ให้แก่พุทธศาสนิกชน ไม่ใช่เชื่อสิ่งใด ๆ อย่างมกมายโดยไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นจริงถึงคุณโทษหรือดีไม่ดีกว่าก่อนเชื่อ มีอยู่ ๑๐ ประการ^{๑๑} ได้แก่

๑. อย่าเพิ่งเชื่อตามที่ฟังๆ กันมา
๒. อย่าเพิ่งเชื่อตามที่ทำต่อๆ กันมา
๓. อย่าเพิ่งเชื่อตามคำเล่าลือ
๔. อย่าเพิ่งเชื่อโดยอ้างตำรา
๕. อย่าเพิ่งเชื่อโดยนิกเคา
๖. อย่าเพิ่งเชื่อโดยคาดคะเนเอา
๗. อย่าเพิ่งเชื่อโดยนึ่กคิดตามแนวเหตุผล
๘. อย่าเพิ่งเชื่อเพราะถูกกับทฤษฎีของตน
๙. อย่าเพิ่งเชื่อเพราะมีรูปลักษณะที่ควรเชื่อได้
๑๐. อย่าเพิ่งเชื่อเพราะผู้พูดเป็นครูบาอาจารย์ของตน

ปัจจุบันแนวคิดและหลักสูตรที่สอนให้คนมีเหตุผลไม่หลงเชื่อมกมาย ในทำนองเดียวกับคำสอนของพระพุทธองค์เมื่อ ๒๕๐๐ ปีก่อน ได้รับการบรรจุเป็นวิชาบังคับว่าด้วยการสร้างทักษะการคิดหรือที่เรียกว่า "การคิดเชิงวิจารณ์" (Critical thinking) ไว้ในกระบวนการเรียนรู้ในมหาวิทยาลัยของประเทศพัฒนาแล้ว

ศรัทธาที่ปรากฏพบในหมวดธรรมทั้ง ๕ ประการนั้น จะเห็นว่า ศรัทธาเป็นบ่อเกิดแห่งคุณงามความดีทั้งหลาย เป็นเกราะกันภัยในอนาคต เป็นกำลัง เป็นความยิ่งใหญ่ เป็นความกล้า เป็นทรัพย์สินภายใน เป็นใหญ่ในธรรมที่เป็นฝ่ายตรงรู้ ล้วนมีศรัทธาประกอบและจะมาพร้อมกับปัญญาเสมอ เพราะเมื่อมีศรัทธาอย่างเดียวกั้ไม่เกิดปัญญาพิจารณาเหตุผล แต่ถ้ามีปัญญาอย่างเดียวก็ไม่มีสนใจปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้เอง ศรัทธาจึงมากู่กับปัญญา เพราะเกื้อหนุนกันให้ประสบผลสำเร็จในทางพระพุทธศาสนาคือมรรค ผล นิพพาน

ด้วยเหตุดังกล่าวล้วนทราบแล้วว่า ศรัทธานำมาซึ่งคุณงามความดี แต่อย่าเชื่อโดยเด็ดขาด ถ้ายังไม่ได้ลงมือปฏิบัติและเกิดปัญญาญาณที่แท้จริง

ฉ สุรูปศรัทธาจากหลักธรรมดังกล่าว มีทั้งหมด ๒๗ ประการ คือ

๑. ศรัทธาจริต หมายถึง ฟันนิสัยหนักไปในทางศรัทธา เชื่อง่าย
๒. ศรัทธาจริยา หมายถึง ประพฤติด้วยศรัทธา
๓. ศรัทธาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นจากทุกข์เพราะอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องนำ

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๔๑.

๔. สัทธินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่ คือ ศรัทธา เป็นองค์ธรรมที่เป็นข้อใหญ่และมีความสำคัญมากข้อหนึ่งในองค์ธรรม ๕ ข้อ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นองค์ธรรมที่ต้องใช้ให้ได้คุณภาพระหว่างกันและกัน จะเอียงมากไปในข้อใดข้อหนึ่งไม่ควร

๕. ศรัทธาสัมปทา หมายถึง ถึงพร้อมหรือประกอบด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น (ข้อ ๑ ในสัมปรายกัตถฯ ๔)

๖. ศรัทธา ในโสภณสาธารณเจตสิก หมายถึง ศรัทธาที่เป็นเจตสิกที่ทั่วไปในกิจที่มีความสวยงามไม่มีโทษ ศรัทธาดังกล่าวเป็นกุศลธรรมที่เกิดขึ้นพร้อม กับจิต

๗. ศรัทธาไทย หมายถึง สิ่งของที่มีคนถวายให้ด้วยความเลื่อมใส

๘. ทัสสนมุติกศรัทธา หมายถึง ศรัทธาที่มีการเห็นเป็นมูลฐาน

๙. อาการวดี ศรัทธา หมายถึง ศรัทธาที่เหตุผล

๑๐. อมูติกาศรัทธา หมายถึง ศรัทธาที่ไม่ต้องพิจารณาเหตุผล

๑๑. ศรัทธาญาณสัมปยุต หมายถึง ศรัทธาที่ประกอบด้วยญาณ คือปัญญา

๑๒. ศรัทธาญาณวิปยุต หมายถึง ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณ คือปัญญา

๑๓. โลกียโลกุตตรศรัทธา หมายถึง ศรัทธาฝ่ายโลกียะและฝ่ายโลกุตตระ

๑๔. โอภปปนศรัทธา หมายถึง ศรัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่นเป็นศรัทธาที่

มั่นคง

๑๕. อเวจฺจปฺปสาท หมายถึง ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา^{๑๔}

๑๖. ศรัทธายุตโต หมายถึง ประกอบด้วยศรัทธา^{๑๕}

๑๗. ศรัทธามูติกา หมายถึง มีศรัทธาเป็นรากหรือมีศรัทธาเป็นพื้นฐาน

๑๘. สัทโธ หมายถึง บุคคลที่มีศรัทธา มีความเชื่อ

๑๙. ศรัทธานุสารี หมายถึง บุคคลที่ไปตามศรัทธา คือมีความเชื่อ

๒๐. ศรัทธานุสารีบุคคล หมายถึง บุคคลที่มีศรัทธา มีความเชื่อ

๒๑. ศรัทธาลู หมายถึง หนักแน่นด้วยความเชื่อ เชื่อถือ

๒๒. ศรัทธาธิกะ หมายถึง บุคคลที่มีศรัทธา

๒๓. ศรัทธาธิมุต หมายถึง ผู้ที่พ้นทุกข์เพราะอาศัยศรัทธานำ

๒๔. ศรัทธาธิมุตต์ หมายถึง บุคคลที่พ้นทุกข์เพราะอาศัยศรัทธานำ

^{๑๔}พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๐๕.

^{๑๕}พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา หรือพจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า ๒๐๖.

๒๕. ศรัทธาวิมุตบุคคล หมายถึง บุคคลที่ปฏิบัติพันทุกข์ด้วยอาศัยความศรัทธาเป็นเครื่องนำ

๒๖. อัศัทธิระ^{๒๐} หมายถึง ไม่ต้องเชื่อ ไม่ต้องมีศรัทธาหรือไม่ต้องอาศัยศรัทธา เพราะได้รู้เห็นแจ้งประจักษ์ชัดเจนด้วยตนเองแล้ว รู้เองเห็นเองโดยไม่ต้องผ่านผู้อื่น จัดเป็นลักษณะทางปัญญาอย่างหนึ่งของผู้เข้าถึงสัจธรรม

๒๗. ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับศรัทธาที่มีใช้กับดังกล่าวนี้ มีใช้ดาษดื่นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีความหมายแตกต่างกัน มีการแบ่งประเภทออกเป็น ๒ ฝ่ายอย่างชัดเจน คือ (๑) ศรัทธาฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล (๒) ศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับปัญญาและเหตุผล

๒.๓ ประเภทของศรัทธา

ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีการแยกศรัทธาออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจน โดยแยกเอาศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญากับศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญา ในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จัดเป็นศรัทธาญาณวิปยุต ในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา จัดเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต^{๒๑} ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้จัดศรัทธาไว้ ๒ ประเภท คือชนิดที่ปิดกั้นปัญญากับชนิดที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญาดังนี้ว่า

๑. ศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญา ใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม้แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำตามฉันอย่างเดียว ศรัทธาประเภทที่ ๑ นี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไปเป็นศรัทธาที่ใช้การบังคับ

๒. ศรัทธาแบบสื่อ นำสู่ปัญญา คือ ความเชื่ออันเป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย เรายังไม่มีจุดเริ่มต้นที่จะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด ศรัทธานั้นจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เรามีจุดเริ่มต้น ศรัทธาทำให้เรามีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะศรัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^{๒๒}

^{๒๐}พระธรรมปิฎก, (ประยูร ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๒๔๔.

^{๒๑}อ้างถึง ญาณ มีความหมายว่า ความรู้, ความเฉลียวฉลาด, ความเข้าใจแจ่มแจ้ง, ปรึกษากำหนดรู้ โดยจะพบในคำอื่นๆ อีก เช่น ญาณจกฺขุ (จักขุคือปัญญา) ญาณทสฺสน(ความรู้ความเห็น, ความเข้าใจแจ่มแจ้ง). อ้างในพระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), *พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗.

^{๒๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*, หน้า ๑๐๗.

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าท่านแยกศรัทธาออกเป็น ๒ ประเภทคือ ศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญา หรือปิดกั้นปัญญา กับศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญาหรือศรัทธาที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญา ศรัทธาทั้งสองประเภทนี้มีรายละเอียดดังนี้

ก) ศรัทธาญาณวิปยุต

ศรัทธาญาณวิปยุต เป็นศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณคือความรู้ พบได้จากลักษณะศรัทธาต่อไปนี้

๑) โลกียศรัทธา^{๒๓} ศรัทธาฝ่ายโลก หรือศรัทธาของชาวโลกโดยทั่วไปเป็นศรัทธาที่ไม่มีความมั่นคง ไม่ตั้งมั่น หวั่นไหวและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้เสมอ

๒) จลศรัทธา ศรัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ ไม่มั่นคง ไม่แน่นอน

๓) อาเวกศรัทธา ศรัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ ปลุกกระดมความรู้สึก ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล

๔) อนาคารวดีศรัทธา ศรัทธาที่ไม่มีเหตุผล ไม่มีบ่อเกิด

๕) อทัสสนมุสิกศรัทธา ศรัทธาที่ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐาน

๖) อมุสิกาศรัทธา^{๒๔} ศรัทธาที่ไม่มีมูลเหตุ หรือเชื่ออย่างลอย ๆ

๗) ปสาทศรัทธา ศรัทธาชนิดเลื่อนไหล ขึ้นอยู่กับบุคคล เร้าอารมณ์และเป็นอัตวิสัย ดังที่ศาสตราจารย์ (พิเศษ) แสง จันทร์งาม^{๒๕} แสดงไว้ว่า

ปสาทศรัทธา (faith) เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยอารมณ์ เช่น ความรัก หรือความกลัว ประกอบด้วยความเชื่อถือไว้วางใจ ความจงรักภักดี บางทีอาจจะถึงขั้นหลงใหลมันใจ และมักจะเป็นความเชื่อแบบอัตวิสัย (Subjective) คือ เป็นเรื่องของผู้เชื่อ เชื่อเพราะมีความกระตือรือร้นที่อยากเชื่อ (credulity) ราเชียล อาเบิ้ลสัน (Raziel Abelson) เห็นว่า ปสาทศรัทธาเป็นสภาพจิตที่ไม่เกี่ยวกับเหตุผล คริสต์ศาสนิกชนทั้งฝ่ายคาทอลิกและฝ่ายโปรเตสแตนต์ต่างยอมรับข้อนี้ สำหรับชาวคาทอลิก ปสาทศรัทธา หมายถึง “ความเชื่อที่พิสูจน์ไม่ได้” เพราะเป็นความเชื่อตามอำนาจของศาสนาจักรหรือพระคัมภีร์โดยไม่เกี่ยวกับหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ สำหรับชาวโปรเตสแตนต์ ปสาทศรัทธาเป็นเรื่องของภาวะทางอารมณ์มากกว่าจะเป็นความเชื่อในข้อยืนยันหรือหลักการบางอย่าง

^{๒๓} อ่างถึง โลกียโลกุตตราย ทูตชาย สทุทชาย (ด้วยศรัทธา ๒ อย่าง คือ โลกียศรัทธาและโลกุตตรศรัทธา), ชมรมปทภูกถา (ปณฺจโม ภาค), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๘๘.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๔/๖๐๐.

^{๒๕} แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด), หน้า ๘๖.

คำว่า ปสาทะ เป็นภาษาบาลี แปลว่า “ความเลื่อมใส” ซึ่งหมายถึงความนิยมชมชอบ ความเคารพบูชาอย่างแรง มีลักษณะคล้าย faith จึงใช้คำนี้ควบกับ “ศรัทธา” เป็น ปสาทศรัทธา เพื่อแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างปสาทศรัทธา (faith) กับศรัทธา (belief)

นักเทววิทยาหลายท่าน เช่น ดร. นิบูห์ (Niebuhr) เชื่อว่า ปสาทศรัทธา มีลักษณะ มั่นใจรุนแรงกว่า ฉะนั้นจึงสามารถกระตุ้นให้คนทุ่มเท เสียสละและเสี่ยงชีวิต เพื่อสิ่งที่ตนมีปสาทศรัทธาได้ แม้ว่าสิ่งนั้นจะพิสูจน์ได้เห็นว่ามิใช่จริงไม่ได้ก็ตาม

๘) สัมปสาทลักษณะศรัทธา^{๒๖}: ความเชื่อที่ทำให้จิตผ่องใส ข่มนิวรณ์ไว้ได้ ไม่ขุ่นมัวด้วยมลทิน เมื่อจะรักษาศีลให้ทานหรือสันทนาธรรม เป็นศรัทธาที่เกิดขึ้นและดับหายไปได้เป็นครั้งคราวไม่มั่งคั่ง

๙) ศรัทธาจริต คนที่มีลักษณะนิสัยหนักไปในทางศรัทธา เป็นคนที่เชื่อง่าย เอาความเชื่อมาก่อนสิ่งอื่นใด

ศรัทธาญาณวิปยุตหรือศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณนี้ มีชื่อเรียกหลักว่า “อทัสสนมุลิกา ศรัทธา” หรือ “อมุลิกา ศรัทธา” ศรัทธาประเภทที่ไม่มีความเห็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญา เป็นมูลฐานรองรับ เป็นศรัทธาที่เอียงไปทางโมหะ หลงมงายได้ง่าย ปสาทศรัทธาและศรัทธาฝ่ายอาเวคะ ศรัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ ก็จัดอยู่ในศรัทธาประเภทนี้ ศรัทธาประเภทนี้เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ปิดโอกาสที่จะให้มีการโต้แย้ง ตรวจสอบ ห้ามสงสัย ห้ามถาม ใช้วิธีปลุกเร้า บังคับให้เชื่อ และให้ทำตามอย่างเดียว อย่างมีคบอด

ลักษณะของศรัทธาญาณวิปยุตโดยสรุปคือ ศรัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ เกิดขึ้นและดับหายไปได้ มุ่งเร้าอารมณ์ ปลุกระดมความรู้สึก ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผล ไม่มีเหตุผลรองรับ ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือเชื่ออย่างลอยๆ ศรัทธาชนิดเลื่อมใสหรือทำจิตให้ผ่องใส ขึ้นอยู่กับบุคคล เร้าอารมณ์และเป็นอหิวาธิ

๑๐) ศรัทธาญาณสัมปยุต

ศรัทธาญาณสัมปยุตเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยญาณคือ ปัญญาความรู้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทัสสนมุลิกา ศรัทธา” ศรัทธาที่มีความเห็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ ศรัทธาประเภทนี้จะมีปัญญาคอยกำกับและตรวจสอบความผิดถูกของสิ่งที่เชื่อว่าได้หรือไม่ได้ ศรัทธาที่มีเหตุผลที่เรียกว่า อากาธาติ ศรัทธา ก็จัดอยู่ในศรัทธาประเภทนี้ ศรัทธาประเภทนี้จึงเป็น

^{๒๖} มลินทปัญห, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นพระราชานุสรณ์ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทร์ราชมหาราชชนนี, (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๓๕), หน้า ๕๒.

ศรัทธาที่เปิด กว้างทางปัญญา ไม่มีการกั้นปัญญา แต่เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญา ไม่ใช่ศรัทธาประเภท
ญาณวิปยุต หรือศรัทธาฝ่ายอเวศโดยส่วนเดียว ดังกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกต่อไปนี้

ข้อความนี้มีคำแปลว่า ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งฝังลงในตถาคต เกิด
เป็นเค้ามูล เป็นพื้นฐานที่ตั้ง โดยอาการเหล่านี้ โดยบทเหล่านี้ โดยพยัญชนะเหล่านี้ เรียกว่า ศรัทธาที่
มีเหตุผล (อาการวดี) มีการเห็นเป็นมูลฐาน (ทสฺสนมุลิกา) มั่นคง อันสมณะหรือพรหมณ์ หรือเทพ
เจ้า หรือมาร หรือพรหม หรือใครๆ ในโลกให้คลาดเคลื่อนไม่ได้

ศรัทธาญาณสัมปยุตเป็นศรัทธาที่มีเหตุผล ที่เรียกว่า “อาการวดี สทฺธา” เพราะหมายถึง
ศรัทธาที่มีการใคร่ครวญ คิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดี ขอบเหตุผล และศรัทธาที่มีการเห็นเป็นมูล
ฐาน ที่เรียกว่า “ทสฺสนมุลิกา สทฺธา” หมายถึง ศรัทธาที่มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัด เข้าใจชัดแจ้ง เป็น
พื้นฐานหรือเป็นเบื้องต้น

พระพุทธศาสนาได้แสดงศรัทธาเอาไว้ในที่หลายแห่ง ส่วนมากจะมุ่งเน้นศรัทธา
ประเภทญาณสัมปยุตนี้ ดังที่มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๑) โลกุตตรศรัทธา^{๒๓} ศรัทธาฝ่ายธรรม อยู่เหนือศรัทธาของชาวโลก มีความตั้งมั่น ไม่
ง่อนแง่น คลอนแคลนและมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ยาก

๒) อจลศรัทธา ศรัทธาที่ไม่หวั่นไหวและไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ง่าย ๆ มีความ
มั่นคง เทียงแท้ และแน่นอน เป็นศรัทธาของพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบันขึ้นไป

๓) อาการวดี ศรัทธาศรัทธาที่มีเหตุผล เป็นไปตามเหตุผล ไม่มุ่งเร้าอารมณ์ หรือปลุก
ระดมความรู้สึก แต่มุ่งตรงไปที่เหตุผล ถือเหตุผลเป็นประมาณ

๔) ทสฺสนมุลิกศรัทธา ศรัทธาที่มีการเห็น มีความเข้าใจเป็นมูลฐาน

๕) มุลิกาศรัทธา ศรัทธาที่มีมูล หรือมีมูลเหตุ

๖) โอกัปปนศรัทธา ศรัทธาที่ไม่กำเริบกลับกลายเป็นอย่างอื่น เป็นศรัทธาที่มั่นคง ไม่
หวั่นไหว เปลี่ยนแปลงง่าย

๗) ศรัทธาสัมปทา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่าทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว บุญมีจริง
ไม่ใช่เชื่อในสิ่งเหลวไหล

๘) สัมปิกขันธลักขณาศรัทธา ความเชื่อที่ทำให้จิตโลดแล่นไปด้วยความเพียรพยายาม
เพื่อให้บรรลุมรรคผลที่ยังมิได้บรรลุในชั้นสูงขึ้นไป^{๒๔}

^{๒๓}โลกียโลกุตตราย ทูริชย สทฺธาชย (ด้วยศรัทธา ๒ อย่าง คือ โลกียศรัทธาและโลกุตตรศรัทธา)
ธมมปทฎฐกถา (ปญจโม ภาโศ), หน้า ๘๘.

^{๒๔}มิลินทปัญหา, หน้า ๕๒.

๕) อเวจจำเป็นสาท ความเชื่อชนิดเลื่อมใสที่ยังลงม่นด้วยปัญญา ศรัทธาที่อาศัยปัญญา แล้วทำให้เกิดความมั่นคง^{๒๕}

๑๐) ตถาคตโพธิศรัทธา^{๒๖} ความเชื่อต่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ดังคำสนับสนุนว่า

เมื่อแสดงศรัทธาของอริยสาวกแรกเริ่มก่อนเป็นโศคาบัน ท่านแสดงศรัทธาจะจงลงไปแง่เดียวว่า “เชื่อโพธิ(ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคตว่า ด้วยเหตุผลดังนี้ๆ พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ” ศรัทธาตามคำบรรยายนี้ท่านเรียกสั้นๆ ว่า “ตถาคตโพธิศรัทธา” (ความเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต หรือ เชื่อปัญญารู้สัจธรรมของพระผู้ทรงค้นพบ) หมายถึงความเชื่อมั่นในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบหรือองค์แทนหรือผู้นำของมนุษย์ทั้งหลาย ที่ยืนยันถึงสมรรถวิสัยของมนุษย์ทั้งหลายว่ามนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง^{๒๗}

ลักษณะของศรัทธาญาณสัมปยุตโดยสรุป คือเป็นศรัทธาที่มีเหตุผล มีการใคร่ครวญคิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดี มีการเห็นเป็นมูลฐาน มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัด เข้าใจชัดเจน ไม่หวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เกี่ยวข้องกับเหตุผล มีเหตุผลรองรับ มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือไม่ใช่เชื่ออย่างลอยๆ

ศรัทธาทั้ง ๒ ลักษณะนี้ ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา บางครั้งบางแห่งหมายถึง ศรัทธาญาณสัมปยุต แต่บางครั้งบางแห่งก็หมายถึง ศรัทธาญาณวิปยุต แต่พระพุทธศาสนาจะเน้นย้ำแต่ศรัทธาที่ประกอบด้วยญาณ ปัญญา ความเข้าใจแจ่มแจ้ง ปรีชา กำหนดรู้ที่เรียกว่า ศรัทธาญาณสัมปยุต

ศรัทธาญาณวิปยุตกับศรัทธาญาณสัมปยุต ปรากฏว่ามีความแตกต่างกัน ในเรื่องของการอุทิศทุ่มเท ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอารมณ์ ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเหตุผล ความเป็นอัตวิสัย ความเป็นภาววิสัย ความใกล้ชิดกับความจริง และการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ ดังจะแสดงให้เห็นด้วยตารางดังต่อไปนี้

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๐๕.

^{๒๖} คูรายละเอียดใน อง.สตตค. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๒๔.

ปัจจัยพิจารณา ๗ ประการ	ศรัทธาญาณวิปยุต	ศรัทธาญาณสัมปยุต	ความรู้
การอุทิศทุ่มเท	มาก	มาก	ไม่แน่นอน
เกี่ยวข้องกับอารมณ์	มาก	น้อย	น้อย
เกี่ยวข้องกับเหตุผล	น้อย	มาก	มาก
เป็นอัตวิสัย เกี่ยวข้องกับบุคคล	มาก	น้อย	น้อย
เป็นภาวะวิสัย เกี่ยวข้องกับหลักการ	น้อย	มาก	มาก
ความใกล้ชิดกับความจริง	น้อย	มาก	มาก
การใช้ปัญญาเป็นฐาน	น้อย	มาก	มาก

ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ศรัทธาประเภทญาณวิปยุต กับศรัทธาประเภทญาณสัมปยุต มีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากในด้านปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องที่ได้นำมาพิจารณาในตาราง จะเห็นว่า ศรัทธาประเภทญาณวิปยุต จะเน้นหนักมากไปทางการอุทิศทุ่มเท เน้นหนักไปทางอารมณ์ และมีความเป็นอัตวิสัยสูง

ส่วนศรัทธาประเภทญาณสัมปยุต จะเน้นหนักไปทางเหตุผล มีความเป็นภาวะวิสัยสูง ใกล้ชิดกับความจริงมาก และมีการใช้ปัญญาเป็นฐานรองรับ เมื่อนำศรัทธานี้ไปเทียบกับความรู้ ก็จะเห็นว่ามัลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก เป็นเพราะศรัทธาประเภทนี้ได้รับการพัฒนาด้วยความรู้ คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ความหมายของศรัทธาดังกล่าวนี้ใกล้จะมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับความรู้

ศรัทธาประเภทญาณวิปยุต จึงเป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยอารมณ์ เชื่อด้วยการตัดสินใจของตนเองเป็นสำคัญ เชื่อที่ยึดติดกับตัวบุคคล ไม่เกี่ยวกับเหตุผล เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ส่วนศรัทธาประเภทญาณสัมปยุต เป็นความเชื่อ ที่เชื่อด้วยปัญญาจริง เชื่อด้วยการตัดสินใจบนหลักการ หรือหลักธรรมมีเหตุผล เชื่อที่ไม่ยึดติดกับบุคคล เป็นศรัทธาที่เป็นสื่อ นำสู่ปัญญา

๒.๔ บ่อเกิดศรัทธา

ทุกสิ่งทุกอย่างมีเหตุมีปัจจัย มีบ่อเกิด ไม่ได้มีอะไรเกิดขึ้นเองโดยไม่มีปัจจัย ศรัทธาก็เหมือนกับองค์ธรรมอื่นๆ ที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยหรือสาเหตุจึงทำให้เกิดขึ้นมาได้ ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า “บ่อเกิดของศรัทธา” โดยจะพิจารณาบ่อเกิดจากคุณสมบัติของบุคคล ปัจจัยภายในปัจจัยภายนอก และประสบการณ์ มีดังต่อไปนี้

ก ศรัทธามีบ่อเกิดจากการถือประมาณในด้านต่างๆ

คุณสมบัติของบุคคลเป็นเหตุปัจจัยด้านหนึ่งที่เป็นเครื่องให้เกิดศรัทธาได้ ได้มีการแสดงไว้ในประมาณ คือ ปมาณิกา ๔ ประการ ดังนี้

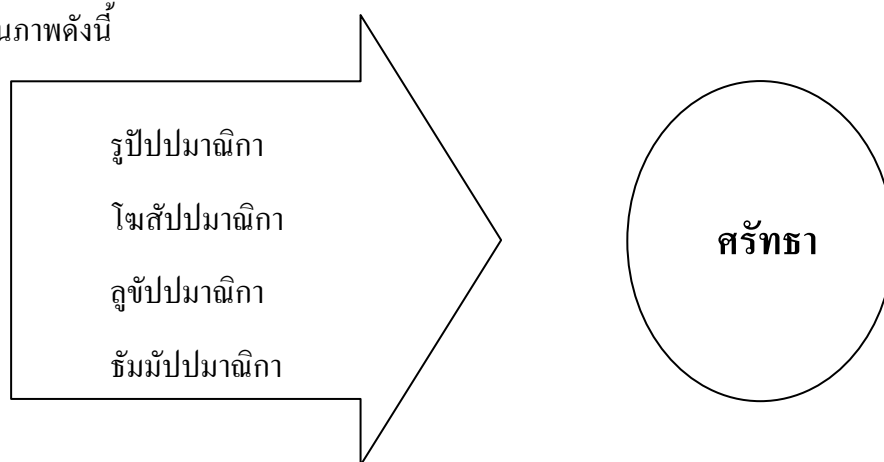
๑. รูปประมาณ ผู้ถือประมาณในรูป บุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจเลื่อมใสที่จะเชื่อถือ

๒. โฉมสประมาณ ผู้ถือประมาณในเสียง บุคคลที่ได้ยิน ได้ฟังเสียง สรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะจึงชอบใจเลื่อมใสแนบใจที่จะเชื่อถือ

๓. ลูขประมาณ ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้าหมอง บุคคลที่มองเห็นสิ่งของเครื่องใช้ความเป็นอยู่ที่เศร้าหมอง เช่น จีวรคร่ำๆ เป็นต้น หรือมองเห็นการกระทำคร่ำครึยดเป็นทุกรกิริยา ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดขูดเกลาดตน จึงชอบใจเลื่อมใสแนบใจที่จะเชื่อถือ

๔. ธรรมประมาณ ผู้ถือประมาณในธรรม บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสัจธรรมหรือการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจเลื่อมใสแนบใจที่จะเชื่อถือ

ในอรรถกถา เรียกบุคคล ๔ ประเภทนี้ว่า รูปปมาณิกา โฉมสปมาณิกา ลูขปมาณิกา และธัมมปมาณิกา ตามลำดับ^{๑๒} และบ่อเกิดศรัทธาที่อาศัยคุณสมบัติของบุคคลเป็นประมาณ แสดงได้เป็นแผนภาพดังนี้

บุคคล ๓ จำพวกต้น ยังมีโอกาสผิดพลาดได้มาก เพราะอาจจะเกิดอคติ อาจถูกครอบงำ ถูกชักจูง พาไป ด้วยความรัก ความหลง ความกลัว หรือติดอยู่เฉพาะรูปแบบภายนอก ไม่รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างแท้จริง ไม่เข้าถึงสิ่งอันเป็นสาระแก่นสารได้ ความเชื่อของบุคคล ๓ จำพวกนี้จึงยังมีโอกาสผิดพลาดได้

^{๑๒}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

บุคคลที่ ๔ คือ ชัมมปปมาณิกา คือเอาธรรมเป็นประมาณ จะทำให้รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างชัดเจนว่าเป็นคนประเภทไหน ไม่ถูกครอบงำหรือถูกชักจูงไปได้ ความเชื่อของบุคคลที่ ๔ นี้ จึงถูกต้องไม่ผิดพลาด

ข ศรัทธามีบ่อเกิดจากการสดับเสียงจากภายนอก

การสดับเสียงจากภายนอกหรือข้อมูลจากภายนอก (ปรโตโฆสะ) คือการได้ยินได้ฟังมาจากคนอื่น ซึ่งอาจเป็นครู ผู้สอนศาสนา นักวิชาการ เพื่อน ฯลฯ หรือจากการได้อ่านคัมภีร์ ตำรา หนังสือที่เป็นวรรณกรรมประเภทต่างๆ รวมทั้งข้อมูลที่ถูกถ่ายทอดมาทางสื่อแขนงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อทางโทรทัศน์ สื่อวิทยุและสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ เมื่อบุคคลได้ยินได้ฟังหรือได้อ่านข้อมูลจากแหล่งภายนอกดังกล่าว หากเรื่องนั้นเหมาะแก่อุปนิสัยใจคอ หรือเป็นเรื่องที่มุ่งเร้าอารมณ์ให้คล้อยตามไป ก็สามารถทำให้ผู้รับข้อมูลในฐานะผู้บริโภคเกิดการคล้อยตามและเชื่อตามว่าข้อมูลที่ตนได้รับมาเป็นเรื่องจริงตามนั้นได้

ปรโตโฆสะ ที่เป็นมิตร บัณฑิต ครู เพื่อน ทำให้เกิดศรัทธาได้ท่านแสดงไว้ว่า

ตัวเชื่อมที่ทำให้มิตรนั้นเข้ามามีอิทธิพลชักจูงได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมต่อระหว่างมิตรกับอิทธิพลที่เกิดขึ้นในใจ ก็ได้แก่ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความซาบซึ้งใจ ที่เรียกว่า ศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้ว ถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่ได้คลุกคลี ก็มีอิทธิพลได้ ถึงตัวมิตรจะอยู่ใกล้ แต่ถ้าไม่ศรัทธาก็หาอิทธิพลชักจูงได้ไม่...หลักการเบื้องต้นข้อหนึ่งในทางการศึกษา คือ กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยให้เกิดศรัทธา...การคบหาบัณฑิต หรือเสวนาสัตบุรุษเป็นปัจจัยแห่งศรัทธา ผู้ใดแม้จะเป็นคนดีมีปัญญา แต่เมื่อยังไม่อาจให้เขาเกิดศรัทธาได้ ก็ยังไม่ได้ฐานะเป็นกัลยาณมิตร และการแสวงหาหรือการคบหาก็ยังไม่ได้เกิด เมื่อศรัทธาแล้ว ใจรับ ก็นำความคิดได้ นำพฤติกรรมได้ อาจให้เกิดการเลียนแบบหรือชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งต่อไป^{๓๓}

กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยแห่งศรัทธา แสดงเป็นขั้นตอนได้ต่อไปนี้

สปฏิสสงฺสว	→	สทฺธมฺมสุสฺวน	→	สทฺธา
เสวนาสัตบุรุษ	→	สดับธรรม	→	ศรัทธา

การสดับธรรมจากบุคคลอื่น นับได้ว่าเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดศรัทธาได้ ท่านได้จัดเอาการสดับธรรม เป็นปทัฏฐานให้เกิดศรัทธาว่า “ศรัทธามีโสดาปัตติยังคะ เช่นการสดับสัทธรรม เป็น

^{๓๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๔๒.

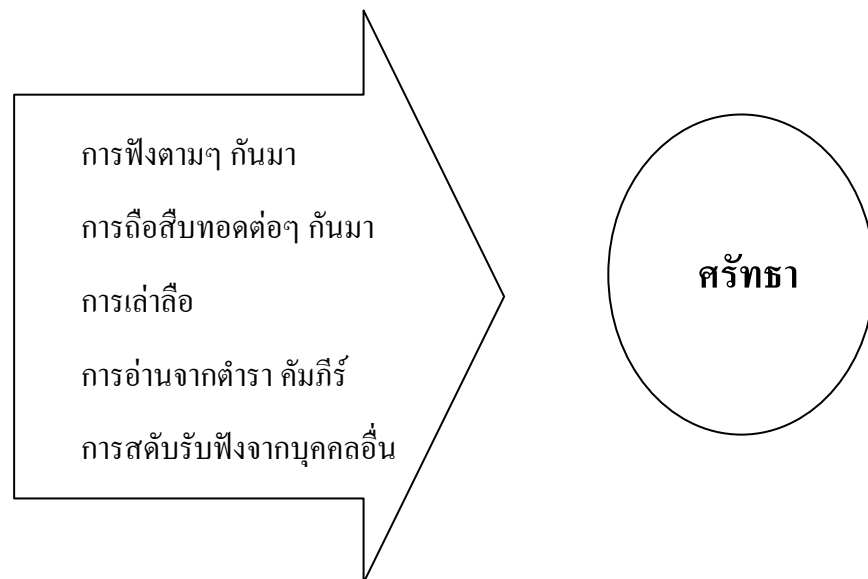
ปัทมฐาน ก็ได้”^{๓๔} และว่า “กฤหบดี บุตรกฤหบดี หรือผู้เกิดภายหลัง ในสกุลใดสกุลหนึ่ง ย่อมฟังธรรม นั้น ครั้นฟังแล้ว ได้ศรัทธาในตถาคต เมื่อได้ศรัทธานั้นแล้ว ย่อมตระหนก...”^{๓๕}

สรุปขั้นตอนการเกิดศรัทธาตามแนวนี้ได้ดังนี้

ฟังธรรม → ศรัทธา → ตระหนก

การสดับจากปรโตโฆสะนี้ เป็นการอาศัยบุคคลอื่น โดยเชื่อต่อปัญญาของผู้อื่น และเชื่อต่อสื่อต่าง ๆ จากภายนอกเป็นหลัก ส่วนวิธีการที่ใช้ไม่ว่าจะเป็นการฟัง การอ่าน การถาม สามารถให้เกิดความรู้ได้ในระดับสุดมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการสดับรับฟัง) ความรู้ดังกล่าวทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ ความศรัทธาได้

จากที่ประมวลมา ทำให้ทราบย่อเกิดความเชื่อจากการสดับจากปรโตโฆสะ แสดงได้ดังนี้

ค ศรัทธามีย่อเกิดจากการคิดด้วยตนเอง

การคิดตริตrongด้วยตนเอง เป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการคิดอุปมาอุปมัย การคิดด้วยเหตุด้วยผล การคิดด้วยตรรกะ การคิดด้วยการอุปมาน อนุमान การตรีกตรongตามอาการที่ปรากฏให้เห็น เมื่อความรู้จากการคิดด้วยตนเองสนองความอยากรู้อยากเห็นใน

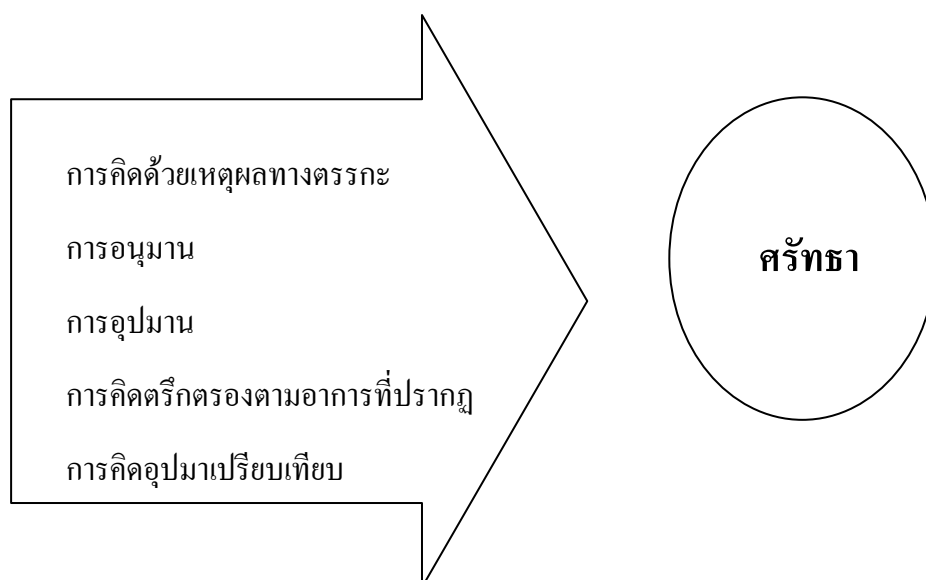
^{๓๔}ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๓๘, สงกณี. อ. (บาลี) ๒๑๑, ชุ.นิ.อ. (บาลี) ๑/๖๗.

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๔/๓๔๓.

ระดับต้นๆ ได้ก็ทำให้มนุษย์เชื่อมั่นในความคิดของตนเอง เชื่อในสิ่งที่ตนเองคิดและทำอยู่ ความเชื่อที่เกิดจากการคิดด้วยตนเองดังกล่าวนี้ จัดเป็นความเชื่อที่มีความเข้มข้นมากขึ้น มีพลัง มีความมั่นคง และเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ยาก ดังปรากฏในเรื่องความเชื่อของเจ้าลัทธิต่างๆ^{๓๖} ที่ศรัทธาเชื่อมั่นเฉพาะแต่ลัทธิของตนๆ อันเกิดจากการรู้ที่ตนคิดได้ แต่ไม่ยอมรับ ไม่ยอมเชื่อต่อลัทธิอันเกิดจากความคิดของคนอื่นหรือเจ้าลัทธิอื่น

การคิดด้วยตนเองนี้ เป็นการอาศัยตนเองเป็นหลัก ทำให้เกิดความรู้ในระดับจินตตามยปัญญา และความรู้ดังกล่าวสามารถทำให้มนุษย์เกิดความศรัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งที่ตนคิดได้

การคิดด้วยตนเอง อันเป็นสาเหตุจากภายในทำให้เกิดศรัทธา แสดงได้ดังนี้

๓๖ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

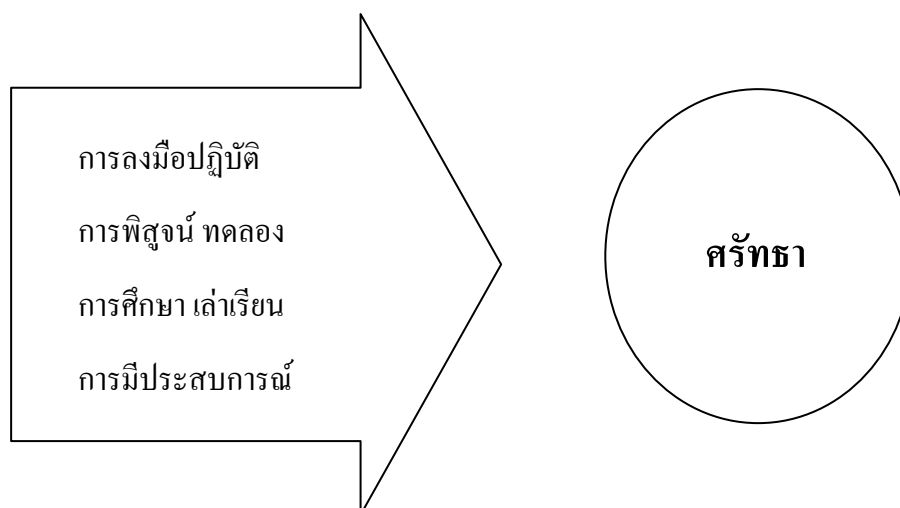
การทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการสดับจากภายนอกหรือการคิดตรึงตรองด้วยตนเองจากภายใน มาทดลองปฏิบัติ เป็นการนำสิ่งที่ตนรู้มาพิสูจน์หาความจริง เมื่อผลปรากฏออกมาเป็นที่น่าพอใจก็จะเชื่อต่อสิ่งนั้นอย่างมั่นคง การมีประสบการณ์จากการได้ทดลองปฏิบัติดังกล่าวจึงทำให้เกิดความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้

^{๓๖}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๕/๔๓-๔๔.

ความรู้ที่เกิดจากการคิดหรือการได้สดับรับฟังมา หากผ่านการปฏิบัติทดลองดูแล้วพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเท็จ ไม่เป็นประโยชน์ มีโทษโดยส่วนเดียว ก็จะถูกปฏิเสธ แต่หากพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องจริง เป็นประโยชน์ มีคุณโดยส่วนเดียว ก็จะได้รับการยอมรับเอาโดยอาการคือเชื่อมั่นสิ่งที่ตนรู้อย่างมั่นคงแน่วแน่ ความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการมีประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนี้ จึงมักเป็นความเชื่อที่มั่นคง มีพลัง และยากแก่การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

การมีประสบการณ์จากการได้ปฏิบัติทดลองด้วยตนเอง ทำให้เกิดความรู้ในระดับภาวนามยปัญญาได้ และความรู้ในระดับนี้ก็จะทำให้เกิดศรัทธาเชื่อมั่นอย่างมั่นคงยิ่งกว่าความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการสดับรับฟังมา หรือจากการคิดด้วยตนเองได้ เพราะเป็นความเชื่ออันเกิดจากการมีประสบการณ์ตรง สัมผัสด้วยใจและรับรู้ด้วยปัญญาของตนเอง

การมีประสบการณ์จากการลงมือปฏิบัติจนให้เกิดผล นับได้ว่าเป็นบ่อเกิดศรัทธาได้เหมือนกัน แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

สรุปได้ว่าศรัทธา ความเชื่อ มีบ่อเกิดจากสาเหตุใหญ่ๆ อยู่ ๔ ประการ ดังได้แสดงมาบุคคลบางคนอาศัยเพียงการได้เห็นรูปหรือสดับเสียงจากผู้อื่นก็เชื่อ บุคคลบางคนยังไม่เชื่อในทันที แต่จะเชื่อหลังจากได้คิดตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้ว และบางคนแม้สดับมาจากคนอื่นก็ยังไม่เชื่อ แม้คิดตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วก็ยังไม่เชื่อ แต่จะเชื่อก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติทดลองดูผลที่เกิดขึ้นเป็นเช่นไรจึงจะยอมเชื่อต่อผลที่ปรากฏ ซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้ เป็นบุคคลที่ไม่เชื่อง่าย มีศรัทธาตั้งอยู่บนฐานของปัญญาอย่างแท้จริง เพราะตราบใดที่ยังไม่ได้พิสูจน์ทดลองความรู้ที่ตนได้สดับรับฟังมาหรือได้คิดค้นด้วยตนเอง จนรู้ด้วยใจ รู้ด้วยปัญญา ก็จะยังไม่เชื่อในทันที

๒.๕ หน้าทีของศรัทธา

ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีหน้าที่ ๒ ประการ คือ หน้าที่ทำลายหรือกำจัดอัสติชยะและวิจิกิจฉาไม่ให้เกิดขึ้น และหน้าที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดกุศลธรรมมีปิติเป็นต้น โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก หน้าทีทำลายหรือกำจัด

หน้าที่ประการแรกของศรัทธาคือ การทำลายอัสติชยะ ความไม่มีศรัทธา และวิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ให้หมดไป หรือทำให้องค์ธรรมทั้งสองประการเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนี้

๑. ศรัทธาทำหน้าที่ทำลายอัสติชยะ คือทำลายความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความไม่เชื่อ ความไม่ศรัทธา ไม่น้อมใจเชื่อไม่ปลงใจเชื่อ หากเป็นคุณสมบัติของบุคคล เรียกว่า “อัสติชยะ” หมายถึง บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ผู้ไม่มีความเชื่อ อัสติชยะจัดเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่ง ที่เป็นเครื่องปิดกั้นทางปัญญา ทำให้ตนเองไม่สามารถจะรับรู้เรื่องใหม่จากที่ตนเองเคยรู้ ศรัทธาเป็นคุณสมบัติของอัสติชยะได้ ตามพระพุทธเจ้าว่า “ความเชื่อเป็นทางดับสนิทของบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา”^{๓๓} เมื่อความเชื่อเกิดขึ้น ความไม่เชื่อก็ดับสนิท หายไป การกำจัดความไม่เชื่อให้ดับหายไปจึงเป็นหน้าที่โดยตรงของศรัทธา เพราะคนที่มีความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องการทำบุญ คนที่เชื่อก็จะชอบทำบุญ คนที่ไม่มีความเชื่อก็จะไม่ทำ เรื่องระบอบการปกครองระหว่างประชาธิปไตย กับสังคมนิยม คนที่เชื่อถือระบอบการปกครองแบบไหนก็จะใช้ระบอบการปกครองนั้นปกครองประเทศ ความเชื่อทำให้เกิดความแตกต่างกันดังกล่าว คนที่มีศรัทธาอย่างหนึ่งจึงแตกต่างจากคนไม่ศรัทธาเรื่องนั้น ความเชื่อจึงเป็นแนวทางให้คนที่มีศรัทธาหลีกเลี่ยง ไม่คบหาสมาคมด้วยคนที่ไม่มีศรัทธาดังที่มีคำรับรองว่า “ความเชื่อเป็นทางสำหรับหลีกเลี่ยงบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา”^{๓๔}

๒. ศรัทธาทำหน้าที่ทำลายวิจิกิจฉา คือทำลายความลังเลสงสัย ไม่สามารถตัดสินใจได้ เป็นอกุศลธรรมประเภทนิวรณ์ธรรมที่เป็นเครื่องขวางกั้นความเจริญหรือขัดขวางจิตใจไม่ให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม^{๓๕} เพราะความลังเลสงสัยทำให้บุคคลคอยพะวงสงสัยในสิ่งที่ตนเองปฏิบัติอยู่ ทำให้ไม่แน่ใจในสิ่งที่ตนปฏิบัติ ไม่แน่ใจในผลที่จะเกิดตามมา จึงทำให้เกิดความกังวลใจทำอะไรไม่เต็มความสามารถทั้งกายและใจ แต่เมื่อบุคคลเกิดความศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ความเชื่อดังกล่าวจะไม่ทำให้เกิดความสงสัยลังเลในเรื่องใดๆ ที่ตนเองเชื่อ หรือบุคคลที่ตนเชื่อจึงทำให้ลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลอย่างเต็มความสามารถกายใจ

^{๓๓} คุุรายละเอียดใน สัตตเสสุตร ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๘/๖๑.

^{๓๔} คุุรายละเอียดใน สัตตเสสุตร ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๕๕.

^{๓๕} คุุรายละเอียดใน อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๖๔.

ข เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรม

๑. เป็นปัจจัยให้เกิดปีติ

ศรัทธาทำให้จิตเกิดปีติ ความอึดเอิบ ซาบซ่าน เมื่อเกิดศรัทธาต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งอย่างแรงกล้าในครั้งแรก มักทำให้เกิดอาการขนลุก ชูซ่าและซาบซ่านทั่วทั้งสรรพางค์กาย ลักษณะอาการดังกล่าวจัดเป็นอาการของปีติ มีพุทธพจน์แสดงเรื่องศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดปีติ ไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย กิ้อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปีติ ควรกล่าวว่า ความปราโมทย์
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งความปราโมทย์ ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิง
อาศัย ภิกษุทั้งหลาย กิ้อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าวว่า ศรัทธา
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย^{๔๐}

ศรัทธาทำให้เกิดปีติตามพุทธพจน์นี้ แสดงได้ดังนี้

ศรัทธา → ปราโมทย์ → ปีติ

๒. เป็นปัจจัยทำให้เกิดความสุข

ศรัทธาทำให้เกิดความสุข ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า สุขา สทุธา ปตัญฺจิตา^{๔๑} (ศรัทธาตั้งมั่นแล้วนำความสุขมาให้)

พุทธศาสนสุภาษิตนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญหรือประโยชน์ของศรัทธา คือศรัทธาสามารถนำความสุขมาให้ได้ เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้วก็จะเกิดความสุขสบายใจตามมา เช่น ทำการงานนานาประการด้วยศรัทธา ศึกษาเล่าเรียนศรัทธา ทำบุญทำกุศลด้วยศรัทธา ไหว้พระสวดมนต์ด้วยศรัทธา การสรรเสริญพระพุทธรูปด้วยศรัทธา เป็นต้น ล้วนทำให้เกิดความสุขสบายใจเป็นความสุขได้ทั้งสิ้น หากทำอะไรที่เป็นความดีงามด้วยแรงศรัทธา ก็ย่อมเป็นเหตุทำให้เกิดสุขได้แต่หากทำด้วยความไม่ศรัทธา ทำด้วยความจำใจฝืนศรัทธา ประหนึ่งว่าถูกบังคับให้กราบไหว้ในสิ่งที่ตนไม่ศรัทธา ก็จะทำได้ด้วยความไม่สบายใจ อึดอัดเป็นทุกข์ได้ มีพระพุทธพจน์แสดงเรื่องศรัทธาที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความสุขไว้ในโคกขสูตรว่า “ศรัทธา คือ ความเลื่อมใสและการเห็นธรรมมีอยู่

^{๔๐}ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๓๐.

^{๔๑}ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓/๕๕.

แก่ผู้ใด ผู้นั้นแลย่อมบรรลुकความสุข อันหยั่งลงในพรหมจรรย์ตามกาล”^{๕๒} และมีข้อความเป็นพุทธพจน์ยืนยันชัดอีกว่า

ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสุข ควรกล่าวว่า ปัสสัทธิ...ภิกขุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า ปิติ...ภิกขุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิติ ควรกล่าวว่า ความปราโมทย์...ภิกขุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าวว่า

“ศรัทธา ภิกขุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่ามีเหตุที่อิงอาศัย”^{๕๓}

ศรัทธาทำให้เกิดสุขตามพุทธพจน์นี้ แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ศรัทธา → ปราโมทย์ → ปิติ → ปัสสัทธิ → สุข

๓. เป็นปัจจัยทำให้เกิดศีล

ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดศีลได้ โดยเฉพาะการปฏิบัติตามศีล อันเป็นข้อบัญญัติทางลัทธิศาสนาต่างๆ การปฏิบัติตามศีลด้วยอาศัยศรัทธาเป็นหลักเพื่อให้เกิดการยอมรับ และสมัครใจปฏิบัติตามกฎ ข้อบัญญัติต่างๆ โดยไม่มีการโต้แย้ง คัดค้านหรือฝ่าฝืนกฎ ข้อบัญญัติดังกล่าว โดยศรัทธาที่ใช้ก็ได้ทั้งสองลักษณะคือศรัทธาที่ใช้เหตุผลและไม่ใช้เหตุผล ดังนี้

แรงจูงใจที่ต้องการในการปฏิบัติตามศีลแบบพุทธธรรม ได้แก่ อาการวดีศรัทธา คือ ความมั่นใจ (Confidence) ในกฎแห่งกรรม โดยมีความเข้าใจพื้นฐาน มองเห็นเหตุผลว่าพฤติกรรม และผลของมันจะต้องเป็นไปตามแนวทางแห่งเหตุปัจจัย

ส่วนแรงจูงใจที่จะต้องการในการปฏิบัติตามศีลของศาสนาเทวนิยม ได้แก่ ศรัทธาแบบภักดี (Faith) คือ เชื่อ ยอมรับ และทำตามสิ่งใดๆก็ตามที่กำหนดว่า เป็นเทพประสงค์ มอบความไว้วางใจให้โดยสิ้นเชิง ไม่ต้องถามหาเหตุผล^{๕๔}

และวิธีของการปฏิบัติตามศีล โดยอาศัยศรัทธาเป็นหลักนี้ ยังทำให้เกิดความมั่นคง ตั้งมั่นแน่วแน่ดังคำรับรองว่า

^{๕๒}ดูรายละเอียดใน ศ.ม. (ไทย) ๑๕/๑๔๑๕/๓๔๕.

^{๕๓}ดูรายละเอียดใน ศ.น. (ไทย) ๑๖/๖๕/๓๐.

^{๕๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๖๔.

ในขั้นศีล ศรัทธาเป็นหลักยึดช่วยคุ้มศีลไว้ โดยเหนี่ยวรั้งจากความชั่วและทำให้มั่งคั่งในสุจริต ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้ไม่มีความคิดเหตุผลคือไม่ประกอบด้วยปัญญาใช้ได้ และปรากฏบ่อยๆ ว่าศรัทธาแบบเชื่อดังโดยไม่คิดเหตุผลนั้น ใช้ประโยชน์ในขั้นศีลดีกว่าศรัทธาที่มีการใช้ปัญญาด้วยซ้ำ^{๔๕}

๔. เป็นปัจจัยทำให้เกิดสมาธิ

ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดสมาธิ คือความแน่วแน่ จิตใจตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว โอนเอนไปมาต่อสิ่งที่ทำให้กระทบจิตใจ มีพระพุทธพจน์รับรองไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย กิเลสใด เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสมาธิ ควรกล่าวว่า สุข ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งสุขว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย กิเลสใด เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งสุข ควรกล่าวว่า ปัสสัทธิ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปัสสัทธิว่า มีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย กิเลสใด เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปัสสัทธิ ควรกล่าวว่า ปิติ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งปิติว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ภิกษุทั้งหลาย กิเลสใด เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งปิติ ควรกล่าวว่า ความปราโมทย์ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งความปราโมทย์ว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย ดูกรภิกษุทั้งหลาย กิเลสใด เป็นเหตุที่อิงอาศัยแห่งความปราโมทย์ ควรกล่าวว่า ศรัทธา ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งศรัทธาว่ามีเหตุที่อิงอาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีเหตุที่อิงอาศัย^{๔๖}

ศรัทธาทำให้เกิดพลังสมาธิตามพุทธพจน์นี้ แสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ศรัทธา → ปราโมทย์ → ปิติ → ปัสสัทธิ → สุข → สมาธิ

ในขั้นสมาธินี้ ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิได้ ทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดปิติสุขแล้วทำให้จิตใจเกิดความปราโมทย์ เกิดปิติ ปัสสัทธิและความสุข ความสงบมั่นคงและในแง่ที่ทำให้เกิดความเพียรพยายาม แก่ล้าวกล้า ทำให้จิตใจเกิดความเข้มแข็งมั่นคงแน่วแน่ และศรัทธาประเภทนี้แม้เป็นศรัทธา

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๒๗.

^{๔๖} คุุรายละเอียดใน ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๕/๓๐.

ประเภทญาณวิปยุตก็ใช้ได้ดังคำรับรองว่า “ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิ...ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้เป็นแบบเชื่อดังโดยไม่ใช้ความคิดเหตุผล ก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน”^{๔๓} และมีคำรับรองอีกว่า

ศรัทธาที่ไม่มีปัญญารองรับ ก็เป็นแรงส่งถึงสมาธิได้เหมือนกัน (อาจเป็นสมาธิขั้นสูงมากถึงเจโตวิมุตติชนิดที่ยังกำเริบกลับกลายได้) แต่ติดจบอยู่แค่นั้น ไม่ส่งผลต่อถึงปัญญา และอาจขัดขวางปัญญาด้วย ส่วนศรัทธาที่มีปัญญากำกับหนุนสมาธิให้เกิดขึ้นเพียงเพื่อเป็นพลังช่วยส่งเสริมความเจริญปัญญาอื่นๆขึ้นไป^{๔๔}

พลังสมาธิ คือพลังของจิตที่สงบตั้งมั่น เต็มเดี่ยว เมื่อศรัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นอย่างยิ่งยอมทำให้จิตใจเกิดสมาธิ ตั้งมั่น แน่วแน่ได้ เช่นความเชื่อมั่นใจ วัตถุประสงค์ ทำให้เกิดจิตเป็นสมาธิแน่วแน่ได้ ยิ่งความเชื่อมีมากเท่าไร พลังแห่งสมาธิก็จะยิ่งมีมากเท่านั้น

๕. เป็นปัจจัยทำให้เกิดปัญญา

ศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา เป็นศรัทธาที่ส่งเสริมความคิดวิจยวิจารณ์ จนทำให้เกิดความก้าวหน้าแก่ปัญญา อันเป็นลักษณะการใช้ศรัทธาช่วยเกื้อหนุนปัญญาและนับว่าเป็นขั้นแรกที่สำคัญในการพัฒนาปัญญาว่า “ศรัทธาเป็นเพียงขั้นหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญาและกล่าวได้ว่าเป็นขั้นต้นที่สุด”^{๔๕} ในข้อที่ศรัทธาเป็นปัจจัยเพื่อให้เกิดปัญญา พิจารณา ๒ แนวทางใหญ่ ๆ ดังนี้

แนวที่ ๑ เป็นปัจจัยให้เกิดความปราโมทย์ ปราโมทย์ทำให้เกิดปีติ ปีติทำให้เกิดปีสัทธา ปีสัทธาทำให้เกิดสุข (ความสงบเยือกเย็น) สุขทำให้เกิดสมาธิ สมาธิทำให้เกิดปัญญา
ศรัทธา → ปราโมทย์ → ปีติ → ปีสัทธา → สุข → สมาธิ → ปัญญา

แนวที่ ๒ ทำให้เกิดวิริยะ (ความเพียรที่จะปฏิบัติ) และโยนิโสมนสิการ ทั้งสองประการนี้ นำไปสู่ปัญญาในที่สุดได้

ศรัทธา → วิริยะ → ปัญญา

ศรัทธา → โยนิโสมนสิการ → ปัญญา

^{๔๓} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๔๘.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๗-๗๒๘.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔๗.

ศรัทธามีหน้าที่ ๒ ประการ คือ (๑) หน้าที่ทำลายอัสสัทธิยะและวิจิกิจฉาไม่ให้เกิดขึ้น และ (๒) หน้าที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดกุศลธรรมมีปิติเป็นต้น นับเป็นหน้าที่ที่สำคัญเพราะศรัทธาเป็นรากฐานทำให้เกิดคุณค่าต่อบุคคลหลายประการ โดยประการแรกที่ศรัทธามีหน้าที่ทำลายของค์ธรรมที่ไม่พึงประสงค์ คืออัสสัทธิยะและวิจิกิจฉา หรือป้องกันไม่ให้ของค์ธรรมทั้งสองประการนี้เกิดขึ้น เป็นการปิดโอกาสสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ไม่ให้เกิดขึ้น และหน้าที่ประการที่สองคือการเป็นปัจจัยให้เกิดของค์ธรรมฝ่ายกุศล คือปิติ สุข สีล สมာธิ และปัญญา เป็นหน้าที่ที่เปิดโอกาสให้เกิดสิ่งที่ไม่พึงประสงค์อันจะทำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองด้วยปัญญาเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในชีวิตได้

๒.๖ ความสำคัญของศรัทธา

ศรัทธาก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล และต่อสังคมหลายประการ เช่น ทำให้เกิดการยอมรับและการคล้อยตาม เป็นที่พึ่งพิงยึดเหนี่ยวของจิตใจ เป็นต้น ประมวลเป็นความสำคัญของศรัทธาได้ดังต่อไปนี้

ก ศรัทธาทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ง่าย

ศรัทธาทำให้จิตใจยอมรับและคล้อยตามได้ เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้วใจยอมรับก็นำความคิดได้ จะเห็นจากกลุ่มคนที่มีทัศนคติความเชื่อในเรื่องที่เหมือนกันมักจะให้การยอมรับต่อผู้นำลัทธิศาสนา ไม่ค่อยจะมีอะไรขัดแย้ง จึงชักจูงใจให้คล้อยตามได้ง่าย แต่ถ้าไม่มีความเชื่อเป็นฐานอยู่ก่อนเสียแล้ว ก็จะยากแก่การชักจูง ให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ โดยจะเห็นเรื่องที่มีมิตรที่เกิดการยอมรับต่อกันและกันโดยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมต่อกันได้ว่า

ตัวเชื่อมที่ทำให้มิตรนั้นเข้ามามีอิทธิพลชักจูงได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมระหว่างมิตรกับอิทธิพลที่เกิดขึ้นในใจ ก็ได้แก่ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความซาบซึ้งใจ ที่เรียกว่าศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้ว ถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่คลุกคลี ก็มีอิทธิพลได้ ถึงตัวมิตรจะอยู่ใกล้ แต่ถ้าไม่มีศรัทธา ก็หาอิทธิพลชักจูงได้ไม่...เมื่อศรัทธาแล้ว ใจรับ ก็นำความคิดได้ นำพฤติกรรมได้ อาจทำให้เกิดการเลียนแบบ หรือ ชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องซึ่งเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งต่อไป^{๕๐}

^{๕๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๖๔.

ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรจะทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ง่ายขึ้น ศรัทธาจึงเป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของกัลยาณมิตร โดยจัดไว้ในคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ๘ ประการ^{๕๐}

ศรัทธา	:	มีศรัทธา	ศีล	:	มีศีล
สุตะ	:	ทรงสุตะ	จาคะ	:	มีความเสียสละ
วิริยะ	:	มีความเพียร	สติ	:	มีสติ
สมาธิ	:	มีสมาธิ	ปัญญา	:	มีปัญญา

เมื่ออาศัยหัวหน้าตระกูลผู้เป็นกัลยาณมิตรที่มีศรัทธา ผู้ที่อาศัยในตระกูลย่อมได้ศรัทธาเช่นกันดังแสดงไว้ว่า

ต้นไม้มากหลาย อาศัยบรรพตศิลาส่วนในป่าใหญ่ ย่อมเจริญขึ้นเป็นไม้มากมาย ชั้นเจ้าป่า ฉันท บุตระ ภรรยา มิตร อำมาตย์ หมู่ญาติ และคนที่เข้าไปอาศัยเลี้ยงชีพทั้งหลาย ในโลกนี้ ได้อาศัยกุลบุตรผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล จึงเจริญได้ฉันทันนั้นเหมือนกัน^{๕๑}

แม้ในปีสติกเถรคาถา ก็ได้แสดงข้อที่คนในครอบครัวได้รับประโยชน์เพราะอาศัยคนมีศรัทธาเพียงคนเดียวในครอบครัวนั้นว่า

ก็บรรดาหมู่ญาติผู้ไม่มีศรัทธา ถ้ามีคนมีศรัทธาแม้สักคนหนึ่งเป็นปราชญ์ ตั้งอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นประโยชน์แก่พวกพ้อง ญาติทั้งหลายอันข้าพระองค์ข่มขี้ अनुเคราะห์ตัดเดือน ให้ทำสักการบูชาในภิกษุทั้งหลายด้วยความรักในญาติและเผ่าพันธุ์ ญาติเหล่านั้นทำการละถ่วงไปแล้ว ได้รับความสุขในไตรทิพย์ พี่ชาย น้องชาย และมารดาของข้าพระองค์เป็นผู้พร้อมด้วยกามคุณบันเทิงอยู่^{๕๒}

จ ศรัทธาทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม

ศรัทธาที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการรวมกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรมลักษณะหนึ่ง คนที่เกิดศรัทธาต่อบุคคล จะเข้าไปหาเพื่อสนทนาปราศรัยแลกเปลี่ยนความรู้และสอบถามเรื่องราวต่างๆ เป็นการแสดงพฤติกรรมของการเข้าหากัน รวมกลุ่มกันขึ้น ดังกระบวนการแห่งเหตุผลต่อกัน ดังนี้

^{๕๐} คุุราชละเอียดใน อง. สตุตท. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓.

^{๕๑} คุุราชละเอียดใน อง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๓.

^{๕๒} คุุราชละเอียดใน ขุ.วิ.อ. (ไทย) ๒๖/๓๑๔/๒๖๑.

(เหตุ)	→	ผล (๑)	→	ผล (๒)
ศรัทธา	→	อุปสังกมณะ	→	สัทธรรมสวนะ
เกิดศรัทธา	→	เข้าไปนั่งใกล้	→	ฟังธรรม ^{๕๔}

การรวมกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรมอันเกิดจากความเชื่อเป็นเหตุปัจจัยนี้ ปรากฏชัดเจนในเรื่องขนบธรรมเนียมและประเพณีที่เกิดขึ้นของลัทธิศาสนาต่างๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ กลุ่มชนที่มีความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีดังกล่าวจะร่วมกันทำกิจกรรมตามประเพณีอย่างเต็มใจ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พิธีกรรมการล้างบาปในแม่น้ำคงคา ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของศาสนิกชนชาวฮินดูเป็นจำนวนล้านๆ คนในการทำพิธีดังกล่าว ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา ประเทศอินเดีย

นอกจากทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันแล้วศรัทธายังทำให้เกิดความมั่นคงแก่หมู่คณะและความยึดมั่นจงรักภักดีต่อศาสนาของตน^{๕๕} และแม้กระทั่งการรวมกลุ่มกันตั้งแต่กลุ่มเล็กๆ ระดับล่างคือกลุ่มครอบครัว จะดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและปกติสุขก็ต้องมีความเชื่อที่เสมอกัน หรือเหมาะสมแก่กันและกัน ดังที่ได้จัดศรัทธาไว้ใน สมชีวิธรรม คือ สมศรัทธา มีศรัทธาเสมอกัน

ค ศรัทธาทำให้เกิดคุณค่าด้านพฤติกรรม

เมื่อเกิดความเชื่อ มักจะทำให้เกิดพฤติกรรมตามมา เพราะความคิดเป็นปัจจัยทำให้เกิดความเชื่อ ความเชื่อเป็นปัจจัยทำให้เกิดการกระทำตามที่คิดและเชื่อ ทำให้เกิดความมั่นใจ เป็นการสร้างอารมณ์ที่ดีให้เกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติ หากความเชื่อนั้นเป็นความเชื่อที่ไม่มีโทษ ไม่เบียดเบียนผู้ใด ไม่ทำให้เกิดความงมงาย การกระทำที่เกิดจากความเชื่อนั้นก็จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคม ประโยชน์ที่เกิดจากความเชื่อที่มีเหตุผลรองรับและไม่งมงาย ดังนี้ว่า

ความเชื่อที่ว่าต้องมีเทพเจ้าคุ้มครองโลก มีเทวดา นางฟ้า ดูแลรักษามนุษย์ มีเจ้าพ่อเจ้าแม่พระภูมิเจ้าที่ สิ่งสถิตตามที่ต่างๆ เพื่อความมงคลจึงสร้างเทวรูป มีศาลเจ้า ศาลพระภูมิฯ ขึ้นบูชา ทำให้งานด้านศิลปกรรมเกิดขึ้น ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนัง ภาพวาด รูปปั้นต่างๆ และสถาปัตยกรรม

ความเชื่อ...มีผลทำให้เกิดงานทางวิจิตรศิลป์ได้แก่ งานแกะสลัก งานดอกไม้ งานประดิษฐ์ เครื่องหอมต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องสักการะ

^{๕๔}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๘/๑๘๑.

^{๕๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๓๔.

ความเชื่อทำให้เกิดการกำหนดบทสวด อ้อนวอน สรรเสริญ สดุดี ฯลฯ เป็นการแสดงความกตัญญูทศเวทิต่อสิ่งนั้น และสวดเพื่อเป็นมงคลกับตนเอง จึงทำให้เกิดวรรณกรรมมุขปาฐะ หรือ วรรณกรรมปากขึ้น

ความเชื่อทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางด้านสังคมและวัฒนธรรม มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม มีขนบธรรมเนียมประเพณีเกิดขึ้น

ความเชื่อมั่นทำให้เกิดความมั่นใจ ที่จะกระทำและไม่กระทำ ทำให้คนเข้มแข็งมีหลักยึด

ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติเป็นปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางซาบซึ่งตั้งใจในคุณงานความดีทั้งหลาย เลื่อมใสอะไรต่างๆ ได้ง่าย เช่น เมื่อระลึกนึกถึงพระรัตนตรัยยังมีความสุขเบิกบานใจ^{๕๖}

จากข้อความที่ผาสุก มุททเมธา ประมวลไว้ ชี้ให้เห็นว่าเมื่อเกิดศรัทธาแล้วทำให้เกิดปีติ ความสุข และแรงจูงใจ เป็นต้น ก็นำไปสู่พฤติกรรมคือการแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งได้ และพฤติกรรมที่เกิดจากความเชื่อทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยที่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนี้จะไปในลักษณะต่างๆ

ศรัทธาที่ทำให้เกิดคุณค่าความสำคัญในด้านพฤติกรรมที่แสดงออกนี้ นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะเมื่อบุคคลรู้เห็นสิ่งใดๆ หากไม่เกิดศรัทธาต่อสิ่งนั้นๆ ก็จะไม่เกิดการเปลี่ยนพฤติกรรมใดๆ แต่หากเกิดศรัทธาแล้ว ก็จะมีการแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา ยิ่งศรัทธามากความรุนแรงของพฤติกรรมก็มากขึ้นตามไปด้วย ดังมีคำอ้างที่แสดงถึงศรัทธาให้ผลในทางปฏิบัติว่า ตัดการพิจารณาเรื่องถูกผิด จริงไม่จริง ออกเสีย กล่าวได้ว่า เมื่อเชื่อเสียแล้วศรัทธาล้วนแบบภักดี ย่อมได้ผลในทางปฏิบัติที่รวดเร็วเร้าและรุนแรงกว่า”

๓ ศรัทธาทำให้เกิดพลัง

ศรัทธาทำให้เกิดพลัง เพราะเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่งในพลธรรม ๕ ประการ ทำให้เกิดพลังกายและพลังใจ คือทำให้ความคิดมีพลังในการคิดพิจารณามากขึ้น ทำให้การประพฤติปฏิบัติมีพลังมาพยายามบากบั่นให้สำเร็จจนได้ ดังที่ได้จัดเอาไว้ในพละ ๕^{๕๗} ได้ โดยศรัทธาจะเร้าให้จิตแล่นพุ่งดังไปในอุดมคติ อุดมการณ์ หรือสิ่งสูงส่งดังงามอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น พลังศรัทธา ตามพระพุทธพจน์ว่า

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๕๔ – ๕๕.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒.

ภิกษุทั้งหลาย กำลังของเสขบุคคล ๕ ประการนี้ ๕ ประการนี้เป็นไฉน คือ กำลัง คือ ศรัทธา กำลัง คือ หิริ กำลัง คือ โอตตปปะ กำลัง คือ วิริยะ กำลัง คือ ปัญญา ภิกษุทั้งหลาย ก็กำลัง คือ ศรัทธาเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศรัทธา ย่อมเชื่อ พระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้ยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วเป็นผู้จำแนกธรรม นี้เรียกว่ากำลัง คือ ศรัทธา^{๔๔}

ในที่นี้ศรัทธาพละ เป็นก้าวแรกและก้าวนำแห่งพลังอื่นๆ รวมทั้งปัญญาพลัง จึงทำให้เห็นว่าศรัทธาเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิต

ง ศรัทธาทำให้เกิดความกล้าหาญ

ศรัทธาทำให้เกิดความกล้าหาญ ไม่กลัวภัยอันตรายใดๆ มีความกล้าที่จะคิด กล้าที่จะพูดและกล้าที่จะทำโดยไม่มี ความกลัว หวาดหวั่น หรืออ่อนไหว ดังที่ได้จัดเอาศรัทธาเป็นองค์ธรรมหมวดหนึ่ง ในเวสสารัชชกรณธรรม๕ ประการ ธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ มีศรัทธาเป็นข้อแรก และมีปัญญาเป็นข้อสุดท้าย^{๔๕}

จ ศรัทธาเป็นที่พึ่ง ที่อาศัยยึดเหนี่ยวของจิตใจ

เมื่อเกิดความเชื่อในสิ่งใดๆ บุคคลสามารถที่จะยึดเอาสิ่งนั้นๆ มาเป็นที่พึ่งที่อาศัย ยึดเหนี่ยวจิตใจให้ระลึกรั้งได้และทำให้เกิดความอุ่นใจแก่ตนเองได้ ดังพุทธภาษิตว่า”สพุทธา วิตุตฺตํ ปุริสฺส เสฏฺฐ”^{๖๐}ศรัทธา เป็นทรัพย์อันประเสริฐของคนในโลกนี้ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าทรัพย์มี ๒ ประเภท คือ ทรัพย์ภายนอก (วัตถุสิ่งของต่างๆ) กับ ทรัพย์ภายใน (คุณธรรม คุณงามความดี) ทรัพย์ทั้งสองประการนี้ ที่จัดว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐได้แก่ ทรัพย์ภายใน เพราะเป็นสมบัติติดตัวอยู่ตลอด เอามาใช้ได้ทุกเมื่อ ไม่สูญหายด้วยภัยอันตรายนานาประการ ไม่ทำให้อ้างว้าง ขากจน ใครแย่งชิงไปไม่ได้ ยังมีมากเท่าไรก็จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนมากเท่านั้น ทั้งเป็นทุนเพื่อสร้างทรัพย์ภายนอกให้เกิดขึ้นได้ด้วย และในอริยทรัพย์ ๘ ประการ อริยทรัพย์ข้อหนึ่งคือศรัทธาศรัทธาจึงเป็นทรัพย์อันประเสริฐ เป็นคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ ในการนี้จึงสามารถนำมาเป็นที่พึ่งอาศัย

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๑.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๐/๘๕.

^{๖๐}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒.

ในการใช้สอยให้เกิดประโยชน์เพื่อก้าวหน้าในการประพฤติธรรมข้ออื่นได้ เพราะศรัทธาเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้เกิดคุณธรรมข้ออื่นๆตามมา ศรัทธาจึงเป็นกำลังที่สำคัญอย่างหนึ่งดังที่ได้มีการเปรียบเทียบเอาไว้ว่า “จัดเป็นกำลังหนุนช่วยส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพบูรณ์ เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนเองเลี้ยงผู้อื่นให้มีความสุข และบำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ได้เป็นอันมาก”^{๖๑}

ศรัทธาทำให้เกิดความอุ่นใจเพราะเป็นทรัพย์อันประเสริฐยิ่งกว่าทรัพย์ใดๆ ที่ไม่มีใครจะสามารถแย่งเอาไปจากตนเองได้ จัดไว้ในอริยทรัพย์ ๗ (ทรัพย์อันประเสริฐ ทรัพย์ คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ)^{๖๒}

ศรัทธา	ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ
ศีล	รักษากายวาจาให้เรียบร้อย
หิริ	ความละอายต่อการทำความชั่ว
โอตตปปะ	ความเกรงกลัวต่อความชั่ว
พาหุสัจจะ	ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
จาคะ	ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
ปัญญา	ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ

ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ

ศรัทธาเป็นที่พึ่งที่อาศัยควรจะเป็นเพื่อสหายของบุคคล ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า สทฺธา ทูติยา ปุริสสฺส โหติ^{๖๓} (ศรัทธา เป็นเพื่อนที่สองของคน)

พุทธศาสนสุภาษิตนี้ จัดเพื่อนเป็น ๒ คือ เพื่อนที่เป็นมิตรสหาย กับเพื่อนคือ ธรรม ได้แก่ คุณความดีที่ช่วยให้เกิดความมั่นคง แน่วแน่ เป็นที่พึ่งอาศัยและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ คนที่มีเพื่อน จะรู้สึกอบอุ่น มีกำลังใจ ไม่เหงา ไม่ว่าเหว่ เมื่อมีกิจใดเกิดขึ้นเพื่อนก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เมื่อมีอุปสรรคใดๆ เกิดขึ้นเพื่อนก็ช่วยด้านทาน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน เพื่อนคือธรรมก็เป็นเช่นเดียวกัน ธรรมที่เป็นเพื่อนที่ดีก็คือ กุศลธรรม โดยเฉพาะศรัทธาที่สามารถให้เป็นเพื่อนที่สองของคนได้ เพราะหากผู้ใดมีศรัทธา ผู้นั้นก็จะมีความมั่นใจ อุ่นใจ ในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำงาน ทำกิจธุระต่างๆ ทั้งที่เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์อื่นได้

ศรัทธาเป็นที่พึ่งอาศัยของบุคคลในลักษณะก่อให้เกิดมีการสั่งสมคุณความดีเอาไว้มาก ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า “ชนเหล่าใดมีใจผ่องใสแล้ว ให้อาหารนั้นด้วยศรัทธา อาหารนั้นแลย่อม

^{๖๑} คุรยละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๑๕/๘๔๔/๔๖๒.

^{๖๒} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔.

^{๖๓} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔.

พะนอนเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”^{๖๔} และว่า “สัทธา พุทธติ ปาถะย”^{๖๕} (ศรัทธา รวบรวมไว้ซึ่งเสบียง คือกุศล) พุทธศาสนสุภาษิตนี้ แสดงถึงความสำคัญของศรัทธา ในฐานะเป็นที่รวบรวมเสบียง คือ กุศล คุณความดีต่าง ๆ เพราะความเชื่อเป็นตัวนำให้บุคคลทำความดีอื่นตามมา เช่น คนที่มีศรัทธาจะทำบุญถวายทาน จะรักษาศีล หรือจะเจริญภาวนา จะทำประโยชน์และประโยชน์ผู้อื่น เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งที่ตนทำนั้นจะเป็นความดี ให้ผลตอบแทนที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น คนจะเล่าเรียนหนังสือ เพราะเชื่อว่าการเรียนหนังสือจะช่วยพัฒนาชีวิต คนจะเว้นชั่วและทำดี เพราะเชื่อว่า การเว้นชั่วทำดีจะทำให้ชีวิตมีความสุข เป็นต้น ด้วยเหตุดังกล่าวศรัทธาจึงเป็นข้อธรรมที่รวบรวมไว้ซึ่งเสบียงคือ กุศลได้เป็นอันมากอย่างนี้ เป็นอันได้ความอุ่นใจ ได้ที่พึ่งที่อาศัย

ศรัทธาทำให้เกิดความอุ่นใจเพราะได้ประโยชน์ในภพหน้า ดังที่จัดไว้ในสัมปราชัยกถาสังวัตตนิคัทธิธรรม ๔ (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า)^{๖๖} ดังนี้

ศรัทธาสัมปทา	:	ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
ศีลสัมปทา	:	ถึงพร้อมด้วยศีล
จาคสัมปทา	:	ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ
ปัญญาสัมปทา	:	ถึงพร้อมด้วยปัญญา

ส่วนบุคคลที่มีศรัทธา เปรียบเหมือนที่ต้นไม้อายุที่สมบูรณ์ด้วยกิ่ง ใบ ผล และ ลำต้น เป็นที่พึ่งอาศัยของฝูงสัตว์นานาชนิดได้ดังความในศรัทธานิสังสสูตรว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไทรใหญ่ที่ทางสี่แยก มีพื้นราบเรียบ ย่อมเป็นที่พึ่งของพวกนกโดยรอบ ฉนโค กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็ฉนนั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นที่พึ่งของชนเป็นอันมาก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาฯ

ต้นไม้อายุ สล้างด้วยกิ่ง ใบ และผล มีลำต้นแข็งแรงมีรากมั่นคง สมบูรณ์ด้วยผล ย่อมเป็นที่พึ่งของนกทั้งหลาย ฝูงนกย่อมอาศัยต้นไม้นั้น ซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ใจ ให้เกิดสุข ผู้ต้องการความร่วมมือ ย่อมเข้าไปอาศัยร่วมเงา ผู้ต้องการผล ก็ย่อมบริโภคผลได้ ฉนโค

ท่านผู้ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ไม่มีอาสวะ เป็นบุญเขตในโลก ย่อมคบหาบุคคลผู้มีศรัทธา ซึ่งสมบูรณ์ด้วยศีล ประพฤติต่อมตน ไม่กระด้าง สุภาพ อ่อนโยน มีใจมั่นคง ฉนนั้นเหมือนกัน ท่านเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวงแก่เขา เขาเข้าใจทั่วถึงธรรมนั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้หมดอาสวกิเลส ปรินิพพาน^{๖๗}

^{๖๔} คุราชละเอียดใน อง.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๖/๕.

^{๖๕} คุราชละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔.

^{๖๖} คุราชละเอียดใน อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๕๒.

^{๖๗} คุราชละเอียดใน พุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๔๕๐.

ฉ ศรัทธาทำให้เกิดความเจริญอย่างอริยชน

ในข้อนี้ศรัทธาทำให้เกิดความเจริญอย่างอริยชน ดังที่ได้จัดเอาไว้ในอริยวัฑฒิ ๕ ประการ มีศรัทธาเป็นข้อแรก ในอุบาสกธรรม และในธรรมของสัตตบุรุษ ที่จัดศรัทธาไว้เป็นอันดับแรก แสดงให้เห็นว่าศรัทธาเป็นสิ่งจำเป็นประการแรกสำหรับอุบาสก สัตตบุรุษหรืออริยชน

บุคคลที่มีศรัทธาที่ถูกต้อง ประกอบด้วยเหตุผล พึงหวังความเจริญได้โดยส่วนเดียว ดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ๑. พวกภิกษุจักเป็นผู้มีศรัทธา... ๒. ...มีใจประกอบด้วยhiri... ๓. ...มีโศตคัมปะ... ๔. ...เป็นพหูสูต... ๕. ...ปรารถนาความเพียร... ๖. ...มีสติตั้งมั่น... ๗. พวกภิกษุจักเป็นผู้มีปัญญา อยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม เพียงนั้น^{๖๔}

และแสดงถึงบุคคลที่มีศรัทธาว่าเป็นผู้สามารถยึดเอาสิ่งที่เป็นสาระในโลกไว้ได้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้เจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ ประการ ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุอย่างประเสริฐ ชื่อว่าเป็นผู้ยึดถือ สาระและยึดถือสิ่งประเสริฐแห่งกาย ธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ ประการเป็น โฉน คือ ย่อมเจริญด้วยศรัทธา ย่อมเจริญด้วยศีล ย่อมเจริญด้วยสุตะ ย่อมเจริญด้วยจาคะ ย่อมเจริญด้วยปัญญา ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้เจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ ประการนี้แล ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ ชื่อว่าเป็นผู้ยึดถือสาระ และยึดถือสิ่งประเสริฐแห่งกาย อริยสาวกผู้ใด อมเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ทั้งสองฝ่าย อริยสาวกผู้เช่นนั้น เป็นสัพบุรุษมีปริชาเห็นประจักษ์ ชื่อว่าย่อมยึดถือสาระแห่งตนในโลกนี้ไว้ได้ทีเดียว^{๖๕}

พระพุทธพจน์นี้ได้แสดงให้เห็นว่าศรัทธาทำให้สาวกเจริญงอกงามในศาสนาอย่างชัดเจนและมีคำรับรองอีกว่า “คำสอนของพระศาสดาย่อมงอกงามมีโอชาแก่สาวกผู้มีศรัทธา ผู้หยั่งลงในคำสอนของพระศาสดาแล้วประพฤติ”^{๖๖}

ศรัทธาทำให้ชีวิตคู่ประสบความสุข และความเจริญก้าวหน้า จัดไว้ในสมชีวิธรรม ๔ (หลักธรรมของคู่ชีวิต)^{๖๗}

^{๖๔}คูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๒๖๔.

^{๖๕}คูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๑.

^{๖๖}คูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๔/๕๒.

^{๖๗}คูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๘๐.

สมศรัทธา	มีศรัทธาสมกัน
สมศีลา	มีศีลสมกัน
สมจาคา	มีจาคะสมกัน
สมปัญญา	มีปัญญาสมกัน

ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ความเท่าเทียมกันเกิดมีขึ้นได้เพราะศรัทธาเป็นต้น ทำให้เพื่อนร่วมงานและร่วมชีวิตสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างเท่าเทียมกันอยู่ด้วยกันอย่างผาสุก และศรัทธายังมีน้ำหนักเป็นที่หนึ่งอยู่เช่นกัน

ข ศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยเพื่อพัฒนาตนเองพันทุกข์ได้

ศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ เมื่อเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ศรัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระโศดาบัน คือ การละสังโยชน์ ๓ ข้อ ข้างต้น เป็นคุณสมบัติของพระโศดาบัน จัดเป็นคุณสมบัติฝ่ายลบหรือฝ่ายที่หมดสิ้นไป และมีคุณสมบัติฝ่ายบวกหรือฝ่ายมี คือ คุณสมบัติฝ่ายละอกุศลธรรมได้ระดับหนึ่ง กับคุณสมบัติฝ่ายมีกุศลธรรมระดับหนึ่งเกิดขึ้น ซึ่งกุศลธรรมฝ่ายหลังนี้จัดรวมอยู่ในหลักธรรมสำคัญ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา มีพระพุทธพจน์กล่าวถึงลักษณะความสำคัญของศรัทธาที่เป็นเหตุให้พ้นทุกข์ไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาดังนั้น มีความรัก ตั้งมั่น มีศรัทธา ไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมไปเห็นพระตถาคต หรือ สาวกพระตถาคต การเห็นนี้ยอดเยี่ยมกว่า การเห็นทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความรำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุขรรณ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาดังนั้น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหวมีความเลื่อมใสยิ่งไปเห็นพระตถาคต หรือสาวกของพระตถาคตนี้ เราเรียกว่า ทัตสนานุตตริยะ^{๑๒}

ภิกษุทั้งหลาย ผลสองอย่างคือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อขันธปัญจกที่กรรมกิเลสเข้าไปยึดถือเป็นส่วนเหลือยังมีอยู่ ความเป็นพระอนาคามีอย่างใดอย่างหนึ่ง อันสาวกผู้มีศรัทธา ผู้หยั่งลงในคำสอนของพระศาสดาแล้วประพฤติพึงหวังได้^{๑๓}

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๕.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน อง.ภก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๑๖.

ช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการ เป็นไหน? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่ หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน อยู่ครองเรือน ช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า^{๑๔}

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยที่จะช่วยบุคคลพัฒนาตนเองต่อไปเพื่อบรรลुธรรม พันทุกขได้ ในที่สุดศรัทธาเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระโสดาบัน แต่เป็นศรัทธาที่เชื่อตรงต่อความเป็นจริง กฎแห่งเหตุ เชื่อมั่นสังคมาที่ดั้งเดิม มีความมั่นคงแน่วแน่ เป็นศรัทธาที่ดำเนินอยู่ในกรอบของปัญญา และส่งเสริมปัญญาไปพร้อมๆ กัน ดังคำอธิบายถึงลักษณะศรัทธาดังนี้ว่า

เชื่อมั่นในความจริง ความดั้งเดิม และกฎธรรมดาแห่งเหตุผล มั่นใจในปัญญาของมนุษย์ที่จะดับทุกข์หรือแก้ไขปัญหาได้ตามทางแห่งเหตุผล และเชื่อสังคมาที่ดั้งเดิมของมนุษย์ซึ่งจะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้น ความเชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญาในพระรัตนตรัย เป็นศรัทธาซึ่งแน่วแน่ มั่นคง ไม่มีทางผันแปร เพราะเกิดจากญาณคือความรู้ ความเข้าใจ^{๑๕}

พระอริยบุคคลระดับพระโสดาบัน ที่ใช้ศรัทธาเป็นเครื่องนำ จัดเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่

๑) ศรัทธาอนุสารี (ผู้มีศรัทธาแรงกล้าหรือผู้แรงกล้าด้วยศรัทธา) ได้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ที่มีสักขินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรค โดยมีศรัทธาเป็นต้นนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นศรัทธาวิมุต แต่มีคำเตือนไม่ให้ประมาท ดังพระพุทธทวณะว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็ศรัทธาอนุสารีบุคคลเป็นไหน ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด คือ อรูปสมบัติล่วงรูปสมบัติด้วยกายอยู่ แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา อนึ่ง ผู้นั้นมีแต่เพียงความเชื่อความรักในพระตถาคต อีกประการหนึ่ง ธรรมเหล่านี้ คือ สักขินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมมีแก่ผู้นั้น บุคคลนี้เรากล่าวว่า ศรัทธาอนุสารีบุคคล

^{๑๔}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

^{๑๕}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๔ - ๒๐/๔๓๑.

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า กิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุแม้ใน ช้อนนั้น เพราะเหตุไร เพราะเราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทของภิกษุนี้เช่นนี้ว่า โฉนทานผู้นี้เสพเสนาสนะ ที่สมควร คบหากัลยาณมิตร ทำอินทรีย์ให้เสมออยู่ พึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญา อันยังด้วยตนเองในปัจจุบัน แล้วเข้าถึงอยู่ ดังนี้ จึงกล่าวว่า กิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุนี้^{๖๖}

๒) ศรัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ้งชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้องดี และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำ (หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผล ที่มีศรัทธาอันแรงกล้า ถ้าท่านผู้นี้บรรลุอรหัตตผลกลายเป็นปัญญาวิมุต)^{๖๗} ดังพระพุทธทวจนะว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ถูกต้องวิโมกข์อันละเอียด คืออรูปรสมบัติล่วงรูปรสมบัติ ด้วยกายอยู่ แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา อนึ่ง ความเชื่อในพระตถาคตของผู้นั้นตั้งมั่นแล้ว มีรากหยั่งลงมั่นแล้ว บุคคลนี้เรากล่าวว่าศรัทธาวิมุต บุคคล คูรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่ากิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ย่อมมีแก่ภิกษุแม้ใน^{๖๘}

ศรัทธาอนุสารีบุคคลและศรัทธาวิมุตติบุคคล ดังต่อไปนี้

ในข้อที่ศรัทธาทำให้พันทุกข์ได้นี้มีตัวอย่างของผู้พันทุกข์เพราะอาศัยศรัทธา มีทั้งพระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์โดยเกี่ยวข้องกับเรื่องศรัทธา หรือใช้ศรัทธาเป็นเบื้องต้นของการบรรลุธรรมมีจำนวนหลายท่าน ดังต่อไปนี้ว่า

พระวัคคิ เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา^{๖๙} พระรัฐบาล เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้บวชด้วยศรัทธา^{๗๐} พระสิกาลมาตาภิกษุณี เป็นผู้เลศกว่าภิกษุณีสาวิกของเราผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา^{๗๑} และมีคำที่แสดงบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ศรัทธาประเภทปสาทศรัทธา คือ ความเชื่อเลื่อมใส ไว้ว่า นางกาติยานี เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสิกา

^{๖๖}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๑๑๕.

^{๖๗}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๕.

^{๖๘}ดูรายละเอียดใน วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๒๔๕.

^{๖๙}ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๔๕๐.

^{๗๐}ดูรายละเอียดใน ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๗๔.

^{๗๑}ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๕๐.

สาวิกของเราผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น^{๔๒} นางกาพิอุบาสิกชาวกรรฆริกา เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้นำความเลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟังตาม พระอุปเสนวังคันตบุตร เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้นำความเลื่อมมาโดยรอบ พระกาพูทายี เป็นผู้เลศกว่าภิกษุสาวกของเราผู้ทำสกุลาให้เลื่อมใส สุรัมพัญญุเศรฐีบุตร เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสกสาวกของเราผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น หมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสกสาวกของเราผู้เลื่อมใสในบุคคล

ศรัทธาเป็นที่พึ่ง ที่อาศัย หรือที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ ทำให้บุคคล มีความรู้สึกอุ่นใจ ทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามผู้ที่ตนศรัทธาต่อได้โดยง่าย และการรวมกลุ่มทางสังคมต่างๆ เมื่อมีศรัทธาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มได้อย่างรวดเร็วและเหนียวแน่น มั่นคง ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของศรัทธาในฐานะเป็นองค์ธรรมที่ทำให้บุคคลมีการรวมกลุ่มทางสังคมอย่างเหนียวแน่น มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและมีความเป็นเอกภาพ

ศรัทธาทำให้เกิดพลัง ความกล้าหาญ ความเจริญอย่างอริยชน และการพ้นทุกข์ด้วยศรัทธาคือศรัทธานุสารี และศรัทธาวิมุติ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของศรัทธาในฐานะเป็นองค์ธรรมที่ทำให้บุคคลมีการพัฒนาตนเองอย่างเข้มแข็ง มั่นคง มีพลัง มีความกล้าหาญ ไม่อ่อนแอ มีความเจริญไม่มีเสื่อม จนในที่สุดแห่งการพัฒนาตนเองคือการพ้นทุกข์ได้ในระดับหนึ่ง

ด้วยเหตุนี้ศรัทธาจึงมีความสำคัญต่อสังคมส่วนรวมในฐานะทำให้เกิดสามัคคี มีเอกภาพ และต่อปัจเจกบุคคลในฐานะทำให้เกิดการพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายสูงสุดได้

๒.๖ ทักษะบุคคลเกี่ยวกับศรัทธา

มีบุคคลหลายท่านในพระพุทธศาสนาได้แสดงลักษณะ ความหมายของศรัทธาตามหลักพุทธศาสนาเอาไว้ โดยเสนอทักษะไปในทางเดียวกันว่าศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นศรัทธาที่ต้องประกอบด้วยปัญญา มีเหตุผล แสดงถึงศรัทธาที่มีลักษณะและความหมายที่แตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป

นักปราชญ์ชาวพุทธ ได้แสดงศรัทธาที่ประสงค์ในระบบของพุทธธรรมเอาไว้ดังต่อไปนี้

ศรัทธา หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ หรือความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ กอปรด้วยเหตุผล ชื่อศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ความเชื่อถือ ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม^{๔๓}

^{๔๒}ดูรายละเอียดใน ขุ.จรียา.อ. (ไทย) ๑/๓๓๖.

^{๔๓}ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓.

ศรัทธาที่ประสงค์ ต้องเป็นความเชื่อความซาบซึ้งที่เนื่องด้วยเหตุผล คือมีปัญหา รongรับและเป็นทางสืบต่อแก้ปัญหาได้ มิใช่เพียงความรู้สึกมอบตัวมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง โดยไม่ต้องถามหาเหตุผล อันเป็นลักษณะทางฝ่ายอาเวค (emotion) ด้านเดียว^{๔๔}

ก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้แสดงศรัทธาไว้ว่า “เชื่อ สิ่งที่ควรเชื่อ กอปรด้วยเหตุผล”^{๔๕}

ข สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้แสดงศรัทธาไว้ว่า
เกี่ยวแก่ความเชื่อ ให้ใช้ปัญญาพิจารณา แม้พระพุทธศาสนาเองก็ไม่บังคับให้เชื่อถ้อย ดั่งเช่นที่ตรัสว่ามีให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่างในกาลามสูตร ข้อนี้ควรขยายความว่า ศรัทธา คือ ความ เชื่อในพระพุทธศาสนานั้นต้องการให้เชื่อโดยปัญญาคือความรู้ และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่ หลายแห่งเน้นให้ใช้ปัญญาคือ ความรู้ประการสำคัญ^{๔๖}

ค ท่านพุทธทาส แสดงไว้ว่า
คำว่า ศรัทธา ไม่ใช่หลับตาเชื่อ; ศรัทธาต้องมาคู่กันกับ ปัญญา หรือว่าผสมเป็น สิ่ง เดียวกันอยู่กับปัญญา เรามีปัญญา แล้วจึงเชื่อ เราไม่เชื่อก่อนมีปัญญา ถ้าใครพูดว่า มีศรัทธาก่อนมี ปัญญา ผมคิดว่า เป็นคนพูดอย่างทำลายพุทธศาสนา การที่เอาศรัทธาให้มาก่อน นี่มันไม่ปลอดภัย แล้วไม่ตรงกับที่พระพุทธเจ้าที่ท่านสอนว่า อย่าเชื่อคนอื่น แม้แต่ตถาคตพูดก็อย่างเพิ่งเชื่อ ต้องไปคิด จนเห็นแจ้งในเหตุผลเสียก่อน แล้วจึงเชื่อ นี่ศรัทธาต้องมาหลังปัญญา หรือมาพร้อมกันกับปัญญา อย่างนี้เสมอไป^{๔๗} และท่านได้บรรยายศรัทธาที่พระพุทธศาสนาประสงค์ไว้ในหนังสือหลัก พระพุทธศาสนาว่า

เราต้องการจะทำลงไปตรง ๆ ตามที่มองเห็นอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง โดยไม่ต้องเชื่อ คนอื่น แม้จะมีคนอื่นมาบอกให้ทีแรก ก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเชื่อ เราจะต้องฟังและพิจารณาจน เห็นจริงว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แล้วจึงจะเชื่อ และพยายามกระทำให้ปรากฏผลด้วยตนเอง นี่เป็น

^{๔๔}พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๐๒๒.

^{๔๕}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาคูฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๔๗๐, ๕๒๕.

^{๔๖}สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), ประมวลสารคดีธรรม, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการ อำนวยการงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จักรพันธ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระ ชนมพรรษา ๕ รอบ, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐ – ๗๑.

^{๔๗}พระอรุณนันทมุนี (พุทธทาส อินทปญฺโญ), อบรมธรรมพุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๗ – ๒๗๘.

ความหมายของพุทธศาสนา ที่แตกต่างกันอยู่ระหว่างศาสนาทั้งหลาย นับจาเดิมตั้งแต่แรกเริ่มมีขึ้นมาในโลกจนกระทั่งถึงมีพระพุทธศาสนา^{๔๔}

ฉ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงความหมายศรัทธาไว้ว่า

ควรเป็น ศรัทธา ความเชื่อในทางธรรม เพราะความเชื่อในทางธรรมจะมีความหมายเฉพาะและชัดเจนในวิธีการเชื่อ คือ ความเชื่อในทางธรรมหมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ , ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล , ความมั่นใจในความจริง ความดี สิ่งดีงามและในการทำความดี ไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก^{๔๕} และว่า

แม้ในพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแห่งปัญญา แต่ก็ย่อมเห็นได้ชัดว่าศรัทธานี้มีความหมายต่างจากที่เห็นกันทั่วไป คือ เป็นศรัทธาในปัญญา และเป็นศรัทธาเชื่อมปัญญา หรือนำไปสู่ปัญญา ไม่เป็นศรัทธาทิ้งมลาย แต่เป็นศรัทธาที่ทำให้หายมลาย และเป็นสิ่งจำเป็นในตอนต้นๆ ก่อนที่จะบรรลุผลแห่งความสามารถของตนหรือก่อนที่ปัญญาจะบริบูรณ์เท่านั้น

ง พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตญาโณ) แสดงความหมายและลักษณะศรัทธาไว้ว่า

ศรัทธาของบุคคลนั้นจะต้องมีการสนับสนุนจากปัญญา เพราะศรัทธาที่มากไปจะงมมลาย ไม่มีเหตุผล ไปเชื่อทรงเจ้าเข้าผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไปนั่งจุดธูปไม้ดูเลขหวยเบอร์กัน เป็นต้น ที่จริงก็ศรัทธา แต่ไม่มีปัญญาเข้าไปกำกับเข้าไปพิจารณา ทำให้หลงทางในการดำเนินชีวิต^{๔๖}

จ วศิน อินทสระ ได้แสดงศรัทธาที่ประสงค์ไว้ว่า

ศรัทธาเป็นคุณธรรมที่ต้องการก่อนในเบื้องต้น แต่ต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ปราศจากปัญญาแล้วจะเป็นความงมมลายไม่ใช่ศรัทธาที่ต้องการในพุทธศาสนา ความงมมลายมีอยู่ในที่ใด ความเป็นทาสก็มีอยู่ในที่นั้น พุทธศาสนาต้องการให้ชาวพุทธเป็นไท^{๔๗}

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗ – ๒๗๘.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๐๒๒.

^{๔๖} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตญาโณ), อานุภาพแห่งกำลัง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗).

^{๔๗} วศิน อินทสระ, ชาวพุทธกับวิกฤตศรัทธา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), คำนำ.

ฉ ทรงแล่ง วงษ์ธรรมมา เขียนไว้ว่า

ตามหลักแห่งคำสอนของพุทธเน้นให้เชื่อหรือยอมรับด้วยหลักแห่งเหตุผล คำสอนบางส่วนของพุทธปรัชญา สอนในเรื่องของศรัทธา แต่ศรัทธาหรือความเชื่อนั้นจะต้องมาจากปัญญาที่พิจารณาสอบสวนค้นหาเหตุและผลก่อน^{๕๒}

จากคำรับรองข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นว่านักปราชญ์ชาวพุทธหลายท่านมีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องศรัทธาไปในทิศทางเดียวกันว่าพระพุทธศาสนามีแนวคิดที่สนับสนุนศรัทธาที่มีเหตุผล (อาการวดี) มีการเห็นเป็นมูลฐาน (ทศสนมูลิกา) มีความมั่นคง (ทพฺพา) และไม่มีใครๆ จะให้หวั่นไหวไปได้ (อสหاریยา)^{๕๓} ลักษณะศรัทธาที่มีเหตุผลหรือประกอบด้วยเหตุผล ต้องเป็นความเชื่อที่มุ่งตรงต่อตัวความจริง ที่พระพุทธศาสนาได้แสดงเอาไว้ในหลักสำคัญ ๔ ประการ คือ ศรัทธา ๔ (ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล)

๑. กัมมศรัทธา คือ เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่ว ความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องกันต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วย การกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจอนหรืออนคอยโชค เป็นต้น

๒. วิปากศรัทธา (เชื่อวิปาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุผล ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว)

๓. กัมมัสสกตาศรัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิปากเป็นไปตามกรรมของตน)

๔. ตถาคตโพธิศรัทธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากได้ฝึกฝนตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง)^{๕๔}

ลักษณะศรัทธาทั้ง ๔ ประการนี้ แสดงลักษณะศรัทธาที่ต้องมุ่งตรงต่อตัวความจริง ไม่ยึดติดทฤษฎี บุคคล หลักการใดๆ แต่เป็นอิสระด้วยปัญญา มุ่งตรงต่อตัวความจริง

^{๕๒} ทรงแล่ง วงษ์ธรรมมา, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖๐.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๐๒๒.

^{๕๔} คู่มือระเบียบวินัย อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓.

ทัศนะของนักปราชญ์ทางศาสนาที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับศรัทธาในพระพุทธศาสนา เอาไว้ ในทำนองเดียวกันหมดว่าเป็นศรัทธาที่เนื่องด้วยเหตุผล มีปัญญารองรับ เชื่อโดยปัญญา ใช้คู่กับปัญญา ไม่หวั่นไหวหวั่นตาเชื่อ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุและผล เชื่อเพราะยอมรับหลักแห่งเหตุผล ทั้งหมดนี้เท่ากับเป็นคำรับรองและยืนยันว่าศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นศรัทธาแบบญาณ สัมปยุต ไม่ใช่แบบญาณวิปยุต

ศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้นมีหลายประการโดยชื่อก็จริง แต่โดยอรรถหรือเนื้อหาแล้ว หมายถึง ความเชื่อเพียงเท่านั้น แต่ความเชื่อในทางพระพุทธศาสนานั้นมี ๒ อย่าง คือ ศรัทธาแบบมีปัญญากับแบบไม่มีปัญญา ในเรื่องนี้มีอุปมาไว้ว่า ศรัทธาเหมือนเสาระเนียด มีปรากฏในพุทธวรรค แห่งอุปาติเถราปทานสูตร ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ในนครคือพระธรรมนั้น พระองค์มีศีลเป็นปรากฏ มีพระญาณเป็นชุ่มประคุด มีศรัทธาเป็นเสาระเนียด และมีความสังวรเป็นนายประคุด”^{๕๕}

จากใจความดังกล่าวทำให้ทราบว่า ศรัทธาก็เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ท่านอุปาติเถระ ได้ทรงยกย่องพระพุทธองค์ ศรัทธานี้เมื่อมองในแง่ของการเกิดร่วมกับปัญญาแล้วมี ๑ ประการ คือ

ศรัทธาระดับสุดมยปัญญา หมายถึง ศรัทธาจากการศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่าน พุคคฺย

ศรัทธาระดับจินตามยปัญญา หมายถึง ศรัทธาจากการปฏิบัติในสมาธิภาวนาในฌาน

ศรัทธาระดับภวานามยปัญญา หมายถึง ศรัทธาจากการเจริญสติปัญญาน ๔ จนเกิดปัญญารู้แจ้งในรูปนามกายใจของตนเองตามลำดับแห่งวิสุทธิ ๗ ประการ ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป ถือว่าเป็นพุทธศาสนิกชนผู้ที่สนใจในหลักสังฆธรรมแห่งองค์พระศาสดา ศรัทธาชนิดนี้เป็นศรัทธาในปัญญาของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เพราะพัฒนาคนให้เป็นอริยะได้จริง^{๕๖}

ในงานวิจัยนี้ได้เน้นในกระบวนการของศรัทธาระดับที่ ๓ คือศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับหลักในการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งจะได้อธิบายในบทที่ ๓

^{๕๕}คูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๓๕/๘๑.

^{๕๖}พระพุทธโฆสาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย พระเมธีวราภรณ์ (ชัย อุปสนฺโต ป.ธ.๘), (ราชบุรี : หจก. สามลดา, ๒๕๔๘). หน้า ๑ – ๑๐๓๓.

บทที่ ๓

หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนาเป็นฐานะอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาทมี ๒ ประการได้แก่ คั่นตฐระอันได้แก่การศึกษาเล่าเรียนเขียนอ่านในพระปริยัติธรรมคือ พระไตรปิฎกและวิปัสสนาธุระ และวิปัสสนาธุระ อันได้แก่การใช้ปัญญาพิจารณาภายในใจโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ พระอรุณทศเถรอาจารย์แสดงวิปัสสนากรรมฐานไว้ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหอรรถถา^๑ ซึ่งจะได้แสดงรายละเอียดตามลำดับหัวข้อต่อไปนี้ คือ

๓.๑ ความหมายวิปัสสนาภาวนา

๓.๒ ประเภทของวิปัสสนา

๓.๓ วิธีปฏิบัติวิปัสสนา

ต่อไปเป็นการบรรยายในรายละเอียด ของหัวข้อดังกล่าว คือ

๓.๑ ความหมายวิปัสสนาภาวนา

ก ความหมายโดยศัพท์

วิปัสสนา มาจาก อุปสัค ธาตุ วิภัตติ ปัจจัย สาธนะ วิเคราะห์ ดังนี้

วิ อุปสัคใช้นำหน้านามและกิริยาให้วิเศษขึ้นในที่นี้นำหน้านามกิตก์มีอาการคล้าย คุณศัพท์ เมื่อนำหน้ากิริยาคลายกิริยาวิเสสนะ แปลว่า วิเศษ แจ่ม ต่าง^๒

ทิส ธาตุ หมายถึง ดู มอง เห็น พบ^๓ ลง อ ปัจจัยประจำหมวดทิสธาตุ

^๑พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ฐัมมาจริยะ อัครมหาคัมมัฏฐานาจริยะ พุทธศาสตร์คุณฐิ บัณฑิตกิตติมศักดิ์, **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**, (ชลบุรี : วัดภัททันตะ อาสภาราม, ๒๕๔๖), หน้า ๔ – ๒๖๐.

^๒บุญสืบ อินทสาร, **บาลีไวยากรณ์สำหรับท่อง**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ และทำปกเจริญผล, ๒๕๔๐), หน้า ๓๖.

^๓พระมหาสมปอง มุทิโต, **มูลนิรุติ กัจจายนสูตร ธาตวนุกรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๘๗.

ลี ปฐมวิภักติ^๔

ลง ยุ ปัจจัยในนามกิตก^๕ และ อา ปัจจัยในอิตถิลิงค^๖

เป็นถาวรรูป^๗ ภาวสาธนะ^๘

วิเคราะห์ว่า วิปัสสนิ = วิปัสสนา วิปัสสนา แปลว่า การเห็นรูปนามตามเป็นจริง^๙

ดังนั้น วิปัสสนา จึงมาจาก วิ บทหน้า ทิส ธาตุ อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ ลง ยุ ปัจจัย ลง ลี ปฐมวิภักติ เป็นถาวรรูป ภาวสาธนะ แปลว่า การเห็น ชื่อว่า วิปัสสนา

ข ความหมายโดยอรรถนัย

ในคัมภีร์วิปัสสนาธุณี ท่านได้ให้ความหมายของวิปัสสนาหมายถึง สังวร ๔^{๑๐} อย่างคือ สติสังวร ญาณสังวร ชันติสังวร และวิริยสังวร รวมเรียกว่า อินทรีย์สังวร ซึ่งตรงกับในอภังขย-
สูตรเรื่องสำรวมอินทรีย์ที่จะกล่าวข้างหน้าต่อไป

ในอภังขยสูตร^{๑๑} พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงรักษาสติให้ สมบูรณ์ สำรวมอินทรีย์ มีความประพฤติเรียบร้อยด้วยอาจารย์และ โจร^{๑๒} สมาทานศึกษาใน ลิกขาบททั้งหลาย หากมีความหวังว่า เราพึงเป็นที่รัก ที่ชอบใจ ที่เคารพ และเป็นที่ยกย่อง พึงรักษา สติ หมั่นประกอบกรรมเครื่องสงบใจภายในตน ไม่เหินห่างจากฉาน ปฏิบัติวิปัสสนา^{๑๓} พระอรช กถาจารย์ได้อธิบายความหมายของวิปัสสนาในที่นี้คือ อนุปัสสนา ๗ อย่าง ได้แก่

๑. อนิจจานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
๒. ทุกขานุปัสสนา คือ การพิจารณาความเป็นทุกข์
๓. อนัตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาความไม่มีตัวตน

^๔พระมหาสมปอง มุทิตโต, มูลนิธิธุดาธิ กัจจายนสูตร ธาตวานุกรม, หน้า ๓ - ๔.

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^๘เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^๙เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗.

^{๑๐}พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประชาราษฎร์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๐.

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๔/๕๖.

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๓ - ๑๔/๓๘๘ - ๘๕.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗.

๔. นิพพิทานุปีสสนา คือ การพิจารณาความน่าเบื่อหน่าย
 ๕. วิราคานุปีสสนา คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนด
 ๖. นิโรธานุปีสสนา คือ การพิจารณาเห็นความดับกิเลส
 ๗. ปฏิณิสตคคานุปีสสนา คือ การพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส^{๑๔}
 อนุปีสสนา ๗ ประการนี้ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย มุสปีณณาสก^{๑๕}

สรุป ความหมายของวิปีสสนาในที่นี้ถ้าเป็นความหมายตามรูปศัพท์หมายถึง การเห็น
 แจ่ม ถ้าเป็นความหมายตามหลักอรรถนัยหมายถึง อนุปีสสนา ๗ ในเรื่องนี้พระมหากัสสปะได้กล่าว
 กับพระสารีบุตรกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา ผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ คุณ
 แห่งความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ ผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ และกล่าวสรรเสริญคุณแห่ง
 ความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ ป่าโคสิงคกาลวัน นำรีนรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง เพราะ
 ปฏิบัติวิปีสสนา^{๑๖}

๓.๒ ประเภทของวิปีสสนา

ในขุททกนิกายปฎิสัมภิตามรรคกล่าวถึงประเภทของวิปีสสนามี ๔ แบบซึ่งมีปรากฏใน
 พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และ ปกรณ์วิเสตวิสุทธีมรรค คือ

ก สมถปุพพังคมวิปีสสนา หมายถึง วิปีสสนามีสมถะนำหน้า (สมถปุพพังคม
 วิปีสสนา)^{๑๗}

ข วิปีสสนาปุพพังคมสมถะ หมายถึง สมถะมีวิปีสสนานำหน้า (วิปีสสนาปุพพังคม
 สมถภาวนา)^{๑๘}

ค คุณันทรสมถวิปีสสนา หมายถึง สมถะและวิปีสสนาคู่กัน^{๑๙}

ฅ รัชมุทราชัจฉิกคหิตมานัส หมายถึง วิธีปฏิบัติเมื่อจิตถูกชักให้เขวด้วยรัชมุทราชัจ^{๒๐}

^{๑๔}ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๖๐/๑๕๔. และ ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๖๐/๓๑๑.

^{๑๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๖๕/๑๖๕.

^{๑๖}อ้างถึง ในมหาโคสิงคกาลสูตร ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๔/๓๖๘.

^{๑๗}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓๕/๔๓๓.

^{๑๘}ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๐๕. และ วิสุทธี. (บาลี) ๒/๓๓๓.

^{๑๙}ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๓ - ๖๕/๑๑๖ - ๒๒.

^{๒๐}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔๒ - ๓/๔๔๕ - ๘.

สรุปประเภทของวิปัสสนาในที่นี้หมายความว่า การเจริญกรรมฐานอย่างไรอย่างหนึ่ง ใน ๔ ดังกล่าว เมื่อมรรคเกิดแล้ว พระพุทธองค์ตรัสว่า ให้เสพกลิ่น เจริญ ทำให้มาก ในมรรคนั้น ตั้งโยชน์ย่อมละได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป^{๒๐}

๓.๓ วิธีปฏิบัติวิปัสสนา

สติปัฏฐาน ๔ กำเนิดในกुरुรัฐ มิใช่แต่มนุษย์เท่านั้นที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานที่อาศัยมนุษย์ ก็เจริญสติปัฏฐานเหมือนกัน คือ การตั้งสติอย่างใหญ่กำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ดังนี้

(ก) กายานุปัสสนา การตั้งสติพิจารณากาย แบ่งย่อยออกไปเป็น ๖ ส่วน (การตั้งสติกำหนดพิจารณากายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกายไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตนเราเขา)

๑. อานาปานสติ กำหนดลมหายใจเข้า - ออก
๒. อิริยาบถกำหนดให้รู้เท่าทันอิริยาบถ
๓. สัมผัสัญญะความรู้ตัวในการเคลื่อนไหวทุกอย่าง
๔. ปฏิกุลมณสิการพิจารณาส่วนประกอบของร่างกายว่าเป็นของไม่สะอาด
๕. ธาตุมนสิการพิจารณาร่างกายของตนให้เห็นว่าเป็นสักแต่ว่าธาตุแต่ละอย่าง ๆ
๖. นวสีวธิกภาพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มตายใหม่ ๆ จนถึงกระดูกป็นเป็นผุยผง (ป่าช้า ๕) ให้เห็นว่าร่างกายของผู้อื่น (ซากศพที่กำลังพิจารณา) เป็นเช่นใดร่างกายของเรา ก็จักเป็นเช่นนั้น รวมเป็น ๖ ส่วน

(ข) เวทนานุปัสสนาคือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ได้แก่ความรู้สึกอารมณ์ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงเวทนา...ที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

๑. สุข	๒. ทุกข์
๓. ไม่ทุกข์ไม่สุข	๔. สุขประกอบด้วยอามิส
๕. สุขไม่ประกอบด้วยอามิส	๖. ทุกข์ประกอบด้วยอามิส
๗. ทุกข์ไม่ประกอบด้วยอามิส	๘. ไม่ทุกข์ไม่สุขประกอบด้วยอามิส
๙. ไม่ทุกข์ไม่สุข ไม่ประกอบด้วยอามิสรวมเป็น ๙ อย่าง	

(ค) จิตตานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ...ดังนี้

๑. จิตมีราคะ	๒. จิตไม่มีราคะ

^{๒๐}ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘. พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓๔/๔๑๓.

๓. จิตมีโทษะ	๔. จิตไม่มีโทษะ
๕. จิตมีโมหะ	๖. จิตไม่มีโมหะ
๗. จิตหคหุ	๘. จิตฟุ้งซ่าน
๙. จิตใหญ่ (จิตในฉาน)	๑๐. จิตไม่ใหญ่ (จิตที่ไม่ถึงฉาน)
๑๑. จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า	๑๒. จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า
๑๓. จิตตั้งมั่น	๑๔. จิตไม่ตั้งมั่น
๑๕. จิตหลุดพ้น	๑๖. จิตไม่หลุดพ้น รวม ๑๖ อย่าง

(ง) ชัมมานุปัสสนา คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ...ดังนี้

๑. พิจารณาธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุสมาธิ คือ นิวรณ์ ๕ (มีกามฉันท์ พยาบาทถีน-
มิทธะ อุทธัจจกุกกุจะ และวิจิกิจฉา เรียกว่า นิวรณ์บรรพ)

๒. ชันธ ๕ คือ รูป เวทนาสัญญา สังขาร และวิญญาณ เรียกว่า ชันธบรรพ

๓. อายุตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูกลิ้น กาย และใจ และอายุตนะภายนอก ๖ คือ รูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและชัมมารมณฺ์ เรียกว่า อายุตนะบรรพ

๔. โพชฌงค์ ๗ คือ สติ ชัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา เรียกว่า
โพชฌงค์บรรพ

๕. อริยสัจ ๔ คือทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา รวม ๕ ส่วน

ในหมวดชัมมานุปัสสนา ศรัทธาปรากฏอยู่ในชัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ซึ่งคัมภีร์อรรถ
กถากล่าวถึงธรรมเหตุเกิดชัมมวิจยคือ ศรัทธา

(จ) อานิสงส์ของการปฏิบัติมหาสติปัฏฐาน ๔

พระพุทธองค์ เมื่อได้ตรัสเทศนามหาสติปัฏฐานสูตรแล้วได้ตรัสถึงอานิสงส์ ๒ ประการ
คือ บรรลุพระอรหัตผลในชาติปัจจุบัน หากยังมีอุปาทิคือสังโยชน์ ๑๐ หรือ อนุสัย ๗ (มีกามราคะ
ปฏิฆะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา มานะ ภวราคะ และอวิชชา) เหลืออยู่ จะได้เป็นพระอนาคามี (ผู้ไม่กลับมาเกิด
ในโลกนี้อีก)คือ เป็นผู้จะได้บรรลุพระอรหัตผล หรือพระอนาคามีผล ในชาตินี้เป็นแน่นอนภายใน
๗ ปี หรือลดลงไปจนถึงเพียง ๗ วัน^{๒๒}

อนุชา สมจิตร ได้ทำการวิจัยเรื่องผลของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยการเจริญสติ
ปัฏฐาน ๔ ซึ่งฝึกสอนโดยคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย ผลการวิจัยพบว่าบุคคลเจริญสติปัฏฐาน ๔ ด้วย
การนั่งสมาธิและเจริญสติในทุกอิริยาบถแล้วจะสามารถลดละหรือบางเบาจากกิเลส คือ โลภะ
โทสะ และโมหะทั้งปวงจนสามารถรู้แจ้งตามสภาพแห่งความเป็นจริงได้และสามารถปรับเปลี่ยน

^{๒๒}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓ - ๓๐๐/๓๒๕ - ๕๑., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๑ - ๑๕๒/๑๐๓ -

พฤติกรรมของตนให้เป็นไปในทางที่ดีอย่างชัดเจน เช่น มีความตระหนักถึงความสำคัญของสติมากขึ้น มีอารมณ์มากขึ้น ลดความคิดฟุ้งซ่าน มีความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่นดีขึ้น มีความพึงพอใจในงานที่ทำและรับผิชอบมากขึ้น^{๒๓}

วัชรา ทองมอญ ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง การศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการให้การปรึกษาเพื่อลดความเครียดของผู้ติดเชื้อเอชไอวีในโครงการของโรงพยาบาลบาราसनราดูร ดังความตอนหนึ่งว่า ในเบื้องต้น การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อประโยชน์ของตนเอง และช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นที่ประสบความทุกข์ให้พ้นทุกข์ และที่มีความสุขแล้วให้สุขยิ่งขึ้นไป ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวว่า สติปัฏฐาน ๔ คือ การปฏิบัติเพื่อให้สามารถเฝ้าดูปรากฏการณ์ในธรรมชาติของตนเอง ซึ่งก่อให้เกิดวิธีการคิดที่ไม่ก่อความทุกข์กับตนเองเพิ่มขึ้น โดยในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่สำคัญซึ่งเน้นเรื่องสติที่จะนำไปสู่สมาธิและปัญญา เมื่อใดก็ตาม ที่แลเห็นสภาพความเป็นจริงของชีวิต ไม่ตกอยู่ในอิทธิพลของความกลัว และกิเลส อิศรภาพทางจิตก็จะเกิดขึ้น และจะสามารถช่วยผู้อื่นได้มากขึ้นด้วยสติปัฏฐาน ๔ เป็นวิธีการปฏิบัติโดยใช้สติเป็นที่ตั้ง และนำเทคนิคการมีสติในปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่ส่งผลต่อการลดความเครียด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อไม่ให้เกิดความกังวลรำคาญถึงอดีตที่ผ่านมา และกังวลถึงอนาคตที่ยังไม่มาถึง^{๒๔}

พรรณราย รัตนไพฑูรย์ ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การศึกษาวิถีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน:ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมุณี (โชค ภาณสิทธิ) พบว่าสติปัฏฐาน ๔ เป็นหนทางสายเอกที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งสัจธรรม บรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะหมดกิเลส อันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา สติปัฏฐาน ๔ จึงเป็นหลักปฏิบัติเพื่อเอาชนะปัญหาในชีวิตประจำวัน เพราะเมื่อบุคคลมีความเพียร (อาตปปี) เพียรพัฒนาให้เป็นผู้มีความรู้ตัวทั่วพร้อม (สัมปชาโน) และมีสติ (สติมา) ย่อมดำเนินไปสู่การขจัดทุกข์ได้ตามลำดับขั้น และขั้นสุดท้ายย่อมบรรลุความสุขสูงสุดคือนิพพาน^{๒๕}

^{๒๓} อ่างใน อนุชา สมจิตร, “ผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งฝึกสอนโดยคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕).

^{๒๔} อ่างใน วัชรา ทองมอญ, “การศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการให้การปรึกษาเพื่อลดความเครียดของผู้ติดเชื้อเอชไอวีในโครงการของโรงพยาบาลบาราसनราดูร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

^{๒๕} อ่างใน พรรณราย รัตนไพฑูรย์, “การศึกษาวิถีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ : ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมุณี (โชค ภาณสิทธิ)”, วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), (หน้า ก).

ศิริกาญจน์ ทศนีย์ไตรเทพ (๒๕๕๐) ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องมาตรการกับการบรรลุเป็นพระอรหันต์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระองค์อุลิตมาเถระพบว่า โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมแต่ละหมวดก็เกื้อกูลสนับสนุนกัน เป็นกระบวนการให้เกิดการรู้แจ้งโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกย่องปัญญาว่าเป็นยอดกว่าธรรมข้ออื่นๆ เมื่อสอนเรื่องศรัทธาก็ต้องมีปัญญากำกับด้วย ทั้งนี้เพราะปัญญาจะทำให้ศรัทธาถูกต้อง ไม่ผิดพลาดหรือไม่หลงมกมาย ปัญญาคือตัวทำให้รู้แจ้งสภาวะธรรม และปัญญานั้นมีอยู่ในธรรมทุกหมวด แต่เรียกชื่อต่างกันในสติปัฏฐาน ๔ เรียกว่าอนุปัสสนา ในอิทธิบาท ๔ เรียกว่าวิมังสา ในอินทรีย์ ๕ เรียกว่าปัญญา ในพละ ๕ เรียกว่าปัญญา ในโพชฌงค์ ๗ เรียกว่าสัมมวิจยะ และในอริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่า สัมมาทิฐิ^{๒๖}

ในบทนี้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติวิปัสสนาซึ่งเป็นสาเหตุที่นำไปสู่อินทรีย์ที่ดี พละที่ดี และสัทธาในสัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ดังจะกล่าวรายละเอียดในบทต่อไป

^{๒๖} อ้างใน ศิริกาญจน์ ทศนีย์ไตรเทพ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องมาตรการกับการบรรลุเป็นพระอรหันต์ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระองค์อุลิตมาเถระ, วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย-มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), (หน้า ก).

บทที่ ๔

ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา

จากความหมายและใจความของศรัทธาในบทที่ ๒ และที่ ๓ ดังกล่าวมา บัดนี้จะได้นำมา กำหนดพิจารณาในงานวิจัยนี้เพื่อชี้ให้เห็นความชัดเจนในอรรถและพยัญชนะของศรัทธาในการ ปฏิบัติวิปัสสนากาวนาซึ่งได้กำหนดไว้ ดังนี้

- ๔.๑ องค์ธรรมของศรัทธา
- ๔.๒ ปทัฏฐานศรัทธาพละ
- ๔.๓ พิจารณาสัทธินทรีย์ให้เป็นศรัทธาพละ
- ๔.๔ ศรัทธาในโพฆณงค์

๔.๑ องค์ธรรมของศรัทธา

ในสัทธาหลักขณปัญหาที่ ๑๐ แห่งมิลินทปัญหา ปฐมวรรค หน้า ๑๑ – ๑๓ กล่าวไว้ว่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ได้ตรัสถามว่าศรัทธามีลักษณะกี่ประการ

พระนาคเสนได้ถวายวิสัชนาไว้ว่า ศรัทธามีลักษณะ ๒ ประการ คือ

ก สัมปสาทลักษณะสัทธา

ข สัมปักษ์ันทลักษณะสัทธา

ดังมีอธิบายว่า

ก สัมปสาทลักษณะสัทธา มีลักษณะข่มขี้เสียดซึ่งนิเวศธรรม ให้ดวงจิตนั้นส่องใส ไม่ขุ่น มัวไปด้วยมลทิน เมื่อจะรักษาศีลให้ทานสวณาการฟังพระสัทธรรมเทศนา และจำเริญเมตตากาวนา จิตนั้นมีสภาวะส่องใส^๑

ในเรื่องนี้มีอุปมาอุปไมยว่า เปรียบเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิยกจตุรงคนิกรลีลาศไปสู่ ประเทศหนึ่ง จึงข้ามแม่น้ำน้อยนั้นไปด้วยพลหัตถิช้างม้า ปราภพลบทจรเดินลำลอง ตกว่าที่องน้ำ นั้นก็ขุ่นมัวนักหนา พอพระเจ้าจักรพรรดิอยากเสวยน้ำอย่างแรง จึงมีพระราชโองการสั่งให้ตักเอาน้ำ อันขุ่นมัว เจ้าพนักงานกลัวพระราชอาญา จึงตักน้ำที่ขุ่นมัวนั้นมาใส่พระเต้าแก้ว แล้วน้ำนั้นก็ส่องใส

^๑ สำนักพิมพ์ศิลปปาบรรณาการพิมพ์จำหน่าย, มิลินทปัญหา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนัก พิมพ์ศิลปปาบรรณาการ; ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

ในทันที จึงเอาน้ำในพระเต้าแก้วมณีถวายในทันที ฉันทิ สัมปสาทลักษณะสัทธานี้ อุปมาดังพระเต้ามณีกำจัดเสียดซึ่งเปือกตมอันชุ่มมัว คือ ตวัณวรรณธรรมให้สิ้นไป น้ำก็ผ่องใส ได้แก่ ดวงจิตอันมิได้ติดด้วยนิวรรณธรรม คือ โลภะ โทสะ โมหะ จิตปราศจากโทษแล้วก็ผ่องใส สัมปสาทลักษณะสัทธานี้มีลักษณะเช่นนี้^๒

สัทธาเจตสิก ความเชื่อและเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเชื่อ ได้แก่ ความเลื่อมใสในพระพุทธพระธรรม และพระสงฆ์ เชื่อเหตุผลในเรื่องกรรม และผลของกรรมตามความเป็นจริง มีอรรถ ๔ ประการ (ลักษณะที่จดุกะ) คือ

- ๑) สทฺทหน ลกฺขณา มีความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เป็นลักษณะ
- ๒) ปสาทน รัสสา มีการยังสัมปยุตธรรมให้ผ่องใส เป็นหน้าที่
- ๓) อกาพฺสุสฺสีย ปจฺจุปฺภูจฺจานา มีความไม่ชุ่มมัว เป็นผลปรากฏ
- ๔) สทฺทเชยฺยวตฺถุ ปทฺภูจฺจานา มีวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ เป็นเหตุใกล้^๓

ข สัมปิกขันทลักษณะสัทธา ท่านอธิบายว่า พระโยคาวจรมีจิตผ่องใสเบาจากกิเลสคือ ราคะเป็นต้น ได้ธรรมวิเศษคือพระโศคาปัตติมรรคผล และสัทธาคามิมรรคผล อนาคามิมรรคผล อรหัตตมรรคผล ได้วิมุตติธรรมจะนี้มีจิตแล่นไปในโศคาปัตติผล สัทธาคามิผล อนาคามิผล และได้มรรคแล้วจิตแล่นไปเพื่อจะกระทำให้ได้ผล และได้ผลแล้วยังมิได้มรรคผลอันใด ก็กระทำความเพียรเพื่อจะให้ได้มรรคและผลนั้น ชื่อว่า สัมปิกขันทลักษณะสัทธา^๔

ในเรื่องนี้มีอุปมาว่า เปรียบเหมือนมหาเมฆอันใหญ่บันดาลให้ท่าฝนตกลงมาไหลลงสู่แม่น้ำแห่งหนึ่ง จนเปี่ยมฝั่งทั้งสองฝาก ขณะนั้นมหาชนเป็นอันมากมาเห็นแม่น้ำนั้นก็ชะงักอยู่ มิอาจจะข้ามไปได้ ยังมีบุรุษผู้หนึ่งนั้น ไชริรัมย์ได้ปรากฏนามและโคตร โจงกระเบนขัดเขมร โคดโลดโผนลง ก็ข้ามไปได้ ก็ข้ามตามกันไปถึงฝั่งได้สิ้น เพราะดูเยี่ยงกัน ข้ามตามกัน ฉันทิ อุปมาดังพระโยคาวจรที่เห็นเพื่อนกันมีจิตพ้นจากราคะไปได้ก็มีน้ำใจแล่นไปในที่จะได้พระโศคาปัตติผล สัทธาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล แม้ยังมีได้กระทำความเพียรไป เพื่อจะให้รู้ซึ่งธรรมอันยังไม่รู้ เพียรไปเพื่อจะทำได้แจ้งซึ่งธรรมอันยังไม่แจ้ง เปรียบเหมือนบุรุษที่ข้ามน้ำตามกัน และสัมปิกขันทลักษณะสัทธานี้ มีลักษณะดังกล่าวมานี้ พระพุทธพจน์ว่า

^๒ สำนักพิมพ์ศิลปปบรรณาการพิมพ์จำหน่าย, มลินทปญฺหา, หน้า ๗๑.

^๓ นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธัมมัตถสังคหะ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย-วิสุทธิ; ๒๕๕๗), หน้า ๕๔.

^๔ สำนักพิมพ์ศิลปปบรรณาการพิมพ์จำหน่าย, มลินทปญฺหา, หน้า ๗๒.

สทฺทชาย ตฺรติ โอนํ อปฺปมาเทน อณฺณวํ
 วิริเยน ทฺกฺขมจฺเจติ ปญฺญา ยปริสฺสุหฺมตีติ
 หมายความว่า พระโยคาวจรจะข้ามโอฆะทั้ง ๔
 ไปพ้นด้วยสัมปักขันทลักขณสัทธา จะข้ามไป
 ให้พ้นมหาสมุทรสงสารได้ ด้วยไม่ประมาทลืม
 ตน จะข้ามไปให้พ้นจากกองทุกข์นี้ด้วยมีวิริยะ
 ความเพียร จะบริสุทธิสิ้นกิเลสตัณหา ด้วย
 เจตลักขณปัญญาอันคัดกิเลส และมีให้บาป
 ธรรมอันข้องขัดเหลือเศษอยู่ในสันดานของ
 ตนนั้นได้^๕

สรุปลักษณะกิจตุกะของสัทธาเจตสิก ในที่นี้คือ
 โอกปฺปน ลกฺขณา มีความปลงใจเชื่อด้วยปัญญา เป็นลักษณะ
 ปกฺขนฺทน รสา มีความเล่นไป เป็นกิจ
 อธิมฺมุติ ปุจฺจุปฺปญฺจนา มีความน้อมใจเชื่อ เป็นผล
 สทฺทมฺมสฺวนาที โสตาปตฺตียงฺค ปทฺทฺจนา มีองค์แห่งโสตापตฺติมรรค (มีการฟังพระ
 สัทธรรมเป็นต้น) เป็นเหตุใกล้^๖

สัทธาเป็นพื้นฐานในการทำคุณงามความดีที่เป็นบุญกุศล สัทธาที่เกิดขึ้นมานั้น ย่อมต้อง
 อาศัยวัตถุธ่อันเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ ได้แก่พระรัตนตรัย กรรม และผลของกรรมเป็นต้น สัทธา คือ
 ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อนี้ จำแนกออกไปได้ ๔ ประการ คือ

กัมมสัทธา ได้แก่ ความเชื่อกรรม (เชื่อเหตุ)
 วิปากสัทธา ได้แก่ เชื่อผลของกรรม (เชื่อผล)
 กัมมัสสทกตาสัทธา ได้แก่ เชื่อว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนๆ
 ตลาคตโพธิสัทธา ได้แก่ เชื่อในความตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เหตุอันเป็นที่ตั้งแห่งสัทธา มี ๔ ประการ คือ

- ๑) รูปปฺปมาณสทฺธา เชื่อเพราะเห็นรูปสมบัติสวยงาม
- ๒) ลูบปฺปมาณสทฺธา เชื่อเพราะเห็นความประพฤติกเร่งครัด
- ๓) โฆสปฺปมาณสทฺธา เชื่อเพราะได้ฟังเสียงลือว่า ชื่อเสียงดีต่างๆ

^๕ สำนักพิมพ์ศิลปปาบรรณาการพิมพ์จำหน่าย, มลินทปญฺญา, หน้า ๗๓.

^๖ นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ, หน้า ๕๔.

๔) ฌมมุปปมาณสัทธา เชื่อเหตุผลเพราะได้ฟังธรรมของผู้ที่ฉลาดในการแสดง สัทธานั้น เมื่อเกิดขึ้นขณะใด ย่อมมีอันทำให้สัมปยุตธรรมฟ่องใสประดุจสารส้ม ที่ทำ น้ำที่ขุ่นให้ใสขึ้น^๑

๔.๒ ปทัฏฐานศรัทธาผละ

ผละ ๕ ในโพธิปักขิยธรรม มุ่งหมายเอาเฉพาะกุศลผละอันเป็นกำลังที่ยังการตรัสรู้ มรรค ผล นิพพาน ให้บังเกิดขึ้น ท่านเปรียบเหมือนแม่ทัพหลวงที่มีความกล้าหาญ ในการรบเข้าศึก คือ สักกายทิฏฐิ สามารถปราบทำลายสักกายทิฏฐิให้พินาศลง

ในทางปฏิบัติสัทธาผละจัดเข้าในภวานา คือ เป็นภวานาสัทธาเป็นต้น หมายถึงสัทธาที่เกิดขึ้นจากความสำเร็จในกัมมัฏฐานเท่านั้น จึงจะมีกำลังอำนาจในการต้านทานค้นหาไว้ได้ ช่วยให้ผู้ปฏิบัติกรรมฐานรอดพ้นจากห้วงน้ำคือ ตัณหา ที่จะท่วมทับนั้นได้

คำว่า ปฏิปักขธรรมในศรัทธา หมายถึง ธรรมที่ตรงกันข้ามกับสัทธา คือ ตัณหา ในขณะที่ปฏิบัติธรรมอยู่เมื่อผละ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งอ่อนแอลง วิปัสสนาก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ดังนั้น ในการปฏิบัติกรรมฐานนั้น สัทธากับวิริยะมาก แต่ผละที่เหลือคือ สติ สมาธิ และปัญญาอ่อน ก็ไม่สามารถเจริญวิปัสสนาได้ เพราะผู้ปฏิบัติได้ผละ ๒ ที่สงบตัณหาและโกสัชชะลงเท่านั้น แต่ผละตัวอื่นไม่มีคือ สติผละ กำจัดความหลงลืม (มูฐฐสติ) สมาธิผละ กำจัดความเคลื่อนหรือแกว่ง (วิกเขปะ) ปัญญาผละ กำจัดความหลง (สัมโมหะ)

ในบางครั้งผละ ๓ ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ มีมาก แต่ผละที่เหลือคือ สมาธิผละ และปัญญา มีน้อย ทำให้เจริญสมถภวานาได้ แต่ไม่สามารถเข้าถึงฌานสมาบัติได้ และไม่สามารถเจริญวิปัสสนาภวานาให้เจริญได้

ในบางครั้งผละ ๔ ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิมีมาก แต่ปัญญาผละมีน้อย ทำให้เจริญสมถกรรมฐานเข้าถึงฌานสมาบัติได้ แต่เจริญปัญญาให้เข้าถึงวิปัสสนาไม่ได้

ในบางครั้งปัญญามีมากผละที่เหลือมีน้อยหรืออ่อน ก็สามารถเรียนปริยัติทั้งบัญญัติและปรมัตถ์ได้ดี แต่ตัณหา โกสัชชะ มูฐฐสติ วิกเขปะเหล่านี้ยังมีกำลังมากก็ไม่อาจเจริญสมถและวิปัสสนาได้

ในผละ ๕ ประการนี้ อาศัย วิริยะ สติ ปัญญา ทั้ง ๓ ประการนี้ วิปัสสนาย่อมปรากฏได้ แต่ผู้ใดประสงค์จะเจริญสมถะและวิปัสสนาให้ถึงมรรค ผล นิพพาน ต้องบริบูรณ์ด้วยผละ ๕^๒

^๑ นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ, หน้า ๕๕.

^๒ ฉันทนา อุดสาหลักษณ์, พุทธปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนรัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒.

ปทัฏฐานของศรัทธา หมายถึงเหตุใกล้ที่ทำให้เกิดความเชื่อ ความเลื่อมในกุศลธรรม เป็นกำลังอดทนไม่หวั่นไหว และอย่าให้ออกุศลธรรมคือ ตัณหา อันเป็นข้าศึกให้พินาศไป ซึ่งในหมวด แห่งพละนี้ไม่ได้ประกอบด้วยศรัทธาเพียงลำพังเท่านั้น ยังมีองค์ประกอบอื่นๆ คือ วิริยะ ความเพียร อย่างแรงกล้า ที่ทำลายความเกียจคร้านให้หมดไป สติ ความระลึกที่ทำลายความหลงลืมให้พินาศไป สมาธิ ความตั้งใจมั่นไม่ฟุ้งซ่านในอารมณ์กรรมฐาน และ ปัญญา รู้อารมณ์ตามความเป็นจริงทำลาย ความมืด มนหลงมกมายให้พินาศไปเมื่อครบองค์ประกอบ ๕ ประการพละจึงทำหน้าที่คือ ความไม่ หวั่นไหว อันเป็นกำลังที่ผลักดันอกุศลให้พินาศไป และยังความตรัสรู้มรรค ผล นิพพาน ให้บังเกิด ขึ้นได้^๕

ในลักษณะที่จตุกะได้กล่าวถึงธรรมที่เป็นเหตุใกล้ของศรัทธา อันได้แก่ องค์คุณเครื่อง บรรลุโสดา หรือเรียกว่า โสดาปัตติลังกษะ มี ๔ ประการ^๖ คือ

๑) สัมปรัสนสังเสวะ คือ การเสวนาสัตบุรุษ การคบหาท่านผู้ทรงธรรมทรงปัญญาเป็น กัลยาณมิตร

๒) สัทธัมมัสสวนะ คือ สดับสัทธรรม ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้

๓) โยนิโสมนสิการ คือ ทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี

๔) ชัมมานุชัมมปฏิบัติ คือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมถูกหลัก

หลักธรรมเหล่านี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทีฆนิกาย^๗ และสังยุตตนิกาย^๘ นอกจากนี้ยังมี หลักธรรมที่สนับสนุนอีก ๔ ประการ เรียกว่า ปัญญาวุฒิธรรม ๔ หรือ วุฒิธรรม ๔^๙

เมื่อก้าวโดยย่อคือ ธรรมที่ทำให้เกิดความเจริญงอกงาม ๔ ประการ คือ

๑) สัมปรัสนสังเสวะ คือ คบหาท่านผู้ทรงธรรมทรงปัญญาเป็นกัลยาณมิตร

๒) สัทธัมมัสสวนะ คือ ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้

๓) โยนิโสมนสิการ คือ รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี

๔) ชัมมานุชัมมปฏิบัติ คือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ธรรม ๔ ประการเหล่านี้เรียกชื่อว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญงอกงามทางปัญญา^{๑๐}

^๕ ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา, หน้า ๗๔.

^๖ นายวรรณสิทธิ ไวกะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ, หน้า ๕๔.

^๗ คูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๒๓๕.

^๘ คูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๔๒๘/๔๓๔.

^๙ คูรายละเอียดใน อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๓๒.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๘ – ๓๕.

๔.๓ พิจารณาสัทธินทรีย์ให้เป็นศรัทธาพละ

เมื่อกล่าวถึงอินทรีย์ ๕ หมายถึง ความเป็นใหญ่ในสภาวะธรรมที่เกิดพร้อมกับตน ในโพธิปักขิยธรรม หมายถึงธรรมที่เป็นใหญ่ที่เป็นผู้ปกครองที่จะเข้าไปเข้าถึงมรรค ผล นิพพาน เช่น สัทธาไม่ใช่ความเชื่อธรรมดาทั่วไปคือ ความศรัทธาในการบริจาทาน รักษาศีล ฟังธรรม แต่เป็น สัทธาระดับภาวนา เป็นศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพราะเป็นศรัทธาที่ทำลายความเศร้าหมองภายในใจคือ ทำลายสักกายทิฏฐิลงได้ เป็นสัทธินทรีย์ เมื่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเข้าสู่ มรรค ผล นิพพาน เป็นอริยบุคคลแล้วอำนาจของสัทธินทรีย์ จะปรากฏชัดเจนขึ้น

สำหรับในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาศรัทธาชั้นมวิจยสัมโพชฌงค์ พบในหมวดคัมภีรานุสสณา หมายถึงการปรับสัทธินทรีย์กับปัญญินทรีย์ให้เสมอกัน^๕ มีคำอธิบายว่า “เมื่ออินทรีย์ ๕ เสมอกันแล้ว คือ อยู่ในระดับเดียวกันแล้ว จิตก็เหมือนกับได้รับการยกให้สูงขึ้น และมีประสิทธิภาพสูง ส่วนนามรูปที่เป็นอารมณ์ก็จะปรากฏอาการเกิดดับเร็วมาก”^๖ มีคำอธิบายว่า การปรับอินทรีย์คือ “รักษาความสมดุลของอินทรีย์ คือ ศรัทธากับปัญญา วิริยะกับสมาธิ วิธีที่เป็นพื้นฐานที่สุดในการรักษาความสมดุลและการแก้ไขเมื่อเสียความสมดุลไปก็คือการเจริญอินทรีย์ที่เหลืออยู่ คือ สติ”^๗

นอกจากศรัทธาแล้วอินทรีย์ยังประกอบด้วยองค์ธรรมอื่นคือ วิริยอินทรีย์ หมายถึง สัมมปปธาน ๔ ประการ จัดเป็นความเพียรอย่างแรงกล้าที่ยอมสละเลือด เนื้อ หน้ งเอ็น กระดูก และชีวิต ส่วนสติอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ และปัญญินทรีย์ ที่แรงกล้า เข้าถึงความป็นอินทรีย์เช่นเดียวกับ สัทธินทรีย์และวิริยอินทรีย์ดังกล่าว

ความสำคัญของสัทธินทรีย์ คือ ความเลื่อมใสอย่างแรงกล้าในปฏิบัติวิปัสสนา

ความสำคัญของวิริยอินทรีย์ คือ เพียรอย่างแรงกล้าต่ออารมณ์สติปัญฐาน ๔

ความสำคัญของสติอินทรีย์ คือ ทำสติปัญฐานให้ปรากฏอยู่เสมอ

ความสำคัญของสมาธิอินทรีย์ คือ ทำฌาน อภิญญาให้ปรากฏ

ความสำคัญของปัญญินทรีย์ คือ ทำอริยสัง ๔ ให้ปรากฏ

^๕ พระโสภณมหาเถระ (มหาสิ สยาคอ), มหาสติปัญฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๗.

^๖ พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาสิ สยาคอ), หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑.

^๗ พระกัมมัฏฐานจารย์ พระปณิธาภิวงค์, รู้แจ้งในชาตินี้, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๘.

อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ทำให้ทราบถึงวิปัสสนากาวนาก้าวหน้า แต่หากขาดอินทรีย์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็ไม่สามารถพบวิปัสสนากาวนาได้

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ กล่าวถึงอินทรีย์ ๕ กับ พละ ๕^{๑๘} มีองค์ธรรมเหมือนกัน คือ สัทธา ความเชื่อ วิริยะ ความเพียร สติ ความระลึกได้ สมาธิ ความตั้งจิตมั่น และปัญญา ความรู้ทั่วชัด การที่ชื่อพละ เพราะเป็นกำลังทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งตรงข้ามกับความไร้ศรัทธาเป็นต้น แต่จะอย่างไรจะเข้าครอบงำไม่ได้ ส่วนที่ชื่อว่า อินทรีย์ เพราะความเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของตน คือเป็นเจ้าการ ในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ^{๑๙} ธรรมเหล่านี้พบในสังยุตตนิกาย^{๒๐} และขุททกนิกาย^{๒๑}

๔.๔ ศรัทธาในโพชฌงค์

ในสติปัฏฐานมีหลักในการภาวนา ๓ ประการคือ อาตปปี สัมปชาโน และสติมา ดังนี้

เมื่อพิจารณาในองค์ประกอบดังกล่าวตามลำดับ คือ อาตปปีตามนัยแห่งอรรถกถา อธิบายว่า ตรงกับสัมมปฺปชาน (ความเพียรชอบ) โดยศัพท์ว่า อาตปปะ หมายความว่า ความเพียรเป็นเหตุให้กิเลสเร่าร้อน พระพุทธองค์ทรงตรัสสติปัฏฐานนุกรมฐานที่ทำให้สำเร็จกิจในการภาวนา คือ ในหมวดมัชฌิมานุปัสสนาการเจริญสติไปในองค์มรรค ๓ คือ สัมมวาายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เรียกว่า อาตปปี^{๒๒}

การพิจารณาในองค์ประกอบต่อมาคือ สัมปชาโน พระอรรถกถาจารย์ อธิบายสัมปชัญญะว่าเป็นวิปัสสนา เพราะประกอบด้วยญาณ คือ สัมปชาโน ตรงกับองค์มรรค ๒ คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) เรียกว่า สัมปชานะ^{๒๓}

การพิจารณาในองค์ประกอบต่อมาคือ สติมา พระอรรถกถาจารย์ อธิบาย สติมา ว่าเป็นสมณะ หมายถึงให้กำหนดกาย อันได้ศีล เพราะตรงกับองค์มรรค ๓ คือ สัมมากัมมันตะ สัมมาวาจา และสัมมาอาชีวะ เรียกว่า สติมา

^{๑๘} พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน, แปลโดย ธนิต อยู่โพธิ์, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป., ๒๕๒๕), หน้า ๒๓๑.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๗.

^{๒๐} คุราวละเอียดยใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๘๔๓ - ๕๐๐/๒๕๖ - ๒๓๑๑.

^{๒๑} คุราวละเอียดยใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๒๓ - ๖๓/๓๐๐ - ๔๔.

^{๒๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๖๗๑.

^{๒๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๖๖๘.

จากองค์ประกอบ ๓ ประการนั้น สรุปว่า การเจริญสติปัฏฐานคือการปฏิบัติในหมวด ไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา^{๒๔} แต่การที่จะเจริญกุศลธรรมดังกล่าว นี้ให้เกดต้องอาศัยเหตุคือความเชื่อมั่นในหลักดังกล่าว เหตุได้แก่ธัมมปาณาติกาซึ่งเป็นเหตุยงกุศลให้ เกิด เมื่อบุคคลมีศรัทธาที่ประกอบด้วยกุศลคือสติปัฏฐานนั่นเองจึงทำให้สามารถยังเอาตาปี สติ และ สัมปชัญญะให้เกิด

ศรัทธาในโพชฌงค์นั้นปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา^{๒๕} คือ อรรถกถาอาหารสูตรที่ ๑ วรรค ที่ ๖ ท่านอธิบายธรรมที่ทำให้ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น ๗ ประการ ได้แก่

- ๑) ความเป็นผู้ไตร่ตรอง
- ๒) ความทำวัตถุให้สละสลวย
- ๓) การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน
- ๔) การหลีกเว้นบุคคลทรมปัญญา
- ๕) การคบหาบุคคลมีปัญญา
- ๖) การพิจารณาปาฐะที่ต้องใช้ปัญญาอันลึก
- ๗) ความน้อมจิตไปในธัมมวิจยนั้น

ในบรรดาธรรม ๗ ประการดังกล่าว การทำอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นให้เสมอกัน ชื่อว่า การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน เพราะว่า ถ้าสัทอินทรีย์แก่กล้ามากไป อินทรีย์นอกนี้อ่อน วิริยอินทรีย์ จะไม่อาจทำหน้าที่คือการขยจจิตไว้ (ปักคหกิจ) สตินทรีย์จะไม่อาจทำอุปฐานกิจ (หน้าที่ คือการอุปการจิต) สมาธิอินทรีย์จะไม่อาจทำอวิกเขปกิจ (หน้าที่คือ ทำจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน) ปัญญาอินทรีย์ จะไม่อาจทำทสสนกิจ (หน้าที่คือการเห็นตามเป็นจริง) เพราะฉะนั้น สัทอินทรีย์อันกล้านั้น ต้องทำให้ลดลงเสียด้วยพิจารณาสภาวะแห่งธรรม ด้วยไม่ทำไว้ในใจ เหมือนเมื่อเขามนสิการ สัทอินทรีย์ที่มีกำลังนั้น ก็ในข้อนี้มีเรื่องพระวัคกลิเถระเป็น ตัวอย่าง แต่ถ้าวิริยอินทรีย์กล้า สัทอินทรีย์ ก็จะไม่อาจทำอิโมกข์กิจได้ (กิจคือ การน้อมใจเชื่อ) อินทรีย์นอกนี้ ก็จะไม่อาจทำกิจนอกนี้ แต่ละข้อได้ เพราะฉะนั้น วิริยอินทรีย์อันกล้านั้น ต้องทำให้ลดลงด้วยเจริญปีสัทธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นต้น แม้ในข้อ นั้น ก็พึงแสดงเรื่องพระโสณเถระ ความที่เมื่อความกล้าแห่งอินทรีย์อันหนึ่งมีอยู่ อินทรีย์นอกนี้ จะไม่สามารถในหน้าที่ของตนๆ ได้ พึงทราบในอินทรีย์ ที่เหลืออย่างนี้เช่นกัน

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๔๖ – ๔๗.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๒๕๐ – ๑.

ในอินทรี ๕ นี้ ผู้รู้ทั้งหลาย สรรเสริญอยู่ซึ่งความเสมอกันแห่งสัทธา กับปัญญา และสมาธิกับวิริยะ เพราะคนมีสัทธาแก่กล้าแต่ปัญญาอ่อน จะเป็นคนเชื่อง่าย เลื่อมใสในสิ่งอันไม่เป็นวัตถุ ส่วนคนมีปัญญากล้า แต่สัทธาอ่อน จะตกไปข้างอวดดี จะเป็นคนแก้ไขไม่ได้ เหมือนโรคที่เกิดแต่ยา รักษาไม่ได้ฉะนั้น วิ่งพล่านไปด้วยคิดว่า จิตเป็นกุศลเท่านั้นก็พอแล้ว ไม่ทำบุญมีทานเป็นต้น ย่อมเกิดในนรก ต่อธรรมทั้ง ๒ เสมอกัน บุคคลจึงจะเลื่อมใสในวัตถุแท้ โกสัชชะย่อมครอบงำคนมีวิริยะกล้า แต่สมาธิอ่อน เพราะวิริยะเป็นฝ่ายพุ่งช่าน (อุทัจจะ) แต่สมาธิที่มีวิริยะประกอบเข้าด้วยกันแล้ว จะไม่ตกไปในความเกียจคร้าน (โกสัชชะ) วิริยะที่มีสมาธิประกอบพร้อมกันแล้วจะไม่ตกไปในพุ่งช่าน (อุทัจจะ) เพราะฉะนั้น อินทรีทั้ง ๒ นั้น ต้องทำให้เสมอกัน ด้วยว่า อปฺปนาจะมีได้ ก็เพราะความเสมอกันแห่งอินทรีทั้ง ๒

ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาการพัฒนาอินทรีสังวรในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า การปรับอินทรีสังวรนั้น ตรงกับพุทธประสงค์ คือ กระบวนการพัฒนาอินทรีเพื่อให้เกิดประโยชน์ ได้แก่ ปัญญาแจ่มแจ้งในสังขารทั้งหลาย โดยใช้หลักคือ มีสติ สัมปชัญญะ และอาตปฺปโยคะ เสมอ ซึ่งหลักธรรมอื่นช่วยในการประคับประคองรักษา คือ การรู้จักวางใจด้วยวิธีที่ชาญฉลาด ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ^{๒๖}

อีกอย่างหนึ่ง สัทธาแม้มีกำลัง ก็ควรสำหรับสมาธิกัมมิกะ (ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัญฐาน) เมื่อมีสัทธามีกำลังอย่างนี้ เชื่อดิ่งลงไปจักรบรรลุอปฺปนาได้ ในสมาธิและปัญญา เอกคคตา (สมาธิ) มีกำลังก็ควร สำหรับสมาธิกัมมิกะ ด้วยเมื่อเอกคคตามีกำลังอย่างนั้น การบรรลุอปฺปนาได้ปัญญามีกำลัง ย่อมควรสำหรับวิปัสสนากัมมิกะ (ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัญฐาน) ด้วยเมื่อปัญญามีกำลังอย่างนั้น ย่อมจะบรรลุลักษณะปฏิเวธ (เห็นแจ้งไตรลักษณ์) ได้ แต่แม้เพราะสมาธิและปัญญาทั้ง ๒ เสมอกัน อปฺปนาก็จะมีได้ ซึ่งเป็นการอธิบายตามนัยแห่งอรรถกถา

ส่วนสติ มีกำลังในที่ทั้งปวง จึงจะควร เพราะสติรักษาจิตไว้แต่ความตกไปในความพุ่งช่าน (อุทัจจะ) เพราะอำนาจแห่งสัทธา วิริยะ และปัญญาอันเป็นฝ่ายพุ่งช่าน (อุทัจจะ) และรักษาจิตไว้แต่ความตกไปในความเกียจคร้าน (โกสัชชะ) เพราะสมาธิเป็นฝ่ายความเกียจคร้าน (โกสัชชะ) เพราะฉะนั้น สตินั้น จึงจำปรารภนาในที่ทั้งปวง คุณเกลือสะดุเป็นสิ่งที่พึงปรารภนาในกับข้าวทั้งปวง และคุณสรรพกัมมิกอำมาตย์ (ผู้รอบรู้ในการทำงานทั้งปวง) เป็นผู้พึงปรารภนาในสรรพราชกิจฉะนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นคุณชาติจำ

^{๒๖} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีสังวร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พรีนซ์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๑๗.

ปรารถนาในที่ทั้งปวง ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะจิตมีสติเป็นที่พึ่งอาศัย และสติมีการรักษาเอาไว้เป็นเครื่องปรากฏ การยกและข่มจิตเว้นสติเสีย หามิได้ไม่

การหลีกเว้นไกลบุคคลทรมานปัญญา ผู้ไม่หยั่งลงในความต่างมีขั้นเป็นต้น ชื่อว่า การหลีกเว้นบุคคลทรมานปัญญา การคบหาบุคคลประกอบด้วยปัญญาเห็นความเกิดและความเสื่อมกำหนดได้ ๕๐ ลักษณะ ชื่อว่า การคบหาบุคคลมีปัญญา การพิจารณาประเภทปาฐะ ด้วยปัญญาอันลึก เป็นไปในขั้นเป็นต้น อันละเอียด ชื่อว่า การพิจารณาปาฐะที่ต้องใช้ปัญญาอันลึก ความที่จิตนุ่มไป โน้มไป โอนไป ในอิริยาบถมีการอื่นและการนั่งเป็นต้น เพื่อให้เกิดฉมมวิจยสัมโพชฌงค์ขึ้น ชื่อว่า ความนุ่มจิตไปในฉมมวิจยะ เมื่อฉมมวิจยะเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญเต็มที่ได้ ด้วยอรหัตมรรค^{๒๗}

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๒๘๓.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

เรื่อง“ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามแนวสติปัฏฐาน ๔” ในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศรัทธาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาภาวนา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวิธีดำเนินการวิจัย คือ การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยงานเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๘ พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่นคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค คัมภีร์ปกรณ์วิเสสและตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขอบเขตด้านเนื้อหา คือ ศรัทธาที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนานำข้อมูลที่เรียบเรียงตรวจสอบแล้วมาแก้ไข และเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ศรัทธาหมายถึง ความเชื่อ ซึ่งมีความแตกต่างจากศรัทธาในความหมายโดยทั่วไป ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงศรัทธาไว้ ๒ อย่าง คือ อย่างที่ (๑) ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา และ อย่างที่ (๒) ศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งในศรัทธา ๒ อย่างนั้น ศรัทธาอย่างที่ (๒) ศรัทธาชนิดนี้เป็นศรัทธาในปัญญาของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เพราะพัฒนาคนให้เป็นอริยะได้จริง ในงานวิจัยนี้พบศรัทธามี ๓ ระดับ จัดเป็นในศรัทธาระดับภาวนามยปัญญา หมายถึงศรัทธาจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จนเกิดปัญญารู้แจ้งในรูปรูปนามตามความเป็นจริง ที่เรียกว่าวิปัสสนา

ส่วนในด้านการเจริญวิปัสสนาภาวนาในช่วงแรกอันหมายถึงตรุณอุท্থัพพญาณ เป็นวิปัสสนาญาณอ่อนๆ อยู่ เพิ่งเริ่มเกิดปัญญา ศรัทธาชนิดนี้หมายถึง อธิโมกข์ ที่เป็นความปักใจเชื่ออย่างแรงกล้า เพราะไม่เคยพบ เมื่อเกิดปัญญาหยั่งรู้ในรูปรูปนามโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ทนยาก และความไม่มีตัวตน ความจริงศรัทธา กับ อธิโมกข์ความแตกต่างกันทั้งโดยความหมาย องค์ธรรม และเหตุที่ทำให้เกิด คือ ตัวหนึ่งเป็นสัทธาเจตสิก หมายถึง ความผ่องใสในกุศลธรรมคุณงามความดี โดยเฉพาะเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย โดยองค์ธรรมคือสัทธาเจตสิกคือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อในทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น เหตุที่ทำให้ศรัทธาชนิดนี้เกิดขึ้นคือ การคบสัตบุรุษ การฟังพระสัทธรรม การใส่ใจในธรรมดังกล่าว การน้อมเอาหลักธรรมดังกล่าวมาพิจารณา การปฏิบัติตามหลักธรรม

ดังกล่าว ตามโอกาสวันเวลาและสถานที่ที่จะเอื้ออำนวย ในปัจจุบันประเทศไทยได้มีนโยบายเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนได้มาปฏิบัติวิปัสสนากาวนา เช่น มีการจัดโครงการอบรมวิปัสสนากาวนา ในลักษณะ ๓ วัน ๕ วัน ๗ วัน เพื่อสนองนโยบายของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ถือเป็นประเทศไทยยังเป็นปฏิรูปเทสวาโส ตามหลักในมงคล ๓๘ ประการ อีกตัวหนึ่งเป็นอธิโมกข์ หมายถึง การตัดสินใจเชื่อ เป็นสภาวะที่เชื่อมั่นในคุณงามความดีทุกอย่าง เพราะเป็นศรัทธาที่อยู่ในกลุ่มของเจตสิกที่ค้ำจุน มีความเชื่อในศีล สมาธิ และปัญญา

ในความเชื่อทั้งสองประการดังกล่าวนี้ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาจุดที่มีความสำคัญของการพัฒนาไปสู่ความพ้นทุกข์ คือ ต้องประกอบด้วยสติปัญญา ๔ เพราะเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหารื่องความเชื่อที่หลงงมงายต่างๆ นานา ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติทั้งหลายพึงเจริญในหลักสติปัญญา ๔ จะเข้าถึงสภาวะของความเชื่ออย่างพระอรหันต์คือพระโสดาบัน แต่ยังไม่พ้นทุกข์ ถ้าอยากพ้นความทุกข์จริงๆ ต้องปฏิบัติจนสามารถทำลายอุปาทานชั้น ๕ โดยการเจริญศรัทธาตามหลักโพชฌงค์ คือ ประกอบด้วยอาตาปี คือ เพียรเผากิเลส ด้วยอำนาจฉกฉกสมาธิ(วิปัสสนาฉกสมาธิ) ตรงกับ อธิจิตตสิกขา สัมปชาโน ความรู้ตัวทั่วพร้อม(นามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นจนเห็นพระไตรลักษณ์ปรากฏคือเห็นความเกิดดับของรูปนามเป็นต้นไป) ตรงกับอธิปัญญาสิกขา และ สติมา (การระลึกรูปร่างปัจจุบันในหมวดกายคือ อานาปานะกัถิ อิริยาบลกัถิ สัมปชัญญะกัถิ ธาตุมนสิการกัถิจนเห็นอาการของรูปนามดังกล่าว) ตรงกับอธิศีลสิกขา เพราะกำหนดรู้อินทรีย์สังวรศีลนั่นเอง ความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติกรรมฐานนั้นอาศัยองค์ประกอบหลักคือ ศรัทธา ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติควรมีความเชื่อมั่นในพระสัทธรรม ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เมื่อปฏิบัติตามหลักดังกล่าวด้วยศรัทธาแล้วย่อมพบความพ้นทุกข์ได้เพราะมีศรัทธาที่ไม่สั่นคลอนในพระรัตนตรัย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาและทดลองปฏิบัติเฉพาะบุคคล แต่การปฏิบัติมีการปฏิบัติกันเป็นกลุ่มและเก็บวิเคราะห์ข้อมูลทางเดียวคือ เฉพาะตัวผู้วิจัยเองเท่านั้น ดังนั้น ควรเพิ่มเนื้อหาในระหว่างการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้การศึกษาในลักษณะในรูปแบบนี้ชัดเจนขึ้น ดังนี้

๑) ควรศึกษาศรัทธาในการปฏิบัติวิปัสสนาในโครงการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาในลักษณะ ๗ วัน ๑๕ วัน ๓๐ วัน ๔๕ วัน เป็นต้น เป็นการสนองนโยบายของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยสร้างเครื่องมือตรวจสอบลักษณะของศรัทธาในการอบรมนิสิต

พุทธศาสตร์บัณฑิตในแต่ละรุ่น แต่ละปี พร้อมประเมินผลออกมาในเชิงสถิติในสำนักปฏิบัติธรรม
ต่างๆ เช่น ที่สำนักปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ในการตรวจสอบโครงการจะทำให้สามารถรู้ข้อมูลและ
ความต้องการของโยคีผู้ปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติในแต่ละครั้ง จะเป็นประโยชน์สำหรับการ
ศึกษาวิจัยในสาขาวิปัสสนากฎาต่อไป

๒) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบศรัทธากับคัมภีร์ฝ่ายมหายานด้วย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

_____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

_____ . ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

_____ . ปกรณ์วิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรกฎเศปปีฎก ๒๕๒๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____ . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์.

กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระสัทธรรมโชติกะ ชัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗.

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธรรมโชติกะ.

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร).

พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ . คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย พระเมธีวราภรณ์ (ผู้ย อุปสนฺโต ป.ธ.๕).

ราชบุรี : หจก. สามลดา, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

พระคันธสาราภิกงศ์. **โพธิปักขิยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕.

พระธรรมธีรราชฆาหมณี(โชดก ญาณสิทฺธิ). **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**.

พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระกัมมภูฐานาจารย์ พระปัญชาติภิกงศ์. **โพชฌงค์**. กรุงเทพมหานคร :

บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐.

พระอุครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพดณีก, รศ. **พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับศึกษา**.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิมาโส). **บรรณานุกรม สัททาวีสสวิคคหะ**. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.

ผาสุก มุทฺธเมธา, รศ. **คติชาวบ้าน กับการพัฒนาคุณภาพชีวิต(ฉบับปรับปรุง)**. กรุงเทพฯ :

โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญาโณ). **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท**. กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **นวกวาท**. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า. **พระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา**

หรือพจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, มปป.

มิลินทปัญหา.ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นพระราชานุสรณ์ ในงานพระราช

พิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี, กรุงเทพฯ :

บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ประมวลสารคดีธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๓๐.

พระอริยธานมณี (พุทธทาส อินทปญฺโญ). **อบรมธรรมพุทธทาสภิกขุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๑๕.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **อานุภาพแห่งกำลัง**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗.

พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ชัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ
พุทธศาสตร์คณูปัชฌิตกิตติมศักดิ์. **วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**. ชลบุรี :
วัดภัททันตะ อาสภาราม, ๒๕๔๖.

บุญสืบ อินทสาร. **บาลีไวยากรณ์สำหรับท่อง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญผล, ๒๕๔๐.

พระมหาสมปอง มุทีโต. **มูลนิรุตติ กัจจายนสูตร ธาตวานุกรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร
: ธรรมสภา, ๒๕๔๕.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สยาดอ). **วิปัสสนาขุณี**. แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พรรณราย รัตนไพฑูรย์. “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ :
ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมูลนิธิ (โชดก ญาณสิทธิ)”.

วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

อนุชา สมจิตร. “ผลการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๓๘.

พระประชิด ฐมฺมวโร, “มโนทัศน์เรื่องญาณในคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท : การศึกษา
เชิงวิเคราะห์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

วัชรา ทองมอญ, “การศึกษาการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการให้การปรึกษาเพื่อลด
ความเครียดของผู้ติดเชื้อเอชไอวีในโครงการของโรงพยาบาลบาราसनราครู”,
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๔๑.

ศิริกาญจน์ ทศนีย์ไตรเทพ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องฆาตกรกับการบรรลุเป็นพระอรหันต์
: ศึกษาเฉพาะกรณีพระองคฺุลิมาเถระ, **วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระชัยพร จันทวโศ(จันทวงษ์)
- เกิด : ๕ กันยายน พ.ศ.๒๕๑๔
- สถานที่เกิด : จังหวัดชลบุรี
- การศึกษา : ๒๕๕๐ ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ปกว.)
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
: ๒๕๔๓ นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสยาม
: ๒๕๓๘ นิเทศศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- หน้าที่การงานปัจจุบัน : ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน, พระธรรมวิทยากร มจร.
พระวิปัสสนาจารย์.
- ประสบการณ์การทำงาน : ๒๕๔๘ – ๒๕๕๔ ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน,
พระธรรมวิทยากรมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เข้าศึกษา : ๒๓ มิถุนายน ๒๕๕๐
- สำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕
- สถานที่อยู่ปัจจุบัน : สำนักปฏิบัติธรรมพุทธสถานโบราณป่าแก้ว
๒๒๒ ม.๓ บ้านพาลี อ.ประโคนชัย จ.บุรีรัมย์ ๓๑๑๔๐
โทรศัพท์เคลื่อนที่ ๐๘๕ ๐๒๖ ๖๘๐๑
E- mail: CYP 1151@ hotmail.com